

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

KİRMÂN KARAHİTAYLARI (KUTLUG-HANLAR)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

CİHAN GENÇTÜRK

ORDU-2015

**T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

KİRMÂN KARAHİTAYLARI (KUTLUG-HANLAR)

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
HAZIRLAYAN
CİHAN GENÇTÜRK**

**DANIŞMAN
DOÇ. DR. FATİH ÜNAL**

ORDU-2015

ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Bu çalışma jürimiz tarafından 28/12/2015 tarihinde yapılan sınav ile Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarih'i Alanı'nda YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Doç. Dr. Fatih ÜNAL

Üye : Yrd. Doç. Dr. Fuat HACİSALİHOĞLU

Üye : Yrd. Doç. Dr. Selim KARAKAŞ

ONAY : Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

28/12/2015

Doç. Dr. Gökhan ÖZSOY

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya, kullandığım başka yazarlara ait her özgün fikre kaynak gösterdiğimi bildiririm.

28 /12 /2015

Cihan GENÇTÜRK

[GENÇTÜRK, Cihan]. [*Kirmân Karahıtayları (Kutlug-Hanlar)*], [Yüksek Lisans], Ordu, [2015].

ÖZET

Kutlug-Hanlar, Karahıtay emîri olan Barâk Hâcîb tarafından 619 (1222-23) yılında Kirmân'da kurulmuştur. Barâk Hâcîb, Kirmân'a hâkim olduktan sonra, Müslüman olup Halifenin ve İlhanlı Devletinin desteğini alarak Kirmân'da sağlam bir hâkimiyet tesis etti. Onun kurmuş olduğu bu hanedanlık üzerindeki en büyük fonksiyonu tek oğlu dururken, kendisine damat edindiği yeğeni Kutbeddîn Muhammed, dolayısıyla karısı Terken Hatun'un iktidarlığına ön ayak olmasıdır. Nitekim Kutlug-Hanlar en parlak dönemini Terken Hatun zamanında yaşamıştır. Adaleti ve hayrı seven bu hatun zamanında Kirman halkı çok rahat bir dönem geçirdi. Terken Hatun elinden geldiğince faziletlere hürmet etmeye, yeni yerleşim yerlerinin kurulmasına, hayır müesseseleri ve binaların arttırılmasına, gayret göstermiştir. Bu çalışmada öncelikle Kirmân coğrafyası ve siyasi tarihi ele alınarak Kutlug Hanedanlığı'nın kurulması ve sonrasındaki siyasi süreç ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kutlug-Hanlar, Barâk Hâcîb, Kirmân Terken Hatun

GENÇTÜRK, Cihan]. [*Kirmân of Karahıtays (Kutlug-Khans)*], [Master], Ordu, [2015].

ABSTRACT

Kutlug-Khans were established in 619 in Kirman (1222-23) by Barak Hacib who is the emir of Karahıtay. Barak Hacib asserted a strong dominance after dominatinnej Kirman by becoming a Muslim and gaining support from the Khalif and İlkhând Empire. His biggest contribution to this dynasty which he, himself founded, has initiated the governance of his wife thanks to his nephew Kutbeddin Muhammed who became his son inlaw although he had anly one son. As a matter of fact, Kutlug-Khans had its prime during the reign of Terken Hatun. Kirman people had a peaceful time during the reign of this woman who was in favour of justice and charity works. She showed a deep respect to virtues opened some new areas to settlement and founded charity institutions as best as she could. In this study, firstly Kirman geograhıy political history, estabishment of Kutlug-Khans and political process following it have been discussed.

Key words: Kutlug-Khans, Barak Hacib, Kirman, Terken Hatun

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı:	Cihan GENÇTÜRK
Doğum Yeri ve Tarihi:	MUTKİ/01.06.1987
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi:	Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi:	Ordu Üniversitesi Tezli Yüksek Lisans
Bildiği Yabancı Diller:	Farsça
Bilimsel Etkinlikleri:	
İş Deneyimi	
İletişim	
E-Posta Adresi:	hangenturk2008@hotmail.com
Telefon	05446222191
Tarih ve İmza	

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖZGEÇMİŞ.....	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
KISALTMALAR.....	VII
ÖNSÖZ.....	VIII
GİRİŞ	1
Kutlughan Hanedanlığı Hakkında Bilgi Veren Ana Kaynaklar	2
1) Nâsıreddîn Münşî Kirmânî.....	2
2) Ahmed Alî Han Vezîrî (ö. 1878).....	3
3) Cüveynî, Alâaddîn Atamelik b. Bahâeddîn Muhammed b. Muhammed (1225-1282).....	3
4) Reşidüddîn Fazlullah b. İmâedüdevle Ebî'l Hayr el-Hemedânî (1248-1318).....	3
5) Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî (ö. 1350).....	4
6) Mirhond, Muhammed b. Hondşâh Belhî (ö. 1498).....	4
7) Gıyâseddîn b. Hımâmeddîn Hondmîr (ö. 1535).....	5
8) Kâdî Ahme b. Muhammed Gaffârî-i Kazvînî (1494-1567).....	5
9) Yahya b. Abullatif Kazvinî	5
10) Şihâbeddîn Abdullâh b. Fazlullâh Şîrâzî.....	6
11) Tarih-i Şâhî Karâhitâyân-i Kirmân.....	6
13) Hâfiz-ı Ebrû, Şihâbeddîn Abdullâh b. Lütfullâh b. Abdullâh el-Herevî (ö. 1430).....	6
BİRİNCİ BÖLÜM.....	8
KİRMÂN COĞRAFYASI VE SİYASİ TARİHİ	8

A. Kirmân Coğrafyası	8
1) Kirmân Eyaletinin Önemli Şehirleri	8
a. Guvâşîr veya Berdesîr (Kirmân) Şehri	9
b. Sîrcân.....	10
c. Cîruft.....	12
d. Bem.	14
e. Nermâşîr (veya Narmâşîr)	15
2) Kirmân Eyaletinin Nüfusu	16
B. Kirmân Eyaletinin Siyasi Tarihi	17
a. Kirmân Bölgesinin Müslümanlar Tarafından Fethi	17
b. Büveyhîler'in Kirmân Hâkimiyeti	20
c. Gazneliler'in Kirmân Hâkimiyeti(1031-1034).....	23
d. Selçuklular'ın Kirmân Hâkimiyeti (1041-1187).....	25
e. Melik Dînâr'ın Kirmân'a Hâkim Olması ve Sonrasındaki Siyasi Olaylar.....	28
İKİNCİ BÖLÜM.....	33
A. KUTLUGHAN HANEDANLIĞI	33
a. Hanedanın Kurucusu Barâk Hâcîb	33
b. Kutlughan Hanedanlığın'ın Kuruluşu (619/1222-23).....	34
c. Barâk Hâcîb'in Harezmsâhlar'a Karşı İsyanı ve Kirmân'a Hâkim Olması	37
d. Barâk Hâcîb'in Ölümü	41
B. Sultan Kutbeddîn Muhammed (Birinci Saltanat Dönemi)	42
C. Sultan Rükneddîn Mübârek Hoca.....	43
Rükneddîn Döneminin Siyasi Olayları	44
D. Sultan Kutbeddîn'in İkinci Saltanat Dönemi	45
a) Kutbeddîn ile Rükneddîn Mübarek Hoca Arasındaki Mücadele.....	46
b) Kutbeddîn Döneminin Diğer Siyasi Olayları.....	47
c) Sultan Kutbeddîn'in Ölümü.....	48

E. Kutlug Terken Hatun	49
a. Kutlug Terken Hatun'un Soyu	50
b. Kutlug Terken Hatun'un Haccâc İle Mücadelesi	51
c. Kutlug Terken Hatun'un Siyurgatmış ile Mücadelesi ve Tahttan İndirilmesi	53
d. Kutlug Terken Hatun'un Ölümü	55
F. Celâleddîn Abû'l-Muzaffer Sultan Siyurgatmış	57
G. Savvetüddîn Padişâh Hatun.....	58
a. Padişâh Hatun'un Abaka Han ile Evlenmesi.....	58
b. Padişâh Hatun İle Siyurgatmış Arasındaki Mücadele.....	59
c. Padişâh Hatun'un Kirmân Tahtına Geçmesi	62
d. Siyurgatmış'ın İdamı.....	63
e. Baydu'nun İlhan Olması ve Padişâh Hatun'un İdamı	65
f. Padişâh Hatun'un Şâhsiyeti ve Şiirlerinden Derlemeler.....	68
H. Muzaffereddîn Abûl Hâris Muhammed Şâh	71
Fahreddîn'in Öldürülmesi ve Muhammed'in Kirmân'a Tekrar Hâkim Olması	73
İ. Sultan Kutbeddîn Şâh Cihan.....	76
SONUÇ	78
KAYNAKÇA.....	80

KISALTMALAR

A. g. e.	: Adı Geçen Eser
A. g. m.	: Adı Geçen Makale
AÜDTCFD	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
AÜDTCFTD	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Haz.	: Hazırlayan
hş.	: hicri şemşî
İA.	: İslam Ansiklopedisi
krş.	: karşılaştırınız
MEB	: Milli Eğitim Basımevi
n.	: dipnot
nşr.	: neşreden
ö.	: ölümü
s.	: sayfa
S.	: Sayı
ss.	: sayfa sayısı
TA.	: Türk Ansiklopedisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Trc.	: Tercüme
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vd.	: ve devamı
vdd.	: ve devamının devamı

Önsöz

Kirmân coğrafyası bulunduğu konum itibariyle tarih boyunca sürekli muhtelif hareketliliklere sahne olmuştur. Bu hareketlilikle birlikte bölgede birçok hanedan kurulmuş ve yıkılmıştır. Bu hanedanlardan birisi de Kutlug-Han Hanedanlığı'dır

Kirmân Karahıtayları adıyla da bilinen bu hanedanlık XIII. ve XIV. yüzyıllar arasında, İran'da büyük Deşt-i Lut Çölü'nün güneybatısında bulunan Kirmân'da saltanat sürmüştür. Kutluk-Hanlar birbiri ardına, Harezmsâhlar, büyük Moğol hanları ve Hülagu Han sülalesine tabi olup nüfuz ve ehemmiyeti bakımından mahalli bir hanedan olarak kalmış olmasına rağmen hanedanın kurucusu Barâk Hâcîb ve haleflerinin yürüttüğü akıllıca politikalar sayesinde Kutlug-Han Hanedanlığı varlığını 706 (1306-1307) yılına kadar sürdürmüştür. Daha sonra bu bölgeye Muzafferiler'in hâkim olmasıyla birlikte hanedanlığın Kirmân'daki hâkimiyeti tamamen son bulmuştur.

Tezimin konusu olan "Kirmân Karahıtayları (Kutlug-Hanlar)" hakkında ana kaynaklar ışığında bilgiler vermeye çalıştım. Öncelikle Farsçayı öğrenip Kutluk-Hanlar hakkında bilgi veren ana kaynakları kullanmaya özen gösterdim. Daha sonra konuyla alakalı yazılan kitap ve makalelerden yararlandım. Bunun dışında kaynaklarda verilen Hicri tarihlerin Miladi tarihlere çevrilmesinde Türk Tarih Kurum'un *çevirme kılavuzu* kullanılmıştır.

Tezimin hazırlanmasında Prof. Dr. Ergin AYAN'ın özel kütüphanesinden, Tahran ve Tebriz Üniversitesi'nin kütüphanelerinden yararlandım.

Yapmış olduğum bu tez çalışmamda benden desteklerini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Fatih ÜNAL'a, Prof. Dr. Ergin AYAN'a, tarih bölümünün diğer hocalarına, bu güne kadar benden maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen aileme ve ayrıca İran'da bulunduğum dönemde bana yardımcı olan arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

CİHAN GENÇTÜRK

ORDU 2015

GİRİŞ

Kirmân coğrafyası bulunduğu konum itibariyle tarih boyunca sürekli muhtelif hareketliliklere sahne olmuş ve bu hareketliliğin sonucunda da bölgede birçok hanedan kurulmuş ve yıkılmıştır. Bu hanedanlardan biriside Kutlug-Hanlar Hanedanlığı'dır.

Kirmân Karahıtayları veya Kutlug-Hanlar İran'da büyük Deşt-i Lut Çölü'nün güneybatısında bulunan Kirmân'da Hicri 619-706 yılları arasında saltanat sürmüş yerel bir hanedanlıktır. Birbiri ardına: Harezmsâhlar, büyük Moğol Hanları ve Hülâgu Han sülalesine tabi olan, fakat nüfuz ve ehemmiyeti bakımından mahalli kalan bu hanedan; Yezd Atabeyleri, Fars Salgurluları, Moğollar ve Abbâsi Halifeleriyle kurdukları iyi ilişkiler neticesinde varlıklarını uzun bir süre sürdürmüşlerdir¹.

Hanedanın kurucusu Kuldûr (veya Kuldûz)'un oğlu Barâk² Hâcîb'dir³. Barâk, Karahıtay Hükümdarı Gürhan'ın hâcîbi idi. Karahıtaylar'ın ortadan kaldırılması üzerine daha önce elçi olarak gönderildiği Harezmsâh Alâaddin Muhammed'in hizmetine girmiştir. Alâaddîn Muhammed'in oğlu Gıyâseddîn Pîrşâh babasının ölümünden sonra Irâk-ı Acem'e yerleştiğin de Barâk da onun gözde emîrleri arasına girerek Isfahân valiliğine tayin edildi (1221).

Barâk Hâcîb, Harezmsâh Devleti'nin zayıflaması ve bunlara ek olarak bu dönemde genişleyen Moğol istilalarından faydalanmış olacak ki Isfahân'da valilik görevine getirilmesinden bir yıl sonra yani 619 (1222-23)'da Kirmân'a hâkim oldu⁴. Daha sonra İslâmiyeti kabul eden Barâk Hâcîb'e, Halife el-Mustansır Billah tarafından Kutlug Sultan unvanı verilmiştir⁵. Barâk ayrıca Ögedey (Oktay) Han'ın Karakurum civarında bulunduğu sırada değerli hediyelerle bir elçi gönderip, ondan hem "Kutlug Han" unvanını hem de hükümdarlığının tasdik edildiğine dair bir yarlık aldı. Böylece Barâk Hâcîb yeni kurduğu devletini hem Moğollara hem de İslâm dünyasının dini lideri Abbâsi Halifesine onaylatmış ve

¹ V. Minorski, "Kutlug-Han", *İslam Ansiklopedisi*, C. VI, MEB, İstanbul 1977, s. 1053; Fatma Mernissi, *Hanım Sultanlar (İslâm Devletlerinde Kadın Hükümdarlar)*, (Çev. M. Ali Kayabol-Filiz Nayır), Cep Kitapları Yayınları, İstanbul 1992, s. 115.

² Barâk kelimesinin aslı Türkçe olup, uzun tüylü, az çok efsanevi bir köpeğe verilen addır. Bkz. Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK Basımevi, Ankara 2013, s. 353, n. 705.

³ Sözlük manası eski ve yeni Arap sözlüklerinde tafsilatı ile kaydedilmiş olan bu kelime daha Emeviler zamanında başlayarak, doğu ve batıdaki İslâm devletlerinde asırlarca kullanılmıştır. Başlangıçta hükümdar saraylarında; Osmanlı Devletinin son yıllarına kadar devam eden tabir ile mâbeyinci (aracı)manasında kullanılan, saray vazife ve unvanlarının sonradan devlet teşkilatına esas olması ile bu kelime daha geniş mana almıştır. Daha fazla bilgi için Bkz. M. Fuad Köprülü, "Hâcîb", *İslam Ansiklopedisi*, C. V, 1. Kısım, MEB, İstanbul 1987, s. 30.

⁴ Abdülkerim Özaydın, "Barâk Hâcîb", *İslam Ansiklopedisi*, C. V, TDV, Ankara 2002, s. 61.

⁵ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 399.

“Sultan” unvanını da alarak Kirman’ın tek hâkiminin kendisi olduğunu da tasdik ettirmiş oldu. Barâk’ın kurduğu hanedan bu sebeple “Kutlughanlılar” diye anılmıştır⁶.

Hanedan, Karahıtayların bakıyesi konumunda olduğundan dolayı, ana kaynaklarda Kirmân Karahıtayları şeklendi geçmektedir. Kutlug-Hanlar veya Kutlughanlılar ismi ise daha çok yakın dönem kaynaklarında geçmektedir. Tezin başlığı ana kaynaklarda geçen şekliyle yani Kirmân Karahıtayları (Kutlug-Hanlar) olarak yazılmıştır. Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında hanedanın ismi daha çok Kutlughanlılar şeklinde telaffuz edilecektir.

Bu çalışmada konuyu iki bölüm şeklinde ele aldık. İlk bölümde Kirmân bölgesinin önemli şehirlerinden bahsettikten sonra fazla ayrıntıya girmeden Kirmân’ın Kutlughanlılar’a kadar olan siyasi tarihinden bahsettik. İkinci bölümde ise Kutlughan Hanedanlığı’nın Kirmân’da kuruluşundan yıkılışına kadar olan siyasi tarihi ana kaynaklarda geçen bilgiler ışığında incelenmiştir.

Kutlughan Hanedanlığı ve çalışmamızda izlediğimiz yöntem hakkında bu kısa bilgileri aktardıktan sonra hanedanlık hakkında bilgi veren ana kaynaklara değine biliriz.

Kutlughan Hanedanlığı Hakkında Bilgi Veren Ana Kaynaklar

1) Nâsireddîn Münşî Kirmânî

Kirmân Karahıtayları için en önemli kaynaklardan ilki hiç şüphesiz Nâsireddîn Münşî Kirmânî’nin 716 (1316-1317)’da yazmış olduğu *Sımtü’l-ulâ li’l-Hazreti’l-‘ulyâ*, adlı eseridir. Müellifin doğum ve ölüm tarihi hakkında net bilgiler yoktur. Kendisi aslen Yezd’li olup 693 yılında henüz genç yaşta iken Kirmân Karahıtay hükümdarı Pâdişâh Hatun tarafından *Divân-ı Resâ’il* ve *Divân-ı İnşâ*’da baş münşilik görevine getirildi. Bu görevde iki yıl kaldıktan sonra Muhammed Şâh’ın Kirmân tahtına geçmesiyle birlikte, müellif bu görevden uzaklaştırılmıştır. Bu uzaklaştırmadan sonra Kirmân’da uzun bir dönem kaldıktan sonra 715 (1316)’te Olcaytu (1304-1317)ve Ebû Sa’îd (1317-1335)’in emîrlerinden olan Kutlug Nuyan’ın yanına gitti. Onun adına *Sımtü’l-ulâ*’yı 715 yılının sonlarına doğru yazmaya başladı ve 716 yılının başlarında eseri tamamladı⁷. Bu eser Kirmân Karahıtayları (Kutlughanlılar) tarihi olup, eserin girişinde Kirmân’da hâkimiyet kuran diğer hanedanlarla ilgili kısa bilgiler de yer almaktadır.

⁶ Ahmet Taşağıl, “Kutlukhanlılar”, *İ. A.*, C. XXVI, TDV, s. 493; Sefer Solmaz-Pınar Sertkaya, “Kutlughanlı Hanedanlığı’nda Terkenlik”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 6, Yıl 2011, s. 305; Pınar Sertkaya, *Türk Tarihinde Terkenler*, Selçuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011, s. 102.

⁷ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü’l-ulâ li’l-Hazreti’l-‘ulyâ*, be tashîh u ihtimâm Abbâs İkbâl Âştîyânî, Tahrân 1328 hş.

2) Ahmed Ali Han Vezîrî (ö. 1878)

Müellif Kirmân'daki Vezîrî ailesine mensuptur. Kendi ifadesine göre soyu Kutlughanlılar'ın kurucusu olan Barâk Hâcîb'e dayanmaktadır. Müellifin bizim için önemli olan eserlerinden birisi *Târîhî Kirmân*⁸, diğeri ise *Coğrâfyâ-yı Kirmân*⁹'dır. Vezîrî'nin H. 1291 (1874)'de yazmaya başladığı *Târîhî Kirmân* adlı eserin yazılması 1293 yılına kadar sürmüştür. Bu eserin son baskıları iki cilt şeklindedir. Müellif bu eserini yazarken pek çok kaynaktan yararlanmıştı. Vezîrî bir diğeri *Coğrâfyâ-yı Kirmân*'ı da yine bu tarih aralığında yazmıştır. Bu eser Kirmân eyaletindeki şehirler ve diğeri yerleşim yerleri hakkında kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir¹⁰.

3) Cüveynî, Alâeddîn Atamelik b. Bahâeddîn Muhammed b. Muhammed (1225-1282)

Horâsân'ın batı bölgesindeki Cüveyn'in Azâdvâr kasabasında 1225'te doğmuş olan müellif tanınmış bir aileye mensuptur. Moğol hükümdarı Hülâgu (1256-1264)'nun İsmâ'ililere karşı yaptığı savaşlarda bulundu (1256). Alamut kalesi ele geçirilince buranın meşhur kütüphanesini ve rasat aletlerinin bir kısmını mahvolmaktan kurtardı. 1259'da Hülâgu onu Bağdat, Irak ve Hûzîstân valiliğine getirdi. Abaka (1264-1282) zamanında mallarına el konulup, hapse atılan Cüveynî, Ahmed Teküder (1282-1284) zamanında mallarını ve görevini geri aldıktan 1 yıl sonra (4 Zilhicce 681/5 Mart 1283) Mugan'da vefat etmiştir¹¹.

3 ciltten oluşan *Tarih-i Cihan Güşây-ı Cüveynî*¹², ağırlıklı olarak Moğol tarihini anlatan Farsça bir kitaptır. Cüveynî bu kitabın telifine 658 (1252-53) tarihinde başlamış ve 665 (1259-60)'de bitirmiştir. Kitabın neşri üç cilttir. Son zamanlardaki baskılarda bu üç cilt tek bir kitap şeklinde basılmıştır. Bu eser *Tarih-i Cihan Güşa* ismiyle Mürsel Öztürk tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Eserin bizim konumuzla alakalı olan kısımları II. ciltte yer almaktadır. Biz çalışmamızda eserin hem Farsçasını hem de Türkçe çevirisini kullandık.

⁸ Ahmed Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, tashîh u tehşîye Bâstânî-i Pârîzî (Muhammed İbrahim), Tahran 1364 hş.

⁹ Ahmed Ali Han Vezîrî, *Coğrâfyâ-yı Kirmân*, tashîh u tehşîye Bâstânî-i Pârîzî (Muhammed İbrahim), Tahran 1383 hş.

¹⁰ Ahmed Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, s. 192 vdd. ; Ahmed Ali Han Vezîrî, *Coğrâfyâ-yı Kirmân*, s.71 vdd.

¹¹ M. Fuad Köprülü, "Cüveynî", *İslam Ansiklopedisi*, C. III, MEB, İstanbul 1963, s. 249 vdd.

¹² Atâ Melik Cüveynî, *Târîh-i Cihangüşây-ı Cüveynî*, be tashîh-i Muhammed Kazvînî, Tahran 1387 hş.

4) Reşidüddîn Fazlullah b. İmâedüddeve Ebî'l Hayr el-Hemedânî (1248-1318)

1248'de Hemedân'da doğmuş olup, Abaka Han'ın tabibliğini yapmış ve 1298'de Gazan Han (1295-1304)'a vezir olmuştur. Aynı görevi Olcaytu (1304-1317) zamanında da sürdürmüş ve yeni başkent Sultaniye'de Reşîdiye adlı bir mahalle kurduştur. Sultan Ebû Saîd (1317-1335) zamanında hasımlarının çevirdiği entrikalar sonucunda görevinden azledilmiş ve 1318'de Tebriz'de öldürülmüştür. Müellifin *Câmiü't-tevârih* (veya *Târîh-i Reşîdî*) adındaki ünlü eseri, Farsça genel bir dünya tarihidir. Eser Olcaytu zamanına kadar hükümdarlar, peygamberler, halifeler, sultanlar, Türk, Çin, Moğol, Hind ve Frenk tarihinden ibarettir¹³.

Eserin konumuzla ilgili olan bölümü İlhanlılar kısmıdır. Bu bölüm *Câmiü't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*¹⁴ adı altında Türkçeye çevrilmiştir.

5) Hamdullâh Müstevfi-i Kazvîni (ö. 1350)

Kazvinli eski bir şif ailesine mensuptur. Hamdullâh'ın büyük cediti olan Nasr, Irak'ta müstevfi (maliye tahsildarı) ve kardeşi de Divân-ı Vüzerât'a nâib idi. Büyük İlhanlı Veziri Reşidüddîn Fazlullâh onu Kazvîn, Ebher, Zencan ve Târimayn'ın mali işleriyle görevlendirmişti. Müellifin Farsça yazmış olduğu *Târîh-i Güzîde*¹⁵ ve *Nuzhetü'l-kulûb*¹⁶ adlı eserleri konumuz için önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Târîh-i Güzîde 730 (1329-1330)'a kadar gelen genel bir tarih kitabıdır. 6 bölümden oluşan bu eser Reşidüddîn Fazlullah'ın oğlu Hâce Gıyâseddîn Muhammed'e ithaf olunmuştur.

Nuzhetü'l-kulûb ise İran coğrafyası hakkında yazılmıştır. Bu eser 3 makaleden müteşekkil olup, son makale coğrafyaya dairdir. Eser 720 (1320)'de telif edilmiştir.

Müellifin bu iki eser dışında *Zafernâme* adlı bir eseri daha vardır. Bu eser 75.000 beyittir ve üç kısımdan ibarettir; 1) Araplar, 2) Farslar) Moğollar (Ebû Sa'îd'e kadar)¹⁷.

¹³ Zeki Velidi Togan, "Reşid-üd-Dîn Tabîb", *İslam Ansiklopedisi*, C. IX, MEB, İstanbul 1964, s. 705 vdd.

¹⁴ Reşidüddîn Fazlullah, *Câmiü't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, (Çev. İsmail Aka-Mehmet Ersan-Ahmad Hesamipour Khelejani) TTK Basımevi, Ankara 2013.

¹⁵ Hamdullâh Müstevfi-i Kazvîni, *Târîh-i Güzîde*, nşr. Abdülhüseyin Nevâ'i, Tahran 1364 hş.

¹⁶ Hamdullâh Müstevfi-i Kazvîni, *Nuzhetü'l Kulûb*, tashîh u teşîye G. Le Strange, Tahran 1389 hş.

¹⁷ Zeki Velidi Togan, "Hamdullah Müstevfi", *İslam Ansiklopedisi*, C. V, I. Kısım, MEB, İstanbul 1987, s. 186 vdd.

6) Mîrhond, Muhammed b. Hondşâh Belhî (ö. 1498)

*Ravzatu's-safâ fi Sîretî'l-enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hûlefâ*¹⁸, Mîrhond tarafından yazılmış Farsça genel bir tarih kitabıdır. Hilkatten başlayarak İslâmiyetin doğuşuna kadar dünya tarihini anlatır ve sonra da Hüseyin Baykara'ya kadar İslâm tarihini ele alır. Eser 7 kısımdan ibarettir. Mîrhond eserinin bir kısmını Batı tarihlerinden tercüme ve iktibas etmiş ve bir kısmını da Farsça tarihlerden nakil yapmıştır. Son kısımlarını ise ölümünden sonra torunu tamamlamıştır¹⁹. Eserin konumuzla ilgili olan bölümü Kirmân Karahıtayları kısmıdır. Biz eserin Abbâs Zeryâb tarafından 2 cilt halinde yapılan neşrini (Tahran 1358 hş.) kullandık.

7) Gıyâseddîn b. Hımâmeddîn Hondmîr (1475-1535)

880 (1475) yılında Herât'ta doğan müellif Timurular devri İran tarihçilerinden olup aynı zamanda Mîrhond'un torunudur. Aslen Şirazlı seyyidlerdendir. İyi bir eğitim ve tahsil hayatı görmüş ve genç yaşta ilmi bir şöhret kazanmıştır. Müellifin *Habîbü'l-siyer fi Ahbâri Efrâdi'l-beşer*²⁰ adlı eseri Farsça genel bir tarih kitabı olup, peygamberler ve İslâm'ın zuhuru, halifeler ve Safevî'lere kadar gelen sultanların (930/1523-24) tarihinden ibarettir. Eser 4 cilt halinde neşredilmiştir. Konumuzla ilgili olan bilgiler 3. ciltte yer almaktadır.

Müellifin bunun dışında *Hulâsatü'l-ahbâr fi Beyânı Ahvâli'l-ahyar* adlı bir eseri daha vardır. Bu eser *Ravzatu's-safâ'nın* bir özetidir²¹.

8) Kâdî Ahmed b. Muhammed Gaffârî-i Kazvînî (1494-1567)

Müellif, *Târîh-i Cihan Ârâ'yı*, 974(1566-67)'de Safevî hükümdarı Şâh Tasmaşb adına telif etmiştir. Eser, 973 (1565) yılına kadar gelen Farsça genel bir tarih kitabıdır. Üç kısımdan meydana gelmektedir. Birinci kısım Hazreti peygamber ve 12 İmam, ikinci kısım İslâmdan önceki ve sonraki İran tarihi, üçüncü kısım ise Safevî hanedanıdır. Kitap neşredilmiş olup, konumuzla ilgili önemli kronolojik bilgileri ihtiva etmektedir²².

9) Yahya b. Abdullatif Kazvînî

Safevî sarayının ricalinden olan Yahya b. Abdullatif Kazvînî tarafından kaleme alınan *Lubb et-Tevârih*²³ umumî bir İslâm tarihi olup, Şâh İsmâil'in dördüncü oğlu Ebû el-Feth

¹⁸ Mîrhond, *Ravzatu's-safâ fi Sîretî'l-enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hûlefâ*, nşr. Abbâs Zeryâb, Tahran 1358 hş.

¹⁹ Ahmed Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, s. 183-184; Tahsin Yazıcı, "Mîrhond", *İslam Ansiklopedisi*, C. VIII, MEB, İstanbul 1979, s. 360-361; Ergin Ayan, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Oğuz İsyanı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013, s. XLII-XLIII.

²⁰ Hondmîr, *Habîbü'l-siyer fi Ahbâri Efrâdi'l-beşer*, nşr. Muhammed Debîr Siyakî, Tahran 1370 hş.

²¹ Ahmed Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, s. 174; Zeki Velidi Togan, "Handmîr", *İslam Ansiklopedisi*, C. V, I. Kısım, MEB, İstanbul 1987, s. 210-211.

²² Kâdî Ahmed Gaffârî-i Kazvînî, *Târîh-i, Cihan Âra*, Tahran 1338 hş.

²³ Yahya b. Abdullatif Kazvînî, *Lubb et-Tevârih*, Tahran, 1363 hş.

Behrâm Mirzâ için 948 (1541) senesinde yazılmıştır. Eser dört kısımdan oluşmaktadır. Eserin ilk kısmında Hz. Muhammed ve Masum İmamlardan bahsedilmektedir. İkinci kısımda İslâmiyetten önceki padişâhlardan, üçüncü kısımda İslâmiyetten sonra kurulan devletlerden, dördüncü kısımda ise kendi zamanına kadar Safevî padişâhlarından bahseder. Müellif Kazvîn Sünnîlerinin ileri gelenlerinden olduğu için Şâh Tahmasb'ın hışmına uğramış ve Isfahan'da tutuklanarak, burada 77 yaşında vefat etmiştir²⁴.

10) Şihâbeddîn Abdullâh b. Fazlullâh Şîrâzî

Müellif 663 (1264-65) yılında Şîraz'da doğmuştur. Vâssâf el-Hazre adı ile meşhur olup, *Tecziyetü'l-emşâr ve tezciyetü'l-a'sâr* adında önemli bir eseri vardır. Bu eser aynı zamanda *Târîh-i Vassâf* ismiyle de meşhurdur. Vassâf eserinin ilk kısmını 697 (1297-98) yılında yazmaya başlamış ve beş yıl sonra yani 13 Receb 702 (3 Mart 1303)'de Gazan Han (1295-1304)'a sunmuştur. İkinci kısmını ise 24 Muharrem 712 (1 Haziran 1312)'de Sultan Olcaytu (1304-1317)'ya takdim etti. Müellif daha sonra eserine ilavelerde bulundu. Bu eser *Târîh-i Cihangüşâ'*nın zeylidir. Eserde bilhassa 656-728 (1258-1328) yıllarındaki İlhanlı tarihi ile ilgili bilgiler başlıca yeri işgal eder. Ayrıca bu devre içinde Fars, Kirmân, Şebankâra ve Fars denizindeki adalardaki devletlerin tarihi hakkında da bilgiler yer almaktadır²⁵. Özellikle Kirmân'daki Kutlughanlılar hakkında verdiği bilgiler bizim için önemli bir yer tutmaktadır.

11) Târîh-i Şâhî Karâhitâiyân-i Kirmân

Eserin ne zaman ve kim tarafından yazıldığı tam olarak bilinmemektedir. Eser; *Târîh-i Şâhî Karâhitâiyân-i Kirmân*²⁶ ismiyle Bâstânî-i Pârîzî tarafından neşredilmiştir. Bâstânî-i Pârîzî; Nâsıreddîn Münşî Kirmânî ve Muhammed İbrâhîm Habîsî'nin eserlerinde bu kitaptan bahsettiklerini ve müellifin Hâce Şehâbeddîn Ebûsaid olduğunu söylemektedir. Ancak yaptığı araştırmalarda bu eserin müellifinin Şehâbeddîn Ebûsaid olmadığını ve eserin anonim olduğunu belirtmektedir²⁷. Eser konumuzla ilgili önemli bilgiler ihtiva eden kaynaklardan biridir.

²⁴ Ahmed Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, s. 175.

²⁵ Abd el-Muhammed Âyetî, *Tahrîr-i Târîh-i Vassâf*, Tahran 1383 hş.

²⁶ *Târîh-i Şâhî Karâhitâiyân-i Kirmân* (Anonim), tashîh u tehşîye Bâstânî-i Pârîzî, Tahran 1379 hş.

²⁷ *Târîh-i Şâhî Karâhitâiyân-i Kirmân*, s. 14 vdd. ; Ahmed Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, 167-168.

12) Hâfız-ı Ebrû, Şihâbeddîn Abdullâh b. Lütfullâh b. Abdullâh el-Herevî, (ö. 1430)

Abdülrezzâk el-Semerkindî'ye göre Herât'ta doğmuş ve eğitimini Hemedân'da görmüştür. İyi bir satranç oyuncusu olup, Timur'un dostu idi. 817 (1414-15)'de Şahrüh tarafından, o hükümdarın eline geçen İstahrî'nin (İstahrî'nin bir nüshası olması pek muhtemel) Arapça bir yazmasını esas tutarak genel bir coğrafya kitabı yazmakla görevlendirildi. Bu suretle yazılan ve hiçbir yerinde adı gösterilmemiş olan kitap iki cilde ayrılmıştır. Birinci cilt coğrafyaya ait bir methalden başka batıdan Kirmân'a kadar muhtelif memleketlerin, müellifin yaşadığı zamana kadar, siyasi tarihlerine dair toplanan malumat da nakledilmiştir. Müellif eserin ikinci cildinde Horasan ile Mâverâünnehir'in tarih ve coğrafyasını daha ayrıntılı yazmak istemiştir. Ancak bu cildin tam bir nüshası hala bulunamamıştır²⁸.

Müellifin eseri; *Coğrafya-yı Hâfız-ı Ebrû*²⁹ ismiyle 3 cilt halinde neşredilmiştir. Eserin bizim için önem arz eden kısmı üçüncü cilttir. Müellif bu ciltte hem Kirmân coğrafyası hem de Kutlughanlılar hakkında geniş bilgiler ihtiva etmektedir. Müellifin önemli olan *Zübdetü't-tevârih* adlı bir eseri daha vardır.

Buraya kadar hakkında bilgi verdiğimiz kaynaklar Kutlughanlılar hakkında ayrıntılı bilgiler veren ana kaynaklardır.

²⁸Ahmed Ali Han Vezîrî, *Târîhi Kirmân*, C. I, s. 172; W. Barthold, "Hâfız Ebrû", *İslam Ansiklopedisi*, C. V, I. Kısım, MEB, İstanbul 1987, s. 77.

²⁹Hâfız-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfız-ı Ebrû*, nşr. Sadık Seccâdî, Tahran 1375 hş.

BİRİNCİ BÖLÜM

KİRMÂN COĞRAFYASI VE SİYASİ TARİHİ

A. Kirmân Coğrafyası

Kirmân, İran'ın güneyinde bir eyalet ve eyaletin bugün merkezi olan şehrin adıdır. Şehrin ismi sonradan eyaletin isminden alınmıştır. Arap müelliflerine göre, doğru şekli Karmân olmakla beraber genellikle Kirmân olarak telâffuz edilmektedir.

İran'ın büyük merkezi çölünün, yani Deşt-i Lût'un güneybatısında bulunan Kirmân eyaleti, doğuda bozkırlar ve Mekrân'dan onu ayıran dağlar ile hudutlanmıştır. Kuzeybatıda; Yezd, doğuda Fars tarafında ise yine çöller ve ekilmemiş topraklar ile çevrilidir.

Bugünkü idari teşkilat bakımından ise Kirmân, doğuda Belucistân ve Sistân, kuzeyde Horâsân, kuzeybatıda İsfahân ve batıda Fars eyaletleriyle çevrilmiştir. Güneyde ise Fars ve Ummân körfezleriyle hudutlanmıştır. Dağ silsileleri eyaleti kuzeydoğudan güneydoğuya doğru kesmekte olup, en yüksek dağlar kuzeydedir ve yüksekliği 4419 metreyi bulan Kûh ve Hezâr gibi zirveleri ihtiva etmektedir. Bu dağlar Kirmân ve Sîrcân bölgelerini birbirinden ayırdıkları gibi, güneydoğuya doğru devam ederler ve bu dağlara Cebâl-Bâriz denilir. Güneybatıda ise önceki dağlara paralel başka dağ sıraları da bulunmaktadır³⁰.

Ulaşım bakımından Kirmân; Fars'tan Sistân ve Hindistan'a; ayrıca Tahran, Kazvîn, Kum, Kâşân, İsfahân ve Yezd'den geçerek yine Hindistan'a giden büyük yollar ve denizden İran'ın kuzeydoğusuna aynı zaman da daha ilerilere giden ticaret ve hac yolu üzerindedir. İşte bu önemli mevki, eyaleti tarih boyunca her yönden gelen istilâlara açık tutmuş, bu istilâlar nedeni ile siyasi rejimlerin sık sık değişmesi ve istikrarlı bir düzenin sağlanamaması Kirmân'ın gelişmesini engellemiştir³¹.

1) Kirmân Eyaletinin Önemli Şehirleri

Kirmân eyaleti eskiden; kuzeyde Kirmân, batıda Sîrcân, ortada Cîruft, doğuda Bem ve Nermâşîr olmak üzere beş esas bölgeden meydana gelmekteydi. Eyaletin merkezi olan Kirmân şehri, eskiden Şehr-i Guvâşîr veya Berdesîr olarak isimlendirilmiştir. Önemli beş

³⁰ J. K. Kramers, "Kirmân", *İslam Ansiklopedisi*, C. VI, MEB, İstanbul 1977, s. 815; Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, TTK Basımevi, Ankara 1987, s. 1.

³¹ Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 1.

şehir arasında adı geçen Sircân, Cîruft ve Nermâşîr bugün birer harabe olup, yalnızca idari bölüm adı olarak bâkî kalmıştır³².

Yukarıda isimleri geçen bu şehirlere kısaca değindikten sonra Kirmân eyaletinde bulunan bu önemli şehirler hakkında kaynaklar da geçen bilgileri aktara biliriz.

a. Guvâşîr veya Berdesîr (Kirmân) Şehri

İran'ın ortasındaki Deşt-i Lût çölünün güneybatısını kuşatan dağlık kesimde, Miladi 240 yılına doğru Sâsânî İmparatoru I. Erdeşîr'in emriyle ileri bir savunma merkezi olarak kurulmuş olan bu şehir, Kirmân eyaletinin başkenti³³ ve aynı zamanda bu eyaletin en büyük şehridir³⁴.

Kaynakların bu şehrin ismi hakkında verdiği malumat genellikle aynıdır. Örneğin; Hâfız-ı Ebru, Coğrafya-yı Hâfız-ı Ebrû adlı eserinde Kirmân eyaletinin başkentinin Berdesir olduğunu ve aynı zamanda bu şehre Guvâşîr de denildiğini belirtir³⁵. Ahmed Ali Han Vezîrî, Coğrâfyâ-yi Kirmân adlı eserinde Guvâşîr'in büyük bir şehir olduğunu ve aynı zamanda bu şehrin Kirmân eyaletinin başkenti olduğunu belirtir³⁶.

Resmi unvanı Dârül Amân olan bu şehir üç vadinin birleştiği noktada, Cûpar dağ silsilesinin 20 km. kuzeyinde bulunur. Şehirde iki tane hisar bulunmaktadır. Bunlar: Erdeşîr tarafından yapılan Kale-i Erdeşîr ile şehir arasında diğerinden daha az yüksek bir hisâr olan Kale-i Duhter'dir. Surlar dışında kalan kuzey-batıda Zerdüşî dini mensuplarının mahallesi (Mahalley-i Gabr) bulunmaktadır. İç kale şehrin batısında bulunur³⁷.

Şehirde; Selçuklular, Kutlughanlılar ve Muzafferîler döneminden kalma eserlere rastlamak mümkündür. Bu tarihi eserler içinde câmiler önemli yer tutmaktadır. Şehirde mevcut olan en eski ve en önemli câmilerden birisi Kirmân Selçukluları hükümdarı olan I. Turan Şâh(1085-1097) zamanında inşa edilmiş olan Mescid-i Melik'tir³⁸. Bu câminin Melik

³² Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 1; J. K. Kramers, "Kirmân", *İ. A.*, C. VI, s. 819.

³³ Berdesîr şehriden önce Kirmân eyaletinin başkenti Sircân idi. Sâmânî emîri olan Muhammed b. İlyâs Kirmân'a hâkim olduğu zaman başkenti Sircân'dan Berdesîr'e taşıdı. Bkz. Ali Han Vezîrî, *Coğrâfyâ-yi Kirmân*, s. 103, n. 2; krş. Cl. Huart, "Sircân", *İslam Ansiklopedisi*, C. X, MEB, İstanbul 1966, s. 699.

³⁴ Ali Han Vezîrî, *Coğrâfyâ-yi Kirmân*, s. 102; Marcel Bazin, "Kirmân", *İslam Ansiklopedisi*, C. XXVI, TDV, Ankara 2002, s. 62.

³⁵ Hâfız-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfız-ı Ebrû*, C. III, s. 15.

³⁶ Ali Han Vezîrî, *Coğrâfyâ-yi Kirmân*, s. 102; krş. J. K. Kramers, "Kirmân", *İ. A.*, C. VI, s. 820.

³⁷ Hâfız-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfız-ı Ebrû*, C. III, 15; Ali Han Vezîrî, *Coğrâfyâ-yi Kirmân*, s. 102-103; J. K. Kramers, "Kirmân", *İ. A.*, C. VI, s. 820.

³⁸ Muhammed İbrâhîm Habîsî, *Selcûkiyân u Guz der Kirmân*, mukaddime, tashîh u teşhîye Bâstânî-i Pârîzî (Muhammed İbrâhîm), Tahran 1373 hş. s. 27; Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 220; J. K. Kramers, "Kirmân", *İ. A.*, C. VI, s. 820.

Kavurd tarafından yaptırıldığı şeklinde bir rivayet varsa da³⁹, o devirde ve daha sonra yazılmış kaynakların verdiği bilgilerin ışığı altında bunun doğru olmadığı anlaşılıyor⁴⁰. Önemli olan diğer iki câmiden birisi; 750 (1349)'de Mubârizeddîn Muhammed Muzaffer tarafından inşa edilmiş olan Mescid-i Câmî, ikincisi ise⁴¹ 793 (1392)'de İmâdeddîn Sultân Ahmed tarafından yapılmış olan Pâ-i Minâr câmisidir⁴². Bunların dışında şehirde bulunan Kubbe-i Sebz (Yeşil Kümbet)'de önemli bir yere sahiptir. Bu kümbetin içinde bulunan Terkabat Medresesi aynı zamanda KutlugHan sülalesinin aile kabristanıdır. Üstüvânî şekilli ve üzeri yeşilimsi mavi mozaikler ile kaplı bir yapı olan Kubbe-i Sebz, Kâçâr Hanı Akâ Muhammed Han'ın 1896'daki Kirmân kuşatması sırasında ve aynı yılda meydana gelen depremde büyük bir zarar görmüştür⁴³.

Şehir ekonomisine bakacak olursak; şehirde dokumacılık⁴⁴ ve silah üretimi önemli bir yer tutmaktaydı. 1272'ye doğru buraya uğrayan Marko Polo, Kirmân'ın, bilhassa savaş silahları üretiminde önde gelen bir şehir olduğunu söylemektedir. Özellikle atlı askerler için; oklar, yaylar, eğerler, kılıç, kalkan ve mızrak gibi türlü silahlar üretiliyordu. Bunun dışında buranın kadınları da ince iğne işlerinde çok ustaydılar⁴⁵. Kirmân'da üretilen ürünler İran başta olmak üzere Mâverâünnehir, Rum diyarına ve Arabistan'a ihraç ediliyordu⁴⁶.

b. Sîrcân

Kirmân eyaletinin Fars hududu civarında bulunan bu şehir tüccarların sık uğradıkları mûhkem ve önemli bir olup, aynı zamanda Kirmân eyaletinin başkentiydi⁴⁷. Şehrin önemli yerleşim yerlerinden bazıları; Pârîz, Melik Âbad ve Sa'îd Âbad'dır⁴⁸. Kaynakların şehir hakkında verdiği malumat genellikle aynıdır. Ancak şehrin ismi bazı kaynaklarda farklı şekillerde zikredilmiştir. Örneğin: el- Yakûbî'nin, Kitâbü'l Buldân adlı eserinde bu isim Sîrecân⁴⁹, V. Minorsky'nin Hudûdü'l-Âlem'inde ise Sîrgân⁵⁰ olarak geçmektedir. Ahmed Ali Han Vezîrî'nin ve Hâfız-ı Ebru'nun eserlerinde ise bu isim Sîrcân olarak geçmektedir⁵¹.

³⁹ Ali Han Vezîrî, *Coğrafiyâ-yi Kirmân*, s. 106.

⁴⁰ Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 221.

⁴¹ Ali Han Vezîrî, *Coğrafiyâ-yi Kirmân*, s. 106; J. K. Kramers, "Kirmân", *İ. A.*, C. VI, s. 820.

⁴² Ali Han Vezîrî, *Coğrafiyâ-yi Kirmân*, s. 108.

⁴³ *Târih-i Şâhî Karâhitâiyân-i Kirmân*, s. 111-513; J. K. Kramers, "Kirmân", *İ. A.*, C. VI, s. 820.

⁴⁴ Ali Han Vezîrî, *Coğrafiyâ-yi Kirmân*, s. 115.

⁴⁵ Marko Polo, *Markopolo Seyahatnamesi*, (Haz. Filiz Dokuman), C. I, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul tarihsiz, s. 31.

⁴⁶ Ali Han Vezîrî, *Coğrafiyâ-yi Kirmân*, s. 115.

⁴⁷ V. Minorsky, *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, (Çev. Abdullah Duman-Murat Ağarı) Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008, s.80; Cl. Huart, "Sircân", *İ. A.*, C. X, s. 699; Yusuf Ziya Yörükan, *Ortaçağ Coğrafiyacılarından Seçmeler*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2013, s. 135.

⁴⁸ Ali Han Vezîrî, *Coğrafiyâ-yi Kirmân*, s. 262-263.

⁴⁹ Yusuf Ziya Yörükan, *A. g. e.*, s. 135.

Şehrin sosyo-ekonomik özelliklerine bakacak olursak; şehirde geniş yollar, sulak tarım alanları ve ılıman bir iklim hâkimdi. Bu durum; şehrin sosyo-ekonomik açıdan gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Bu gelişmelerle birlikte şehirde; kervansaraylar, pazarlar, hamamlar ve câmiler inşa edilmiş; Şirâz, Yezd, Guvâşîr, Luristân ile diğer şehirlerden esnaf, sanatkâr ve meslek sahibi kişiler buraya gelerek şehri yurt edinmişlerdi⁵².

Şehrin su ihtiyacı yeraltın da ki su kanalları vasıtasıyla sağlanmaktaydı. Su bakımından burasını besleyen bu kanallar, Saffârîler'e mensup⁵³ Leys'in oğullarından Amr ve Tâhir tarafından açılmıştır⁵⁴. Şehirde tarım önemli bir yer tutmaktaydı. Tarımdan elde edilen ürünlerin başında ise; buğday, hurma, pamuk, arpa, boya kökü ve afyon gelmekteydi⁵⁵.

Şehrin mimarisine bakacak olursak; şehirde kereste nadir olduğu için bütün evler tuğladan kubbeler ile örtülmüştür. Şehrin sekiz kapısı ve aralarında Ulu Câmî'nin bulunduğu eski ve yeni iki pazarı var idi. Üzerine oymalı ağaçtan bir külâh yerleştirilmiş olan minâre aynı zamanda Bâb el-Hâkim adı verilen kapı civarında bir saray da inşa ettirmiş olan Büveyhîler'den Sultan Azud ed-Devle tarafından yaptırılmış idi⁵⁶. Sîrcân şehrinin dışında yüksek kayalıklar üzerinde inşa edilmiş muhkem bir kale de bulunmaktadır. Coğrâfyâ-yi Kirmân' da Kale-i Seng (Taş Kale) ismiyle zikredilen bu kale İslâmiyetten önce de mamur idi. Ancak ilk olarak ne zaman ve kim tarafından inşa edildiği belli değildir. Bu kale; Bem kalesinden sonra Kirmân bölgesinin en önemli ikinci kalesidir. Taş Kale; Sâffârîler, Kirmân Selçukluları, Kirmân Karahitayları ve Muzafferîler zamanında ehemmiyetini korumuştur. Ancak Safevî hanedanlığı'nın sonlarına doğru kale yıkılmaya yüz tutmuştur⁵⁷. Kalenin çok az kalıntısı günümüze kadar gelmiştir. Bu kalıntıların başında ise taştan yapılmış olan minber gelmektedir. Coğrâfyâ-yi Kirmân adlı eserde bu minberin bir fotoğrafı mevcuttur⁵⁸.

Şehrin tarihine bakacak olursak; vaktiyle el-Kasrâni (iki kasr) adı verilen bu şehir Büveyhîler'e kadar Kirmân'ın en büyük şehri ve aynı zamanda bu eyaletin idari merkezi idi. Ancak Büveyhîler'in valisi Ebû Ali Muhammed b. İlyâs Kirmân'ın idaresini Sîrcân'dan

⁵⁰ V. Minorsky, *Hudûdü'l-Âlem*, s. 80.

⁵¹ Ali Han Vezîrî, *Coğrâfyâ-yi Kirmân*, s. 258; Hâfız-ı Ebrû, *Coğrafiya-yı Hâfız-ı Ebrû*, s.16.

⁵² Ali Han Vezîrî, *Coğrâfyâ-yi Kirmân*, s. 258; Cl. Huart, "Sîrcân", *İ. A.*, C. X, s. 699.

⁵³ Yakûb b. Lays al-Saffâr tarafından Sîstân'da kurulmuş bir hanedanlıktır. Bkz. T. W. Haig, "Saffârîler", *İslam Ansiklopedisi*, C. X, MEB, İstanbul 1966, s. 59.

⁵⁴ Hâfız-ı Ebrû, *Coğrafiya-yı Hâfız-ı Ebrû*, C. III, s. 17; Cl. Huart, "Sîrcân", *İ. A.*, C. X, s. 699.

⁵⁵ Ali Han Vezîrî, *Coğrâfyâ-yi Kirmân*, s. 259; Hamdullah Mustevfî, *Nuzhetü'l Kulûb*, s. 141.

⁵⁶ Cl. Huart, "Sîrcân", *İ. A.*, C. X, s. 699.

⁵⁷ Ali Han Vezîrî, *Coğrâfyâ-yi Kirmân*, s.260; Hâfız-ı Ebrû, *Coğrafiya-yı Hâfız-ı Ebrû*, C. III, s. 17; Hamdullah Mustevfî, *Nuzhetü'l Kulûb*, s. 141.

⁵⁸ Ali Han Vezîrî, *Coğrâfyâ-yi Kirmân*, s. 261.

Berdesîr⁵⁹ (Yeni Kirmân)'e nakledince şehir eski önemini kaybetti. Hicri VIII. (Miladi XIV) asrın başında Muzafferîlerin⁶⁰ hâkimiyeti altına giren şehir Timur'un hâkimiyetini tanımadı ve 796 (1394)'da Ömar Şeyh Bahadır öncülüğündeki Timur'un orduları tarafından bir netice alınmaksızın muhâsara edildi; bununla beraber açlık ile sıkıştırılan şehir iki yıl dayandıktan sonra teslim oldu. Şehir bu tarihten itibaren harabe bir halde kalmıştır⁶¹.

c. Cîruft

Berdesîr ve Hürmûz şehirlerinin ortasında bulunan Cîruft şehri: yarım fersah⁶² genişlikte, yarım fersah uzunlukta ki bir alana yayılmış ve bereketli güzel bir yerdir⁶³.

İkdû'l-ûlâ'da zikredilen bilgilere göre Cîruft şehrine “dört ayın cenneti” denilmekteydi. Bunun sebebi ise Cîruft şehrinde dört ay boyunca ılıman bir iklimin etkili olmasıydı. Bu durumla birlikte şehirde; yeşil çayırlar, rekoltesi iyi olan narenciye ağaçları, nergiz ve lale bahçeleri geniş bir yer kaplamaktaydı. Şehir diğer sekiz ayda ise genellikle sıcak bir iklimin etkisi altında kalmaktaydı⁶⁴. Bölgedeki bu iklim Cîruft şehrinde hurma ağaçlarının ve küçük ormanların geniş bir yer kaplamasında etkili olmuştu⁶⁵. Hamdullâh Mustevfî, Nuzhetü'l Kulûb adlı eserinde verdiği bilgilere göre bu ormanlarda vahşi hayvanlar bulunmaktaydı. Ancak İslâm orduları bu bölgeyi fethettikten sonra buraları vahşi hayvanlardan arındırarak yeni köyler kurmuşlar ve kurulan bu yeni köylere de kurucularının isimleri verilmiştir⁶⁶.

Cîruft şehri akarsular bakımından da zengin kaynaklara sahipti. Kirmân bölgesinin en önemli akarsuyu sayılan Halil (veya Herîr)⁶⁷ nehri Cîruft'ta bulunmaktadır. Bu nehrin suyu denize kadar ulaşmadığından kapalı bir havza özelliği taşımaktaydı. Havzasında taşıdığı su miktârı çok fazla olduğundan nehrin üzerlerinde altmış tane değirmen dönmekteydi. Şehirde

⁵⁹ Ali Han Vezîrî, *Coğrafiyâ-yi Kirmân*, s. 103, n. 2; Cl. Huart, “Sircân”, *İ. A.*, C. X, s. 699.

⁶⁰ Güney ve Batı İran'da 1318-1393 yılları arasında hüküm süren mahallî bir hanedanlıktır. Bkz. Rıza Kurtuluş, “Muzafferîler”, *İslam Ansiklopedisi*, C. XXXI, TDV, İstanbul 2006, s. 419.

⁶¹ Cl. Huart, “Sircân”, *İ. A.*, C. X, s. 699; J. K. Kramers, “Kirmân”, *İ. A.*, C. VI, s. 819.

⁶² Fersah; İran'da kullanılan bir yol ölçüsüdür. Her fersah 3 mile eşittir, her mil ise herbiri 4 şerrî arşın olan kulaç eder. Yani yaklaşık 6 km'dir. Bkz. Cl. Huart, “Fersah”, *İslam Ansiklopedisi*, C. IV, MEB, İstanbul 1964, s. 574; Walther Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, (Çev. Acar Sevim), Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1990, s. 79.

⁶³ V. Minorsky, *Hudûdü'l-Âlem*, s. 81.

⁶⁴ Efdâleddîn Ebû Hâmîd Ahmed b. Hâmîd Kirmânî, *İkdû'l-ûlâ li'l-Mevkifi'l-a'lâ*, tashîh u ihtimâm Ali Muhammed Âmirî-i Naîmî; mukaddime Bâstânî-i Pârizî, Tahran 1356 hş. , s. 126; krş. Ali Han Vezîrî, *Coğrafiyâ-yi Kirmân*, s. 211.

⁶⁵ V. Minorsky, *Hudûdü'l-Âlem*, s. 81; Hâfiz-ı Ebrû, *Coğrafiyâ-yi Hâfiz-ı Ebrû*, C. III, s. 16.

⁶⁶ Hamdullah Musteffî, *Nuzhetü'l Kulûb*, s. 140.

⁶⁷ Nehrin ismi Nuzhetü'l Kulûb'te Dîv Rûd olarak geçmektedir. Bkz. Hamdullah Musteffî, *Nuzhetü'l Kulûb*, s. 225.

pek çok yeraltı su kanalları da bulunmaktaydı. Şehir halkının su ihtiyacı bu kanallar vasıtasıyla karşılanmaktaydı⁶⁸.

Cîruft şehrinin etrafında pek çok yerleşim yeri bulunmaktaydı. Bu yerleşim yerlerinde ekilen ürünlerin başında; buğday, arpa, burçak, luby, susam ve pamuk gelmekteydi⁶⁹. Bunların yanı sıra Cîruft'un batısında gümüş madenleri de bulunmaktaydı⁷⁰.

Şehrin tarihine bakacak olursak; Cîruft şehrinin en eski sakinleri; Kufs adı verilen ve Kirmân eyaletinin en eski nüfusuna sahip olan dağlı bir kabile idi. Bu kabile, İslâm ordularının bu bölgelere yaptıkları akınlar neticesinde dağlara çekilmiş ve orada uzun bir müddet varlıklarını korumuşlardı. Onların dağlara çekilmesiyle birlikte Cîruft bölgesi uzun bir süre Araplar'ın elinde kalmıştır. Bunun neticesinde de burada pek çok yerleşim yeri kurulmuş ve bu yüzden daha önce de söylediğimiz gibi burada bulunan köy isimlerinin çoğu Arapça isimler almıştır⁷¹.

Öte yandan Abbâsiler ve daha sonra buraya hâkim olan Muhammed b. Leys ve Büveyhîler'in bu bölgedeki otoriteleri zayıflayınca, dağlara çekilen Kufs'lar Cîruft'dan deniz kenarına kadar bütün Germ-Sîr⁷² bölgesine hâkim olmuşlardı. Fars hududuna ve Horasan taraflarına giderek yol kesiyorlar, gaspettikleri mallarla ülkelerine dönüyorlardı. Ayrıca Minâb-Cîruft arasındaki ticaret yolunu da vurmaktaydılar. Sayılarının çokluğu ve arazinin dağlık oluşu bunlar ile mücadeleyi zorlaştırıyordu. Bu bakımdan az bir kuvvetle onların itaat altına alınmasının mümkün olmadığını gören Kirmân Selçuklularının kurucusu Melik Kavurd bu iş için bir hile ön görmüştü. Değerli hil'âtle bir menşuru Kufs reisine göndererek,⁷³ burasını hile ve kurnazlık yoluyla fethetti (Şabân 442/ Aralık-Ocak 1050-1051). Şehir bu tarihten sonra Selçukluların hâkimiyeti altına girdi⁷⁴.

Şehir daha sonra muhtelif hanedanların hâkimiyeti altına girmiş, günümüzde ise sadece idari bölüm adı olarak bâkî kalmıştır.

⁶⁸ Ali Han Vezîrî, *Coğrâfyâ-yi Kirmân*, s. 211; V. Minorsky, *Hudûdü'l-Âlem*, s. 81; J. K. Kramers, "Kirmân", *İ. A.*, C. VI, s. 816.

⁶⁹ Ali Han Vezîrî, *Coğrâfyâ-yi Kirmân*, s. 213.

⁷⁰ J. K. Kramers, "Kirmân", *İ. A.*, C. VI, s. 816.

⁷¹ Efdâleddîn Kirmânî, *İkdû'l-ûlâ*, s. 123-123.

⁷² Kirmân eyaletinin güney kısmı olan Germ-Sîr: Bem, Cîruft, Minâb, Habîs (Şehdâd), ve Belücistân bölgesinden meydana gelmekteydi. Bkz. Muhammed İbrâhîm Habîsî, *Selcûkiyân u Guz der Kirmân*, s. 5, n. 1.

⁷³ İkdû'l-ûlâ (s. 123)'da Kavurd'un Kufs kavminin içine bir casus gönderdiği zikredilmektedir. Krş. Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 15, n. 47.

⁷⁴ Efdâleddîn Kirmânî, *İkdû'l- ûlâ*, s. 123; İbrahim Kafesoğlu, "Kavurd", *İslam Ansiklopedisi*, C. VI, MEB, İstanbul 1977, s. 457; Mehmet Altay Köymen, "Kirmân Selçukluları Tarihi", *AÜDTCFD*, S. II, Ankara 1943, s. 128; Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, 14-16.

d. Bem

Kirmân'nın 42 fersah doğusunda bulunan Bem şehri; Kirmân eyaletinin kadim ve önemli şehirlerindendir⁷⁵. Şirâz'dan gelen yol, Kirmân'dan geçerek, Sicistan'a ve Mukrân'dan geçerek, Sin'deki Maşûra'ya varmak üzere, Bem'de ikiye ayrıldığından, buranın eski çağlardan beri oldukça ehemmiyeti vardı ve ismi eski menzîl-nâmelerde genellikle zikredilmekte idi⁷⁶.

Bem'de önemli bir kale bulunmaktadır. Bu kaleye; Erg-i Bem yani Bem Kalesi denilmektedir. Muhkem bir yapıya sahip olan bu kalenin bir tarafı Bem şehriyle bitişiktir. Kalenin diğer tarafı ise şehrin dışındadır. Hangi tarihte ve kim tarafından inşa edildiği belli olamayan bu kale, Kirmân Sultanlarına sığınma yeri, isyancı ve asilere ise hâpishâne vazifesi görmüştür⁷⁷. Şehirde olan diğer yapıtlara bakacak olursak; o vakitlerde şehirde merkezi konumda olan üç büyük câmî bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi Kirmân emîri Maşur b. Hurdîn'in sarayı civarındaki el-Havâric Câmisi'dir. İkincisi bezzazlar çarşısında, üçüncüsü de iç kalede bulunmaktadır⁷⁸. Hudûdü'l Âlem'de geçen bilgilere göre bu câmîlerden birisi Hâricîlere diğeri ise Müslümanlara aitti⁷⁹.

Sıcak bir iklimin etkisi altında olan Bem şehrine lazım olan su, yeraltı kanallarıyla küçük bir ırmaktan getiriliyordu. Bu yolla şehrin su ihtiyacı karşılanmış oluyordu. Şehirdeki evler kerpiçten yapılmıştı. Halkın başlıca geçim kaynağı dokumacılık idi. Bunun sebebi ise bölgede üretilen pamuklu maddelerin çok olmasıydı. Bu durum, Bem'de pamuk dokumacılığının gelişmesini sağlamıştı. Pamuk dokumacılığından elde edilen mendil, sarık için âbâni ve taylasan gibi ürünler; Horâsân, Irak ve Mısır gibi memleketlere ihraç edilirdi⁸⁰.

XIX. yüzyılda Bem, Nadir Şâh zamanında kalmış olan surları ile önemini koruyan bir haldeydi. Afgan hududunda bulunmasından dolayı kale sık-sık hücumlara maruz kalıyordu. Bugünkü şehir ise yalnız bir ev ve bahçe yığını olmaktan çıkmıştır. Bem, ırmağın her iki sahili üzerinde bulunmakta olup, müstahkem değildir. Pazarı küçük ve fakirdir. Ürünleri; pamuk, kına, çivit ve buğdaydan ibarettir. Eski şehir kalenin etrafında kâin bulunduğu halde, günümüzde 400 m. kadar doğusunda kalmaktadır. Etrafı kulesiz duvarlar ve kuru bir hendekle

⁷⁵ Ali Han Vezîrî, *Coğrafiyâ-yi Kirmân*, s. 183.

⁷⁶ E. Herzfeld, "Bem", *İslam Ansiklopedisi*, C. II, MEB, İstanbul 1979, s. 512.

⁷⁷ Ali Han Vezîrî, *Coğrafiyâ-yi Kirmân*, s. 183-185; Hamdullah Mustevfî, *Nuzhetü'l Kulûb*, s. 140.

⁷⁸ E. Herzfeld, "Bem", *İ. A.*, C. II, s. 512.

⁷⁹ V. Minorsky, *Hudûdü'l-Âlem*, s. 82.

⁸⁰ Fîrûz Mîrzâ Fermânfermâ, *Sefernâme-yi Kirmân u Beluçîstân*, nşr. Nizâm Mâfi, İsfahân 1360 hş., s. 53-54; Hâfîz-ı Ebrû, *Coğrafiyâ-yi Hâfîz-ı Ebrû*, C. III, s. 16; E. Herzfeld, "Bem", *İ. A.*, C. II, s. 512.

çevrili olan bu kale içerisinde, yüksek bir burcu olan ayrıca tahkim edilmiş bir iç kale bulunmaktadır⁸¹. Bu iç kale yukarıda adı geçen Bem kalesidir.

e. Nermâşîr (veya Narmâşîr)

Bem şehrinin doğusunda bulunan Nermâşîr, tüccarların ikamet ettiği bereketli, hoş ve gözde bir yer idi⁸². Bu şehir Erdeşîr Bâbekân tarafından kurulmuştur. Erdeşîr Bâbekân, Sâsânî tahtına geçtikten sonra bu bölgeye gelerek Rîgân şehri civarında Nermâşîr şehrini kurmuştur. Onun karısı Tâdûd Hatun da Nermâşîr civarında bulunan Nisâ nehrini ıslah edip, burada Nisâ şehrini inşa ettirmiştir. Bu yer daha sonra harap olmuşsa da Nisâ nehri mamur kalmıştır⁸³.

Nermâşîr'de pek çok köy bulunmaktaydı. Bu köylerin içinde en önemli olanlar; Kerûk (ya da Kurûk), Azîz Abâd, Ali Abâd, Maîm Abâd, Kerîm Abâd, Rîgân, Fehre ve Ziyâ Abâd köyleridir⁸⁴.

Sıcak bir iklimin etkisi altında olan Nermâşîr şehrinde pek çok yeraltı su kanalları bulunmaktaydı. Şehrin ihtiyaç duyduğu su, bu kanallar vasıtasıyla karşılanıyordu. Şehirde üretilen başlıca ürünler: buğday, arpa, burçak, susam, pirinç, pamuk, kına, boya ve lubyadır. Burada üretilen ürünlerin çoğu Kirmân'a götürülür ve buradan da diğer ülkelere ihraç edilirdi⁸⁵.

O zamanlarda Kirmân bölgesinin mamur ve önemli şehirlerinden biri olan Nermâşîr günümüzde ise bir harabe haline gelmiştir. Şehir günümüzde sadece idari bir isim olarak kalmış ve bu bölge içinde yer alan Fahlac köyü Afganlılar zamanında bir kale rolünü oynamıştır⁸⁶.

Kirmân'da bu şehirler dışında şu yerleşim yerleri de bulunmaktaydı: Hürmûz, Bâft, Hîr, Behre (Pehre), Dîh-ı Kûr (Dîh-Kûz), Dârcîn (Dârcîn), Rîgân, Habîs, Mâhan, Ser Âsyâb, Bağîn, Kuhpâye, Sîreç (Sîrç), Gûk, Kale-i Asker, Lalezâr, Refsencân, Zerend, Şehr-i Bâbek, Anâr, Kûbenân, Raver ve Çupar'dır⁸⁷.

⁸¹ E. Herzfeld, "Bem", *İ. A.*, C. II, s. 512.

⁸² V. Minorsky, *Hudûdü'l-Âlem*, s. 82.

⁸³ Ali Han Vezîrî, *Coğrâfyâ-yi Kirmân*, s. 199-200; Hamdullah Musteffî, *Nuzhetü'l-Kulûb*, s. 141.

⁸⁴ Ali Han Vezîrî, *Coğrâfyâ-yi Kirmân*, s. 200, vdd.

⁸⁵ Ali Han Vezîrî, *Coğrâfyâ-yi Kirmân*, s. 199-200.

⁸⁶ J. H. Kramers, "Kirmân", *İ. A.*, C. VI, s. 819.

⁸⁷ Ali Han Vezîrî, *Coğrâfyâ-yi Kirmân*, s. 3-4; V. Minorsky, *Hudûdü'l-Âlem*, s. 81-82.

2) Kirmân Eyaletinin Nüfusu

Kirmân bölgesinin en eski nüfusu orta çağda, muhtemelen güneydeki dağlık mıntıkada yaşayan Kufs (veya Kûficîler) adı verilen dağlılar ile Kirmân şehrinin güney-doğusundaki dağlarda yaşayan Belûç (vaya Belûs)'lardan meydana geliyordu. Bu kavimler geçen yüzyıllar içinde ya imhâ edilmişler, yahûd da diğer unsurlar ile karışmışlardır⁸⁸.

Yerleşik nüfusa gelince, bunun İran ırkından olması muhtemeldir. Strab bunların âdet ve dillerinin Med ve Perslere benzediğini söyler. Sâsâniler devrinde nüfusun bir kısmı Nasturî Hristiyanlarından olup, Kirmân piskoposu Fârs metropolitine tâbi bulunuyorlardı. Bunların İslâmiyete geçişi yavaş yavaş olmuştur. Taberi'ye göre dağlıların Müslüman olması Abbâsiler döneminde gerçekleşmiştir. Ancak daha sonra şîîliğe temâyül etmişlerdir. Yâkût bunların bir dine bağlı kalınmaksızın, Ali b. Abi Talib'i takdis ettiklerini söyler. İslâm nüfusu râfızî tesirlere (Hâricîlik ve daha sonra İsmâîlîlik) fazla maruz kalmıştı. İtikat bakımından Makdisî'ye göre, Sîrcân halkı ahl al-hadis (ehl-i hadîs)⁸⁹ ve Cîruftular ise, ahl al-ray (ehl-i rey)'e⁹⁰ mensup idiler. Daha sonra Safevîler'in iktidara gelişi ile şîîliğin resmi şekli olan isnâ-ı aşarîye mezhebi yerleşti ki, bugün nüfusun en büyük kısmı bu mezhebe bağlıdır. Daha sonraki yıllarda Kirmân'da Zerdüşî dini mensuplarının eski mezhebin silsile-i merâtibine tabi bir cemaat halinde tutunabildiği bölgelerden birisidir. Tavernier; Hindistan'a olan büyük göçlerden (1650 senelerinde) sonra Kirmân şehrinde bunların sayısının henüz 10 bin'den fazla olduğunu söyler. Bunların çoğu yün ticaretiyle uğraşırlardı.

Khanikoff'a göre; Kirmân'ın 1794'te Ağa Muhammed Şâh tarafından tahribinden önce, burada 12 bin Parsî⁹¹ ailesi de mevcuttu. 1900'lerde bunların nüfus sayısı Sykes tarafından 1700 olarak gösterilmektedir. Buradaki Parsîler gabri denilen iptidâî bir lehçe ile konuşurlardı. Bunlar; Fârs ve Kâşân lehçeleri gibi güney lehçeleri gurubuna dâhil olsa gerek. Makdisî, Kirmân dilinin Horâsân diline benzediğini söylemektedir.

Kirmân nüfusunun içinde kuvvetli bir ekalliyet (azınlık) teşkil eden göçebeler; Arap, Türk ve Kürtlerdir⁹².

⁸⁸ Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 2-3; J. K. Kramers, "Kirmân", *İ. A.*, C. VI, s. 819.

⁸⁹ Miladi 8. yüzyıldan sonra ortaya çıkan ve daha çok hadise ağırlık veren Medine merkezli fıkıh ekolüne verilen addır. Daha fazla bilgi için bkz. Salim Ögüt, "Ehl-i Hadîs" *İslam Ansiklopedisi*, C. X, TDV, İstanbul 1994, s. 508.

⁹⁰ Miladi 8. yüzyılda ortaya çıkan Kûfe merkezli fıkıh ekolüne verilen addır. Daha fazla bilgi için bkz. M. Esad Kılıçer, "Ehl-i Re'y", *İslam Ansiklopedisi*, C. X, TDV, İstanbul 1994, s. 520.

⁹¹ Parsî, Arap istilasından sonra İslâmiyeti kabul etmeyerek, İran'dan kaçan Zerdüşî İranlılar manasına gelir. Daha fazla bilgi için Bkz. Ant. Pagliaro, "Parsîler", *İslam Ansiklopedisi*, C. XI, MEB, İstanbul 1964, s. 510.

⁹² J. K. Kramers, "Kirmân", *İ. A.*, C. VI, s. 819-820.

Eyaletin umumi nüfusunun 1953 senesinde 50 bin olduğu tahmin edilmektedir. Bu sayı 1956'daki nüfus sayımında 62.157 kişiye ulaşmıştı. 1966'da 85.403 kişiye, 1976'da 140.761 kişiye, 1986'da 257.284 kişiye ve 1991 yılındaki nüfus sayımında ise 311.643 kişiye ulaşmıştır. Bu rakamlara bakacak olursak eyaletin nüfusu her nüfus sayımında artış göstermiştir⁹³.

Günümüzde ise ortalama 2.182.300 nüfusa sahip, orta büyüklükte bir halı üretim ve ticaret merkezi olan Kirmân kısmen tarihi dokusunu koruyabilmiş durumdadır. Şehrin eski kesimini çeviren surlar harabe görünümündedir. Sur içinde ki Câmi-i Cuma, Bazar-ı Vekil, iç kale eksenine paralel olarak Rıza Şâh zamanında açılan cadde çevresindeki Safevîler zamanında restore edilen Mescid-i Melik ve 1896 depreminde ciddi hasar gören Kutlughanlılar'ın hükümdar türbesi olan Kubbe-i Sebz halen şehrin dikkat çeken başlıca mimari eserleridir. Günümüzde yüzölçümü 168.472 km² olan Kirmân idari bölgesi; Kirmân, Bem, Zerend, Rafsencan, Sîrcân, Şehribabek, Berdesîr, Baft, Sebzeveren (Ciruft) ve Kohnuc adlarındaki on şehristana ayrılmıştır⁹⁴.

B. Kirmân Eyaletinin Siyasi Tarihi

a. Kirmân Bölgesinin Müslümanlar Tarafından Fethi

Miladi 240 yılına doğru Sâsânî İmparatoru Erdeşîr'in emriyle ileri bir savunma merkezi olarak kurulmuş olan bu şehir⁹⁵, Sâsâniler devrinde (226-651) şâh unvanını taşıyan bir vali tarafından idare ediliyordu⁹⁶. Belâzurî'nin verdiği bilgilere göre, Kirmân'ın Müslümanlar tarafından fethine Halife Hz. Ömer devrinde (634-644) başlandı. Basra valisi Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin, el-Rebî b. Ziyâd idaresinde gönderdiği kuvvetlerle Kirmân fethi başlamış oldu. Rebî b. Ziyâd, Sîrcân şehrini itaat altına alarak Bem ve Enedegâr (Anadağâr) halkı ile bir anlaşma imzaladı. Ancak buranın halkı daha sonra anlaşmayı bozunca Mücâi b. Mesut burayı yeniden fethetti. Bu fetihden sonra Sâsânî hükümdarı III. Yazdecerd (veya Yazdigird 632-651) Isfahân'dan halkın çoğunluğunun kendisine taraftar olduğu Kirmân'a kaçtı (650). Basra valisi Abullâh b. Âmir, Mücâşî b. Mesûd es-Sulemî'yi Yazdecerd'i takibe gönderdi. Ancak bu Müslüman ordusu kar fırtınası içinde yok olduğundan III. Yazdecerd Kirmân'dan Horâsân'a kaçabildi ve 650 yılında orada öldü. Daha sonra Abdullâh b. Âmir, Mücâşî'yi Kirmân valiliğine tayin etti. Mücâşî, Kufs dağlarına kadar Kirmân'ın başlıca

⁹³ Ali Han Vezîrî, *Coğrâfyâ-yi Kirmân*, s. 122, n. 1.

⁹⁴ Marcel Bazın, "Kirmân", *İ. A.*, C. XXVI, s. 63.

⁹⁵ Ali Han Vezîrî, *Coğrâfyâ-yi Kirmân*, s. 102; Marcel Bazın, "Kirmân", *İ. A.*, C. XXVI, s. 62.

⁹⁶ Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 2.

şehirlerini itaat altına almayı başardı. Müslümanların fetihleri üzerine Kirmân halkının bir kısmı Sistân ve Horâsân'a kaçarken, bir kısmı da dağlara çekilerek uzun müddet Zerdüş mezhebine bağlı kaldılar. Ulaşım yollarının bulunmaması dağlarda yaşayanların üç yüz yıl kadar bağımsızlıklarını sürdürmelerine imkân sağladı. Daha sonraki yüzyıllarda eyaletin idare merkezinden uzaklığı; buranın asilerin sığınmasına ve hâricîlerin oyunlarına elverişli bir bölge olmasına sebep oldu⁹⁷. Emeviler (661-750) ise, esasen iç savaşlar yüzünden zayıflamış olan Kirmân eyaleti üzerinde oldukça kuvvetli bir hâkimiyet sağlamışlardı. Emevilerden sonra buraya hâkim olan Abbâsiler (750-1258)'in ilk devirlerinde Kirmân'da önemli olaylar olmadı. Bu sırada Kirmân'nın idari merkezi Sîrcân idi. Daha sonra Kirmân eyaletini Tâhirîler⁹⁸ (821-873)' e tabi bir bölge olarak görüyoruz. Horâsân valisi olan Muhammed b. Tâhir (862-873) 253 (867) yılında Saffârilerin kurucusu Yâkûb b. Leys'i Kirmân valisi olarak tanıdı⁹⁹. Fakat Abbâsi Devleti'nin Fars valisi Ali b. Huseyn b. Kureş de Tâhirîler'in zayıflığını göstererek Kirmân'ı kendi bölgesi içine katmaya çalışıyordu. Halife el-Mutezz (866-869) kurnazca davranarak hem Ali'ye hem de Yâkûb'a Kirmân'ın menşurunu göndermiş ve bu iki kuvvetli şahsiyeti birbirine düşürmeyi ümit etmişti. Ali b. Huseyn, Yâkûb'dan önce davranarak kendisine verilen bu ülkeyi ele geçirmeye çalıştı. Bu maksatla da Tavk b. el-Muğallis adındaki kumandanını beş bin süvari ile birlikte Kirmân'a gönderdi. Yâkûb, Tavk'ı mağlup edip Kirmân'ı istila etti. Bunun üzerine Ali b. Huseyn; Fars Kürtlerinden ve Kirmân'ın Cebel Bâriz bölgesi dağlılarından (Kûfîciler)yardım isteyerek Şîrâz'da mukavemet etmeye çalıştı. Fakat Yâkûb, Ali'yi mağlup edip esir aldı, ayrıca ele geçirdiği ganimetten de Halife'ye birçok zengin hediyeler gönderdi (5 Cemâziyelevvel 255/ 21 Nisan 869)¹⁰⁰.

Yâkûb b. Leys 259 (873)'da Nişabur'u ele geçirerek Tâhirîler hanedanına son verdi. 2 yıl sonrada Fars bölgesini ele geçince Halife el-Mu'temid Alellâh, Yâkûb'un daha fazla ilerlemesini önlemek için bazı yerlerin yönetimini ona verdi. Ancak Yâkûb, Bağdat'a doğru ilerleyerek Vâsıt'ı da ele geçirdi. Halife ile kardeşi el-Muvaffak onu geri döndürmeye çalıştırlarsa da başarılı olamadılar. Bağdat ile Medain bölgeleri arasında Dicle nehri kıyısında Deyrû-l Âkûl denilen yerde meydana gelen savaş Abbâsi ordusunun zaferiyle sonuçlanınca (9 Receb 262/8 Nisan 876) Yâkûb Hûzistân'a çekilmek zorunda kaldı. Bu yenilginin intikamını

⁹⁷ Belâzurî, *Fütûhu'l Büldân (Ülkelerin Fethi)*, (Trc. Mustafa Fayda), Siyer Yayınları, İstanbul 2013, s. 450; Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 2-3; J. K. Kramers, "Kirmân", *İ. A.*, C. VI, s. 816-817.

⁹⁸ Horasanda bir sülale olup, Tâhir b. Al-Husayn tarafından kurulmuştur. Bkz. W. Barthold, "Tâhirîler", *İslam Ansiklopedisi*, C. XI, MEB, İstanbul 1979, s. 636.

⁹⁹ Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 2-3; J. K. Kramers, "Kirmân", *İ. A.*, C. VI, s. 817.

¹⁰⁰ Ali Han Vezîrî, *Târîhi Kirmân*, C. I, s. 315-316; Abbâs İkbâl Aştîyanî, *Târîhi Kâmil-i İnan (ez Guzeşte ta be İmrûz)*, C. II, Tahran 1375 hş. , s. 604-605; *Târîhi-i Sistân (Telif der Hudûd-i 445-725)*, be tashîhi Muhammed Tekî Behâr (Melik el-Şüera), Tahran 1381 hş. , s. 217-218; Erdoğan Merçil, "Saffâr, Ya'kûb b. Leys" *İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIII, TDV, İstanbul 2008, s. 463; aynı müellif, *Kirmân Selçukluları*, s. 3.

almak için yeni bir ordu hazırlamaya başladıysa da¹⁰¹; Şevvâl 265 (5 Haziran 879) yılında Huzistân yakınlarında Cündişâpûr denilen yerde kulunç ağrıları yüzünden hastalanıp burada öldü. Onun ölümünden sonra yerine kardeşi Amr b. Leys geçti¹⁰². Bunların Kirmân'daki hâkimiyetleri bu bölge üzerinde fazla bir iz bırakmayacak kadar kısa sürmüştür. Nitekim Amr b. Leys; 287 (900) yılında Sâmani emîri İsmâil tarafından esir alınmış ve Bağdat'ta Halife el-Mutazid'a teslim edilip, zindana atıldıktan iki yıl sonra burada öldürülmüştür (287/903)¹⁰³. Amr b. Leys'in ölümünden sonra da Fars ve Kirmân genellikle Saffârîlerin idaresinde kaldı. X. yüzyılın başında her iki bölgenin hâkimiyeti, Saffârî emîri Tâhir b. Muhammed (901-908)'den bu sülâlenin kölesi olan Halaç Türklerinden Sebükeri (Subkerî)'nin eline geçmişti. Ancak Sebükeri'nin bağımsızlığı Halife'nin askerleri tarafından mağlup edildiği 911 yılına kadar sürmüştü. Böylece Abdullâh b. İbrâhim el-Mismâî'nin vali olduğu güney İran'da Abbâsi idaresi yeniden kurulmuş oldu¹⁰⁴.

Kirmân'da Abbâsiler'in hâkimiyeti tekrar sağlanmışsa da bölgedeki karışıklıklar devam etmiş ve 315 (928)'te Kirmân'da iktidarı Horâsân'dan gelmiş bulunan ve kendisini Sâmanilerin tâbiî sayan, aynı zamanda Büveyhîler'in ordusunda kumandanlık yapan Ebû Ali Muhammed b. İlyâs'ın eline geçti. Muhammed b. İlyâs'ın Kirmân'a hâkim olmasındaki en büyük etken ise Mâverâünnehir'de hüküm süren Sâmaniler'den Emîr II. es-Saîd Nasr b. Ahmed (914-943)'in kardeşleri Yahyâ, Mansûr ve İbrahim'in isyanı olmuştur¹⁰⁵. Görünürde Soğd (veya Sogd)¹⁰⁶ menşeli olan Muhammed b. İlyâs, Emîr II. Nasr'ın kumandanlarından birisi idi; fakat daha sonra isyancılardan Yahyâ'nın tarafına geçmiş ve Nişâbur'un idaresini ele geçirerek bu şehirde onun adına hutbe okutmuştu. II. Nasr tekrar devletin kontrolünü ele geçirince 320/923'de Nişâbur üzerine yürüdü. Bu hareket Yahyâ taraftarlarının dağılmasına yol açtı. Muhammed b. İlyâs da Kirmân'a giderek orada Benû İlyâs adıyla anılan sülâlenin hâkimiyetini kurdu (932)¹⁰⁷.

¹⁰¹ İbnü'l Esîr, *El-Kâmil fi't-Târih*, C. VII, (Türkçe Trc. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özeydin), Bahar Yayınları, İstanbul 1987, s. 218-241; T. W. Haig, "Saffârîler", *İ. A.*, C. X, s. 59-60; Erdoğan Merçil, "Saffâr, Ya'kûb b. Leys" *İ. A.*, C. XXXIII, s. 463-464.

¹⁰² İbnü'l Esîr, *El-Kâmil*, C. VII, s. 271; T. W. Haig, "Saffârîler", *İ. A.*, C. X, s. 60.

¹⁰³ İbnü'l Esîr, *El-Kâmil*, C. VII, s. 416-430; Ali Han Vezîrî, *Târihi Kirmân*, C. I, s. 316-317; Abdullatif Kazvinî, *Lubb el-Tevârih*, s. 135-136; Abbâs İkbâl, *Tarihi Kâmil-i İran*, s. 610-611; krş. Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 3.

¹⁰⁴ Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 3-4.

¹⁰⁵ Ali Han Vezîrî, *Târihi Kirmân*, C. I, s. 319; J. K. Kramers, "Kirmân", *İ. A.*, C. VI, s. 817; Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 4.

¹⁰⁶ Soğd, Orta Asya'da bir yer ismi. Bkz. W. Barthold, "Soğd", *İslam Ansiklopedisi*, C. X, MEB, İstanbul 1966, s. 736.

¹⁰⁷ Ali Han Vezîrî, *Târihi Kirmân*, C. I, s. 320; İbnü'l Esîr, *El-Kâmil*, C. VIII, s.174-178; Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 4; Cl. Huart, "Ebû Ali", *İslam Ansiklopedisi*, C. IV, MEB, İstanbul 1964, s. 10.

Sâmâni emîri II. Nasr, kendi hâkimiyetini idaresi altında bulunan toprakların dışındaki yerlere de yaymaya çalıştı ve bu maksatla Muhammed b. İlyâs'a karşı Deylemlî Mâkân b. Kâkî'yi kalabalık bir orduyla gönderdi (322/934). Muhammed b. İlyâs bu saldırıya karşı koyamayacağını anlayarak yardım istemek için İstahr'a gitti. Bunun üzerine Mâkân b. Kâkî Kirmân'a sahip olmuş ve bu bölgeyi Horâsân hâkimi II. Nasr adına yönetmiştir. Kirmân hâkimi olan Mâkân'ın daha sonra başka bir göreve çağrılması, Kirmân'a yeniden hâkim olmak isteyen Muhammed b. İlyâs için bir fırsat yaratmıştı. Nitekim Muhammed b. İlyâs Kirmân'daki Sâmâni garnizonları ile uzun süren bir savaştan sonra orada hâkimiyetini tekrar yeniledi¹⁰⁸.

Daha sonra yeni kurulan Büveyhî Devleti'nin Kirmân'ı ele geçirmek istediğini görüyoruz.

b. Büveyhîler'in Kirmân Hâkimiyeti

Büveyhî emîri İmâd ed-Devle Ali, en küçük kardeşi Muizz ed-Devle Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Büveyhî'yi Kirmân'a gönderdi (324/936). Bu sırada Muhammed b. İlyâs ile Mâkân'ın Kirmân'dan ayrıldığı zaman burada bırakmış olduğu Sâmâni kumandanı Ebû Ali İbrahim b. Sîmcûr ed-Devâtî arasında mücadele başlamıştı. Muizz ed-Devle Ahmed 1500 Deylemlî ve 5000 Türkten oluşan bir ordu ile harekete geçmiş ve ilk olarak batı Kirmân'daki Sîrcân'a ulaşmıştı. Muhammed b. İlyâs ise bu şehirde İbrahim b. Sîmcûr tarafından kuşatılmıştı¹⁰⁹. İbrahim başka bir kuvvetin Kirmân'a girmesi üzerine Horâsân'a döndü. Muhammed b. İlyâs ise icabında Kûhistân veya Sistân'a geçebilmek için stratejik bakımından elverişli bir noktada olan Büyük Çöl'ün kenarındaki Bem şehrine çekildi ve daha sonra da Büveyhî ordusu ile savaşmadan Sistân'a kaçtı. Bu durumla birlikte Muizz ed-Devle Ahmed, Sîrcân'a hâkim oldu ve kendi kumandanlarından birini Bem'e yerleştirildikten sonra eyâletin güney kısmındaki Cîruft'a yöneldi. Ancak Cîruft'a girişi onu öncelikle mahalli Kûficî ve Belûclar'ın reisi olan Ali Culûye denilen Ali b. ez-Zencî ile müzakerelere zorlamıştı. Neticede iki taraf arasında anlaşmazlık çıktı. Muhammed b. İlyâs, Muizz ed-Devle'nin karşılaştığı güçlükleri duyduğu zaman Bem ve Sîrcân arasındaki yol üzerine bulunan Hennâb'a döndü, fakat Büveyhîler ile birkaç gün savaştıktan sonra tekrar kaçmaya mecbur kaldı. Diğer taraftan İmâd ed-Devle; Ali Culûye ve boyun eğmeyen dağlı kabilelere mensup unsurların itaatini

¹⁰⁸ İbnü'l Esîr, *El-Kâmil*, C. VIII, s.232-254; Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, s.319; Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 4.

¹⁰⁹ Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, s.321-322; Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 4.

sağlamak için yeni kurulan Büveyhî Devleti'nin kaynaklarını bu noktada harcamamaya karar vererek Muizz ed-devle Ahmed'i geri çağırdı ve onu 326 (937)'da Hûzistân'a gönderdi¹¹⁰.

Büveyhîler'in çekilmesinden sonra Muhammed b. İlyâs'ın Kirmân'a geri döndüğü ve orada bu kez sağlam bir hâkimiyet kurduğu anlaşılıyor. O hutbeyi Sâmâniler adına okutmasına rağmen, hakikatte bağımsız olarak kabul ediliyordu. Nitekim 348 (959-60)'de Halife el-Mutî Lillâh (964-974) ona hükümdarlık âmetlerinden olan bir sancak ve hil'ât gönderdi¹¹¹. Tarihçi Efdâleddîn Kirmânî, Muhammed'i ayyâr ve yol kesen bir şahıs (merdi ayyâr ve rahzen) olarak vasıflandırıyor ve onun Fars ve Horâsân arasındaki çölde yaptığı soygunlardan muazzam bir gelir sağladığını zikrediyor¹¹².

Muhammed b. İlyâs, Kirmân'da uzun müddet hâkimiyetini sürdürmüştür. Kendisi hastalanıp felç geçirince Elyesâ (veya İlyasâ), İlyâs ve Süleyman adındaki oğullarını toplayıp, ülkenin hâkimiyetini onlar arasında paylaşmıştır. Ebû Ali; daha önceki bir hareketinden dolayı en büyük oğlu Elyesâ'dan çekindiği için yönetim işini ona bırakmış, ondan sonra başa geçmek üzere de İlyâs'ı veliht tayin etmişti. Süleyman'a ise asıl memleketleri olan Soğd bölgesine gidip buralarda kendisine ait olan mal ve paraları getirmesini ve buraya sahip olmasını emretmişti¹¹³. Tüm bu çabalara rağmen Muhammed b. İlyâs ile oğulları arasında anlaşmazlık baş gösterdi. Önce Süleyman adındaki oğlu babasına karşı çıktı. Süleyman babasının yanından ayrılıp Sîrcân'a giderek burayı istilâ etmişti. Babası bu durumu haber alınca diğer oğlu Elyesâ'nın komutasında bir ordu sevk edip, onunla savaşmasını ve onu memleketlerinden uzaklaştırmasını, Soğd'a gitmek istediği takdirde de bundan alıkoymasını emretmişti. Elyesâ, Süleyman üzerine yürüyüp onu muhasara altına almış ve şiddetli bir savaştan sonra ona karşı galip gelmişti. Süleyman'ın savaşta mağlub olup Horâsân'a kaçmasıyla birlikte Elyesâ Sîrcân'ı ele geçirdi¹¹⁴. Elyesâ'nın Kirmân'da sahip olduğu güç, saraydaki düşmanlarını harekete geçirmiş ve onlar, Muhammed b. İlyas'ın içinde oğluna karşı şüphe uyandırmışlardı. Bu şüphayle birlikte Muhammed, Elyesâ'yı ordu kumandanlığından uzaklaştırmış ve bu görevi kendi kölelerinden Turmuş Hâcîb'e vermişti. Ancak Elyesâ; annesi ve kardeşi İlyâs'ın yardımı ile tekrar ordu kumandanlığını ele geçirdi. Bunun sonucunda Muhammed b. İlyâs, Sâmânî emîri Mensûr b. Nuh'un Bûhara'daki sarayına doğru yola çıktı. Buraya vardığında Mansûr b. Nûh, ona izzet ve ikramda bulunarak, büyük bir yakınlık

¹¹⁰ İbnü'l Esîr, *El-Kâmil*, C. VIII, s. 271-273; Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 4-5.

¹¹¹ İbnü'l Esîr, *El-Kâmil*, C. VIII, s. 455; Cl. Huart, "Ebû Ali", *İ. A.*, C. IV, s. 10; Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 5.

¹¹² Efdâleddîn Kirmânî, *İkdü'l-ülâ*, s. 124; krş. Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, s. 320.

¹¹³ İbnü'l Esîr, *El-Kâmil*, C. VIII, s. 502; Cl. Huart, "Ebû Ali", *İ. A.*, C. IV, s. 10.

¹¹⁴ İbnü'l Esîr, *El-Kâmil*, C. VIII, s. 503; Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 5.

göstermiştir. Muhammed b. İlyâs, Şevvâl 356 (Eylül-Ekim 967)'daki ölümüne kadar Bûhara'da kalmıştır¹¹⁵.

Baba-oğul arasındaki bu anlaşmazlık Benû İlyâs sülâlesinin zararına olmuştu. Büveyhîler'den Adud ed-Devle (949-983) bu fırsatı kaçırmayarak iç çekişmelere sahne olan Kirmân üzerine yürüdü. Genç ve tecrübesiz Elyâsâ, Adud ed-Devle'nin kuvvetlerine karşı uzun süre dayanamadı. Neticede Adud ed-Devle başkent Berdesîr'i işgal edip, bu şehirdeki birkaç önemli noktayı ele geçirerek Kirmân'a hâkim oldu (Ramazan 357/Temmuz-Ağustos 968). Ordusunun büyük bir kısmı kaçan Elyâsâ için Sâ mâni ülkesine kaçırmaktan başka çare kalmamıştı. Elyâs, Bûhara'da beklediği yardımı alamadı ve Harezm'e sürgün edildi. O, Harezm'de bulunduğu sırada gözlerinin iltihaplanması sonucunda ölmüştür¹¹⁶. Adud ed-Devle ise Abbâsi halifesi el-Mutî'den Kirmân'ın resmi menşurunu aldıktan sonra buraları "Şerefüdevle" lakabını alıp daha sonra Irak'ı tamamen hâkimiyetine geçirecek olan oğlu Ebû'l-Fevâris'e iktâ etmişti. Adud ed-Devle, oğlu Ebû'l-Fevâris'i Kirmân'a ismen vali tayin etti. Hakiki icra kuvveti onun kumandanı Kûrkîr b. Cestan'ın ellerinde idi. Adud ed-Devle ise Şîraz'a dönmüştü. Bu suretle Kirmân eyaleti doğrudan doğruya Büveyhîler'in idaresi altına girmiş oluyordu¹¹⁷.

Bununla beraber Benû İlyâs ailesinin diğer üyeleri dönüş için uygun bir fırsat ümit ederek eyalet sınırlarının ötesinde bekliyorlardı. Nitekim 359/969-70'de Süleyman b. Muhammed b. İlyâs, Sâ mâni emîri Mansûr b. Nûh'u kendisine bir ordu vermeye ikna etmişti. Böylece o; Kûfîci, Belûcları ve Büveyhî idaresi ile uzlaşamayan Kirmân'daki diğer unsurları ayaklandırabilecekti. Büyük bir ordu toplanmasına rağmen Adud ed-Devle'nin vekili Kûrkîr'a karşı Cîruft ve Bem arasında yapılan savaşta istilacılar mağlup oldular. Süleyman, Elyâsâ'nın oğullarından Bekr, Huseyn ve Horâsân askerlerinin büyük bir kısmı bu savaşta öldü. Benû İlyâs sülâlesinin Kirmân'ı son kez ele geçirme teşebbüsü ise 364 (974-5)'te olmuş, ancak el-Huseyn b. Muhammed b. İlyâs idaresindeki bu girişim de başarısızlık ile sonuçlanmıştır¹¹⁸.

Büveyhîler de bu eyaleti kendi aralarında paylaşamadılar. Kendi aralarında giriştikleri iktidar mücadelesi sonucunda aşağıda da anlatacağımız şekilde Gazneliler Kirmân bölgesine hâkim oldular.

¹¹⁵ İbnü'l Esîr, *El-Kâmîl*, C. VIII, s. 504; Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 5.

¹¹⁶ İbnü'l Esîr, Elyâsâ'nın Harezm'de iken gözünün iltihaplanmış olduğunu ve bu durumun ona bir hayli sıkıntı ve ıstırap vermeğe başladığını aktarmaktadır. Nitekim Elyâsâ'da bu sıkıntısından dolayı tutup hastalıklı gözünü parmağıyla oymuş, bu durum ise onun ölümüne yol açmıştı. Bkz. İbnü'l Esîr, *El-Kâmîl*, C. VIII, s. 505; krş. Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, s.325-326.

¹¹⁷ İbnü'l Esîr, *El-Kâmîl* C. VIII, s. 204-205; Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 6; C. Huart, "Ebû Ali", *İ. A.*, C. IV, s. 10; J. K. Kramers, "Kirmân", *İ. A.*, C. VI, s. 817.

¹¹⁸ Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 6.

c. Gazneliler'in Kirmân Hâkimiyeti(1031-1034)

Gazneli Sultan Mahmûd (999-1030)'un Büveyhîler'e karşı politikası tam bir müdahale şeklinde olmadı. Ancak onun burada da hâkimiyetini sağlamak için bir fırsat beklediği görülmektedir. Sultan'ın beklediği bu fırsat Bahâ ed-Devle'nin ölümü ile eline geçti (403/1012). Bahâ ed-Devle'nin vefatından sonra yerine, Halife el-Kadir Billâh (991-1031) tarafından Sultan ed-Devle unvanı verilen ve emâreti tasdik olunan, oğlu Ebû Şucâ (1012-1021) geçti¹¹⁹.

Babası öldüğü zaman Ebû Şuca, Errecân'da onun yanında idi. Oradan Şirâz'a gitti ve kardeşi Ebû Tâhir Celâl ed-Devle'yi Basra'ya, diğer kardeşi Ebû'l Fevâris'i (1012-1028) Kirmân'a vali tayin etti. Ebû'l Fevâris Kirmân'a gittikten bir müddet sonra Deylemliler onun etrafında toplandılar ve onu; kardeşi ile savaşa ve ülkesini elinden almağa teşvik ettiler. Ebû'l Fevâris 407 (1016-17) yılında bir ordu hazırlayarak Fars bölgesine yürüdü ve kardeşi Sultan ed-Devle'nin yokluğundan faydalanarak Şirâz'ı ele geçirdi. Sultan ed-Devle durumu öğrenince derhal bir ordu topladı. Şirâz civarında iki kardeş arasında yapılan savaşta Ebû'l Fevâris mağlup oldu ve Kirmân'a kaçtı¹²⁰. Fakat Ebû'l Fevaris, Sultan ed-Devle'nin kendisini takip ettiğini anlayınca Kirmân'dan ayrıldı. Artık yardım istemek için Sultan Mahmûd'un yanına gitmekten başka çaresi kalmamıştı. Önce Sistân bölgesinde ki Bust şehrine gitti¹²¹.

Bununla birlikte Sultan Mahmûd için Kirmân'a müdahale etme fırsatı doğmuştu. Sultan Mahmûd, Ebû'l Fevaris'in gelişini öğrenince, Sistân'da Nasr b. Sebüktegin'in nâibi olan Ebû Mansûr Nasr b. İshak'a onu karşılamasını emretti. Ebû Mansûr; Ebû'l Fevaris ve yanındakilerin istirahatlerini temin etti ve ihtiyaçlarını giderdi. Ebû'l Fevaris daha sonra buradan Gazne'ye gitti. Sultan Mahmûd, burada kendisine büyük bir izzet ve ikramda bulundu. O, Gazne'de üç ay kaldıktan sonra Sultan'dan yardım istedi. Bu istek üzerine Sultan Mahmûd da kumandanlarından ve devletin ileri gelenlerinden Ebû Saîd Abdurrahman b. Muhammed et-Tâî'yi bir ordu ile onun yanına kattığı gibi, para ve silah yardımıyla da bulundu¹²². Bu hazırlıklardan sonra Ebû'l Fevâris ve Ebû Saîd birlikte Kirmân üzerine yürüdüler. Ebû'l Fevâris burada çok büyük bir mukavemetle karşılaşmadan Fars ve Kirmân

¹¹⁹ Abbâs İkbâl, *Tarih Kâmil-i İrân*, C. II, s. 574-575; Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara 1989, s. 42; aynı müellif, "Gazneliler'in Kirmân Hâkimiyeti (1031 - 1034)", *Tarih Dergisi*, S. 24, İstanbul 1970, s. 36.

¹²⁰ Abbâs İkbâl, *Tarih Kâmil-i İrân*, C. II, s. 585; Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 42; aynı müellif, *A. g. m.*, s. 36.

¹²¹ *Tarih-i Sistân*, 336-337; Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 42; aynı müellif, *A. g. m.*, s. 37.

¹²² İbnü'l Esîr, *El-Kâmil*, C. XI, s. 329-330; Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 42; aynı müellif, *A. g. m.*, s. 37.

bölgeseine hâkim oldu¹²³. Sultan Mahmûd'dan aldığı yardımla tekrar Kirmân'a hâkim olan Ebû'l Fevâris, Gazneliler'e karşı dürüst davrandıysa da onlara karşı soğukluğunu hissettirmemeye muvaffak olamadı¹²⁴. Gazneli kuvvetleri bu davranış karşısında geri döndüler¹²⁵.

Böylece kısa bir zaman için Sultan Mahmûd'un himayesine girmiş olan Ebû'l Fevâris, Ebû Saîd et-Tâî'nin yanından ayrılmasından sonra biraz da kendi endişeli davranışları yüzünden Gazne hükümdarının himayesinden mahrum kalmış bulunuyordu¹²⁶. Nitekim Sultan ed-Devle; Ebû Saîd et-Tâî'nin döndüğünü haber alınca Bağdat'tan Türk, Arap, Acem ve Deylemliler'den oluşan büyük bir ordu ile harekete geçerek Şirâz'ı ele geçirdi ve Ebû'l Fevâris'i mağlup etti. Bunun üzerine Ebû'l Fevâris tekrar Kirmân'a kaçtı (408/1017-18). Ancak Ebû'l Fevâris Kirmân'da da tutunamadı ve Hemedân hâkimi Şems ed-Devle b. Fahr ed-Devle'ye sığındı¹²⁷.

Ebû'l Fevâris daha sonra Batîha¹²⁸ hâkimi Mühezzib ed-Devle'nin yardımını rica etti¹²⁹. Basra'dan kardeşi Celâl ed-Devle de kıymetli hediyeler, arap atları ve bol miktârda gümüş göndermişti. Bu durumda Sultan ed-Devle, Ebû'l Fevâris ile anlaşmayı tercih etti¹³⁰. Böylece Ebû'l Fevâris Kirmân'a tekrar hâkim oldu. Emîrliği Halife el-Kadir Billâh tarafından da tasdik edilerek kendisine Kıvâm ed-Devle lakabı verildi (409/1018)¹³¹.

Kıvâm ed-Devle Ebû'l Fevâris 419 (1028)yılında ölünce, yerine Kirmân'a İmâd ed-Dîn Ebû Kalicâr el-Merzubân (1018-1048) hâkim oldu. Ebû Kalicâr'ın bu bölgedeki hâkimiyeti kısa sürdü. Bunun sebebi ise Ebû Kalicâr'ın o zamanlarda Ahvâz'ı yağmalayan Bağdat Büveyhîler'inden Celâl ed-Devle ile mücadele etmek zorunda kalmasıdır¹³². Bu durumu haber alan Sultan Mesûd, Ahmed b. Ali Nuştegin kumandasındaki orduyu Kirmân

¹²³ İbnü'l Esîr, *El-Kâmil*, C. XI, s. 33; Abbâs İkbal, *Tarih Kâmil-i İnan*, s. 585; *Târîh-i Sistân*, s. 337; Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 42.

¹²⁴ Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 42; aynı müellif, *A. g. m.*, s. 38.

¹²⁵ Ali Han Vezîrî bu anlaşmazlığı şu şekilde ifade etmektedir. Bir gün Ebû Saîd et-Tâî "bilfiil sizin hâkimiyetinize girmiş olan Fars ve Kirmân ülkesinde Yemîn ed-Devle'nin ismini hutbeye ilave edin" diye bildirdi. Bu İstek Ebû'l Fevâris'in gönlüne ağır geldi, onun yüceltilmesi ve övülmesini kabul etmedi. Ebû Saîd Horâsân'a döndü, Sultan'ın meclisinde Ebû'l Fevâris'i şikâyet etti. Bkz. Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, s. 337.

¹²⁶ Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 43; aynı müellif, *A. g. m.*, s. 38.

¹²⁷ Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, s. 338-339; Abbâs İkbal, *Tarih Kâmil-i İnan*, C. II, s. 858.

¹²⁸ Arap müelliflerinde çok geniş bir bataklık araziye verilen isimdir ki, bu arazi kuzeyde Vâsît, güneyde Basra arasında Fırat ve Dicle'nin aşağı mecrasını işgal eder. Bkz. M. Streck, "Batîha", *İslam Ansiklopedisi*, C. II, MEB, İstanbul 1979, s. 334.

¹²⁹ Erdoğan Merçil, *A. g. m.*, s. 39.

¹³⁰ Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, s. 339; İbnü'l Esîr, *El-Kâmil*, C. XI, s. 330.

¹³¹ Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, s. 339; Erdoğan Merçil, *A. g. m.*, s. 37.

¹³² İbnü'l Esîr, *El-Kâmil*, C. XI, s. 284; Cl. Huart, "Ebû Kâlicâr", *İ. A.*, C. IV, s. 33.

üzerine yolladı (422/1031). Gazneli ordusu Deylemlîleri mağlup ederek, dört ay içinde Kirmân'a hâkim oldu¹³³.

Sultan Mesûd devrinde (1031-1041), Kirmân'a hâkim olan Gaznelilerin bu hâkimiyeti üç yıl gibi (1031-1034) çok kısa bir süre sürmüştü. Nitekim Gazneliler Kirmân'a hâkim olduktan kısa bir süre sonra Horâsân ve Harezm'de karışıklıklar meydana geldi. Harezmsâh Harun b. Altuntaş'ın Gazneliler'e karşı başarı sağlamak için mücadeleye başlaması ve Selçuklular'ın tarih sahnesine çıkmaları sebebi ile Gazneliler'in Kirmân'la gerekli şekilde ilgilenmedikleri, vali Ahmed b. Ali Nuştegin'in de askerler üzerindeki otoritesinin zayıfladığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple Gazneli askerleri Kirmân'da zorbalığa ve hırsızlığa başladılar. Bu duruma tahammül edemez hale gelen Kirmân halkı, Fars bölgesi valisi olan Ebû Mensûr Behram b. Mâfine el-Adil'e öncülüğünde Gazneliler'e karşı mücadeleye giriştiler. Ahmed b. Ali Nuştegin önderliğindeki Gazneli ordusu, Behram b. Mâfine'nin ordusu karşısında yenilgiye uğrayarak Kirmân bölgesini terk etmişlerdi. Bununla birlikte bu bölge tekrar Büveyhîler'in hâkimiyeti altına girdi¹³⁴.

Bu yenilgiden sonra Sultan Mesûd, Kirmân üzerindeki hâkimiyetinden vazgeçmiştir. Bunda etkili olan en büyük etken ise gittikçe güçlenen ve Gazneli Devleti'ni tehdide başlayan Selçuklular olmuştu. Aşağıda da anlatacağımız gibi daha sonra Kirmân'a Selçuklular'ın hâkim olduğunu görüyoruz.

tenSelçuklular'ın Kirmân Hâkimiyeti (1041-1187)

Selçukluların bir kolu Kirmân'da 1041'den¹³⁵ 1187'e kadar devam edecek bir hâkimiyet tesis edince eyalet rahat bir nefes alabildi¹³⁶. Hanedanın kurucusu olan İmâd el-Devle Kara Arslan Kavurd Bey b. Çağrı Bey Dâvud, burasını 1041 de fethetmeye başladı¹³⁷. Melik Kavurd¹³⁸, Büveyhîler'in bu bölgedeki hâkimiyetine 1048 de başkent Berdesîr'i almak

¹³³ Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 56; aynı müellif, *A. g. m.*, s. 42.

¹³⁴ Erdoğan Merçil, *A. g. m.*, s. 43

¹³⁵ Büyük Selçuklu Devleti, kuruluşundaki en büyük etken olan Dandanakan Savaşı (432/1040)'ni kazandıktan sonra; muhtemelen Merv şehrinde, büyük bir kurultay toplanmış ve bu kurultayda Türkler'deki hâkimiyet telâkkisine uygun olarak o zamana kadar ele geçirilmiş ve ilerde zabtedilecek toprakları hanedan âzası arasında bölüştürülmüştür. İşte bu bölüşme sırasında Tabes (Horâsân'da bulunan bir şehir) vilayeti ile Kirmân bölgesi ve Kuhistân havalisi Kâvurd'a verildi. Daha fazla bilgi için bkz. Reşidüddîn Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârih Selçuklu Devleti*, (Farsçadan Çevirenler Erkan Gökse- H. Hüseyin Güneş), Selenge Yayınları, İstanbul 2010, s. 96; Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, C. I, (Çev. Ahmet Ateş), TTK Basımevi, Ankara 1999, s. 102; Hamdullâh Mustevfî, *Târîh-i Güzide*, s. 429; krş. İbrahim Kafesoğlu, "Kavurd", *İ. A.*, C. VI, s. 456; Erdoğan Merçil, *A. g. e.*, s. 7.

¹³⁶ J. K. Kramers, "Kirmân", *İ. A.*, C. VI, s. 817.

¹³⁷ Ali Han Vezîri, *Târîhi Kirmân*, C. I, s. 343; İbrahim Kafesoğlu, "Kavurd", *İ. A.*, C. VI, s. 456.

¹³⁸ Kavurd Türkçe bir kelimedir ve "Kurt" anlamına gelmektedir. Bkz. Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 8.

suretiyle son verebildi. O bu fetihle ancak Kirmân'ın Kuzey kısmını (Serd-sîr)¹³⁹ elde etmiş bulunuyordu. Güney kısmı olan (Germ-sîr) ise daha öncede anlattığımız gibi o zaman bağımsız olan Kufs kavminin hâkimiyetinde idi. Bu kavmin sayılarının çokluğu ve arazinin dağlık oluşu, bunlar ile mücadeleyi zorlaştırıyordu. Bu bakımdan az bir kuvvetle onların itaat altına alınması mümkün değildi. Bunu anlayan Melik Kavurd bu iş için bir hile ön görmüştü. Değerli hil'âtlerle bir menşuru Kufs reisine göndererek, burasını hile ve kurnazlık yoluyla fethetti¹⁴⁰. Bundan sonra, Kavurd Basra körfezinin karşı sahilindeki Ummân arazisini de fethetti. Kavurd, saltanatının sonlarına doğru Fars'ı da fethetmişse de kardeşi Alp Arslan burasını Şebânkâreiler¹⁴¹'e geri vermiştir¹⁴².

Yukarıda zikrettiğimiz fetihlerle Kirmân ve çevresine yerleşen Kavurd, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na karşı üç defa isyan teşebbüsünde bulundu. Bunlardan ilk ikisi, kardeşi Alp Arslan'a karşıdır.

Kavurd'un bilgisiz, cahil ve tecrübesiz bir veziri vardı. Bu vezir Melik Kavurd'u tahrik etmiş, Sultana karşı isyanın memleket için hayırlı ve faydalı olacağını söyleyerek onu aldatmıştı. Bu sözlere kanan Kavurd, Alp Arslan adına okunan hutbeyi kaldırarak, Kirmân'da sadece kendi adına hutbe okutup sikke bastırarak isyan etmişti¹⁴³. Bu sikkelerden yüz kadarı tüccar eliyle Sultan Alp Arslan'ın bulunduğu ülkeye gelmişti. Durumdan haberdar olan Sultan bir an bile durmayıp Kirmân üzerine yürüdü (Şabân 459/Haziran-Temmuz 1067). Selçuklu ordusunun öncü kuvvetleri Hâcîb Altuntaş ve Hâcîb Çavlı idaresindeydi. Bu öncü kuvvetler Kirmân ordusuna karşı galib gelince Kavurd korkuya kapılarak, yanında yalnızca iki atlı bulunduğu halde Cîruft şehrine kapandı ve buradan Sultan Alp Arslan'a itaat ettiğini bildirin bir elçi göndererek affedilmesini istedi. Sultan bu isteği kabul ederek, Kavurd'u affetti¹⁴⁴.

¹³⁹ Serd-sîr bölgesi; batı ve kuzeybatı Kirmân olup, Sircân, Bâft, Kûhbanân (Kûbanân) ve Çahargunbed gibi şehir ve kasabalardan ibaretti. Bkz. Muhammed İbrâhîm Habîsî, *Selçûkiyân u Guz der Kirmân*, s. 5, n. 1.

¹⁴⁰ Efdâleddîn Kirmânî, *İkdû'l-ülâ*, s. 123; İbrahim Kafesoğlu, "Kavurd", *İ. A.*, C. VI, s. 457; Mehmet Altay Köymen, "Kirmân Selçukluları Tarihi", *AÜDTCFD*, S. II, Ankara 1943, s. 128; Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 14; Hasan Akyol, "Kirman Selçukluları", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 197.

¹⁴¹ Bir Kürt kabilesinin ve bu kabilenin oturduğu bölgenin adı. Bkz. V. F. Büchner, "Şebânkâra", *İslam Ansiklopedisi*, C. XI, MEB, İstanbul 1979, s. 369.

¹⁴² Mehmet Altay Köymen, *A. g. m.*, s. 129; Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 14; Hasan Akyol, *A. g. e.*, s. 197-198; J. K. Kramers, "Kirmân", *İ. A.*, C. VI, s. 817.

¹⁴³ Diğer bir rivayete göre bu isyan Alp Arslan'ın tahta çıkış yılı olan 456 (1064)'da gerçekleşmiştir. Anadolu seferinde olan Alp Arslan'ın ani bir şekilde Kirmân'da görünmesi, Kâvurd'u şaşırtmış ve itaatini bildirmesiyle bu sorun halledilmiştir. Bkz. Mehmet Altay Köymen, *A. g. m.*, s. 129; İbrahim Kafesoğlu, "Kavurd", *İ. A.*, C. VI, s. 457.

¹⁴⁴ İbnü'l Esîr, *El-Kâmîl*, C. X, s. 62-63; Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, (Haz. Erdoğan Merçil), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977, s. 70 vdd. ; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim, TTK Basımevi, Ankara 2011, s. 152; krş. Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 25-26; Hasan Akyol, *A. g. e.*, s. 199.

Affedilmesinden daha iki yıl geçmeden Melik Kavurd kardeşi Alp Arslan'a karşı tekrar isyan etti. Kavurd bu defa eski düşmanı olan Fars hâkimi Fazlûye ile ittifak ederek kardeşine karşı isyan etmişti¹⁴⁵. Sultan bu durumu öğrendiği zaman, 1 Muharrem 461 (31 Ekim 1068)'de önce Fazlûye üzerine yürümek maksadıyla Isfahân'dan ayrıldı. Alp Arslan Şirâz'a ulaştığında, Fazlûye'nin daha önce Hurşeh adında müstahkem bir kalaya sığındığı anlaşıldı. Bu durum üzerine Sultan Alp Arslan, Fazlûye ile uğraşma görevini Vezir Nizâmülmülk'e vererek Kirmân üzerine yöneldi. Bu sırada Melik Kavurd Berdesîr'de bulunuyordu. Kirmân'a gelen Alp Arslan bu şehri muhasara etti. Daha sonra Sultan, Vezir Nizâmülmülk'ün Fazlûye'yi esir ettiği haberini aldı, ancak huzuruna getirilen Fazlûye'yi affetti. Bunu öğrenen Kavurd derhal kardeşine mektup göndererek affedilmesini istemişti. Bu isteği kabul edilen Kavurd, ikinci defa affedilmişti¹⁴⁶.

Kavurd'un asıl önemli olan üçüncü isyan teşebbüsü ise Melikşâh'ın saltanatının başlangıcında vuku buldu. Melikşâh'ı çok genç ve tecrübesiz bulan Kavurd, Büyük Selçuklu tahtını ele geçirmek amacıyla Rey şehrine hareket etti. Ancak Melikşâh'ın, Emîr Sav Tegin kumandasındaki öncü kuvvetleri Kavurd'un öncü birliklerini bozguna uğrattı. 466 (1073-74)¹⁴⁷ yılında Hemedân yakınlarında meydana gelen asıl savaş, Kavurd'un yenilgisiyle sonuçlandı. Hemedân dağlarına kaçan Kavurd, Emîr Temirek tarafından yakalanarak Melikşâh'ın huzuruna getirildi. Amcası Kavurd'un ayaklarına kapandığını gören Melikşâh onu affetmek istediye de Vezir Nizâmülmülk buna engel oldu ve Kavurd bir çadırda hapsedildi. Bu sırada askerler kazanılan zafere karşılık iktâ ve maaşlarının arttırılmasını istediler. Bu istek yerine getirilmediği takdirde Kavurd'u tahta çıkarabileceklerini ima edip onun lehinde tezahüratta bulundular¹⁴⁸. Bunun üzerine Kavurd hemen o gece öldürüldü¹⁴⁹.

¹⁴⁵ Diğer bir rivayete göre bu isyan Melikşâh'ın veliahd ilan edilerek, bu hususta vezir ve kumandanlardan yemin ve teminat alınmasıyla ildir. Melikşâh'ın veliahdlığını tanımak istemeyen Kavurd isyan etmişti. Bkz. Mehmet Altay Köymen, *A. g. m.*, s. 129; İbrahim Kafesoğlu, "Kavurd", *İ. A.*, C. VI, s. 457.

¹⁴⁶ Sibt İbnu'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman*, s. 159-160; Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 26-27; Hasan Akyol, *A. g. e.* s. 199-200.

¹⁴⁷ Bu savaşın tarihi için kaynaklarda iki rivayet vardır. İlk rivayete göre savaş 465 (1072-73)'te vuku bulmuştur. İkinci rivayette ise savaş 466 (1073-74) yılında vuku bulmuştur. Bu kaynakların isimleri ve konuyla ilgili daha fazla bilgi için Bkz. Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 30.

¹⁴⁸ İbnü'l Esîr, *El-Kâmîl*, C. X, s. 82; Reşîdüddîn Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârih Selçuklu Devleti*, s. 126-127; Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr*, C. I, s. 123-124; Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 116 vdd; Sibt İbnu'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman*, s. 188-189; Ali Han Vezîrî, *Târîhi Kirmân*, C. I, s. 350-351; krş. Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 128 vdd; Hasan Akyol, *A. g. e.*, s. 200-201.

¹⁴⁹ Kavurd'un nasıl ve hangi tarihte öldürüldüğü hakkında kesin bir bilgi yoktur. Örneğin; *Câmi'ü't-Tevârih Selçuklu Devleti* (s. 127); *Târîh-i Güzide* (s. 472); *Râhat-Üs-Sudûr* (s. 125); *Târîh-i Habîbü'l-siyer* (C. II, s. 537) ve *Târîhi Kirmân* (s. 351)'de onun zehirlenerek öldürüldüğü yazılmaktadır. *Selçuk-Nâme* (C. I, s. 120) Sibt İbnu'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman*, s. 192 ve *El-Kâmîl*, (C. X, s. 82)'de onun yayının kirişiyile boğdurularak öldürüldüğü zikredilmektedir. Kavurd'un boğularak öldürülmüş olma ihtimali daha kuvvetlidir. Çünkü Türkler'de hükümdar ailesine mensup şahısların öldürülmesi ilahi menşeli sayılmaları yüzünden mukaddes

43 yıl süren ve Kirmân Selçukluları tarihinin “Kuruluş ve Yayılış Devri” adı verilen bu devirden sonra “N i s b î Sükûnet Devri” gelir. 95 yıl süren bu devirde sekiz hükümdar gelmiştir. Bu devrin mühim hâdiselerinden biri 1079 yazında Melikşâh’ın Kirmân’a gelişidir. Bu devirde, Kirmân hükümdarlarının, Kavurd gibi büyük ihtiras peşinde koşmadıklarını görüyoruz¹⁵⁰.

Kavurd’dan sonra Kirmân en parlak dönemini Arslanşâh b. Kirmânşâh’ın uzun süren hükümdarlık devrinde (1101-1142) yaşadı. Kirmân bu dönemde sosyo-ekonomik açıdan mâmûr bir bölge haline gelmişti. Fârs’a hâkim olan Arslan Şâh’ın oğlu Tuğrul Şâh b. Muhammed devri (1142-1156) de iyi geçti. Netice olarak diyebiliriz ki, bu sukût devrinde Kirmân, refah bir döneme kavuşmuştu¹⁵¹.

20 yıl kadar süren (1169-1187) “dış müdahaleler ve yıkılış devrinin” bariz özelliği; hanedana mensup prenslerin taht için birbirleriyle mücadele etmeleri, komşu Atabeylikler’den yardım isteyerek ülkede yabancı müdahalesine yol açmaları ve sonunda Kirmân’ın zayıf düşmesinden istifade eden aynı soydan Oğuzların istilasına uğramasıdır¹⁵².

e. Melik Dinâr’ın Kirmân’a Hâkim Olması ve Sonrasındaki Siyasi Olaylar

Büyük Selçuklu Sultanı Sencer’i tutsak alan Oğuzların başında bulunan beylerden biri olan Melik Dinâr¹⁵³ 22 Ramazan 581 (17 Aralık 1185) yılında Kûbanân çölünden Dih-i Âvîz (veya Âriz) köyüne ulaştı. Sonra çölden Habîs ve Nermâşîr’e gidebilmek için Râver’e yöneldi. Melik Dinâr’ın Kirmân’a geldiği haberinin Berdesîr’e ulaşması üzerine, şehirden atlı ve yaya askerden ulaşan yaklaşık 300 kişi toplanıp Habîs’e doğru yola çıktılar. Ancak bu askerler Melik Dinâr’a yaklaşıncâ taarruza cesaret edemedikleri için Melik Dinâr, yanında 80 kadar atlı bulunmasına rağmen amacına ulaştı. Melik Dinâr Habîs tehlikesini atlattıktan sonra Kirmân’a ulaştı ve orada istirahat etti. O, Habîs’e ulaştığı günden itibaren “*Kirmân meliki*” benim diyerek melikliğini ilan etti ve o sırada hükümdar olan II. Muhammed-şâh’ın tevki’ât ve temlikâtını tanımadı¹⁵⁴.

sayılan kanlarının dökülmemesi için boğdurma suretiyle olmuştur. Bkz. Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 35; İbrahim Kafesoğlu, “Kavurd”, *İ. A.*, C. VI, s. 458.

¹⁵⁰ Mehmet Altay Köymen, *A. g. m.*, s. 129.

¹⁵¹ Mehmet Altay Köymen, *A. g. m.*, s. 30; J. K. Kramers, “Kirmân”, *İ. A.*, C. VI, s. 817; Hasan Akyol, *A. g. e.* s. 204-205.

¹⁵² Mehmet Altay Köymen, *A. g. m.*, s. 30.

¹⁵³ İbnü’l Esîr, *El-Kâmîl*, C. XI, s. 154; Ergin Ayan, *A. g. e.* s. 81; Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 219.

¹⁵⁴ Efdâleddîn Ebû Hâmîd Ahmed b. Hâmîd Kirmânî, *Târîhi Efzal ya Bedâyiü’l-Ezmân fî Vekâyi-i Kirmân*, ferâhem âverde Mehdi Beyânî, Tahran 1326 hş. , s. 105; Muhammed İbrâhîm Habîsî, *Selcûkiyân u Guz der Kirmân*, s. 160-161; krş. Ergin Ayan, *A. g. e.*, s. 182-183.

Melik Dinâr'ın asıl amacı Kirmân hâkimiyetini ele geçirmektir. Bu amaçla Kirmân Selçuklularının başkenti olan Berdesîr şehrini barış yolu ile teslim edilmesini istedi. Fakat şehirde Atabeg, gulâmlardan bir grup, Deylemliler ve bir kısım serhenglerle beraber bulunan Melik II. Muhammed Şâh, red cevabı verdiği gibi, Dinâr'ın göndermiş olduğu elçileri de hapsedirdi. Bunun üzerine Melik Dinâr, Cemâziyelevvel 582 (Temmuz-Ağustos 1186)'de Berdesîr üzerine yürüdü. Ayrıca Berdesîr üzerine yürümek için Cîrûft'ta bulunan Oğuzları da yanına çağırды. Bu sırada Oğuzların iki reisinden biri olan Samsam öldü, Bulak'da emrindeki Oğuzlar ile Bem yolunu izleyerek Nî-Bey (veya Nîbîd)¹⁵⁵ mevkiinde bulunan Melik Dinâr'ın yanına gelerek onun hizmetine girdi¹⁵⁶.

Melik Dinâr, Berdesîr önüne gelince, surlarının yüksekliğini ve hendeklerin derinliğini, kısaca kalenin müstahkemliğini, ayrıca süvari ve piyade kuvvetlerinin gücünü gördü. Bu kalenin insan gücüyle alınamayacağı, bunun için önce kalenin çevresinin zapt edilmesi gerektiği kanaatine vardı. Çaresizlikten orduyu Zerend yoluyla Râver kalesinin zapt edilmesi için gönderip kendisi de bir kısım askerle Habîs önlerine geldi¹⁵⁷. Habîs hâkimi Atabeg Kutbeddîn Muhammed'in kardeşi Emîr Rükneddîn Osmân'dı. Emîr Rükneddîn Osmân, Melik Dinâr'ın taarruzundan şehri ancak iki-üç gün koruyabildi. Bir gün Melik Dinâr'a bağlı birkaç serheng duvarları aşarak şehre girdiler ve böylece Habîs ele geçirilmiş oldu. Melik Dinâr şehrin yağmalanmasına engel olduğu gibi, Emîr Rükneddîn Osmân'a da hürmet etti ve onu da yanına alarak Râver'e gitti (Cemâziyelâhir sonu 582/Eylül 1186)¹⁵⁸.

Râver'de iki kale bulunmaktaydı. Bunlardan birisi kolayca ele geçirildi. Daha sağlam olan ve içinde Yezd Atabegi'nin becerikli serhengleri ile Türkler'den kalabalık bir grubun bulunduğu ikinci kale ise bu kadar kolay zapt edilmedi. Savaş esnasında kaleden atılan bir ok Melik Dinâr'ın yüzünden yaralanmasına neden oldu. O, bu dehşet esnasında oku eliyle yüzünden çıkardı ve attı. Bunun sonucunda Melik Dinâr'ın teşvikiyle de Oğuzlar daha şiddetli bir şekilde saldırdılar ve kaleyi zapt ettikten sonra kışı geçirmek için Bem şehrine geçtiler¹⁵⁹.

¹⁵⁵ Nî-Beyd; Bem ve Kirmân arasında bulunan bir köy ismidir. Bkz. Muhammed İbrâhîm Habîsî, *Selcûkiyân u Guz der Kirmân*, s. 162, n. 1.

¹⁵⁶ Efdâleddîn Kirmânî, *Bedâiyü'l-Ezmân*, s. 106; Muhammed İbrâhîm Habîsî, *Selcûkiyân u Guz der Kirmân*, s. 162; Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 132; Ergin Ayan, *A. g. e.*, s. 183.

¹⁵⁷ Efdâleddîn Kirmânî, *Bedâiyü'l-Ezmân*, s. 106-107; Muhammed İbrâhîm Habîsî, *Selcûkiyân u Guz der Kirmân*, s. 163; krş. Ergin Ayan, *A. g. e.*, s. 184.

¹⁵⁸ Muhammed İbrâhîm Habîsî, *Selcûkiyân u Guz der Kirmân*, s. 163-164; Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 133; Ergin Ayan, *A. g. e.*, s. 184.

¹⁵⁹ Efdâleddîn Kirmânî, *İkdü'l-ülâ*, s. 16; Muhammed İbrâhîm Habîsî, *Selcûkiyân u Guz der Kirmân*, s. 164; Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, s. 315; krş. Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 133; Ergin Ayan, *A. g. e.*, s. 185.

Kış mevsimi bitip bahar gelince, Melik Dinâr, Der-i Aşûb¹⁶⁰ kalesi üzerine yürüdü. Burası hırsızların, yol kesenlerin ve evbaşların toplandığı bir kaleydi. Melik Dinâr bu kaleyi zapt ettikten sonra, Berdesîr üzerine yöneldi. O, Berdesîr şehrini kuşattığında, şehirde bulunan az sayıdaki askerler, seçkin Türklerden oluşmaktaydı. Bunlar şiddetle savaşa tutuştular. Birkaç gün geçtikten sonra, şehirdekilerin çoğu öldü, geri kalanlar da yaralandılar. Sonunda çareleri olmadığını görünce, kaledekiler barış istemeye karar verdiler. Bu anlaşmaya göre, Melik Dinâr birkaç gün şehirden uzaklaşacak, bu arada geçmişte suç işlemiş olanlar şehri terk edecekti. Melik Dinâr anlaşmaya uyarak, birkaç gün şehirden uzaklaştı. 1 Receb 583 (6 Eylül 1187)'te yeniden Berdesîr önlerine geldi. 5 Receb Cuma (10 Eylül) günü; Alimler, imâmlar ve devlet erkânı şehirden çıkarak şehrin anahtarını Dinâr'a teslim ettiler. Cuma namazından sonra şehre giren hükümdâr önce halkın gönlünün alınmasını istemiş, sonra da şehirdeki Türk ve Deylemli kumandanların itaatlerini kabul etmiştir. Ancak, bunlardan Türk kumandan daha sonra öldürülmüş, Deylemli ise oradan Horâsân'a gitmiştir. Melik Dinâr, şehre hâkim olduktan sonra halkın canına ve malına kastetmiş olanları da cezalandırmış ve Deylemlilerden serveti ile ün yapmış olanların mallarını müsâdere etmişti¹⁶¹.

Melik Dinâr'ın Kirmân'ın başkenti Berdesîr'e hâkim olmasıyla birlikte, buradaki Selçuklu Devleti yıkılmış ve yeni bir devir açılmış oluyordu. Sir-Derya boylarından gelen Oğuzlar tarafından kurulan ve Miladi 1048-1187 arasında yaklaşık 139 sene devam eden Kirmân Selçukluları Devleti, bu defa Melik Dinâr idaresinde Horâsân'dan inen Oğuzlar tarafından yıkılmıştı. Şüphesiz, bu inkırazın faili durumundaki Oğuzlar, yukarıda da zikrettiğimiz Kirmân'daki taht kavgalarından büyük ölçüde istifade etmişlerdir. Aslında iç mücâdeleler Kirmân Selçukluları'nı yıkılmaya doğru götürürken, Oğuz göçleri bu süreci hızlandırmıştır. Melik Dinâr, teşkilâtı ile birlikte Selçuklulardan devraldığı bu devleti, kendi zamanında barış ve istikrara kavuşturmuştur ki, kaynaklar bu hususta hem fikirdirler¹⁶².

Melik Dinâr Kirmân'da kendi hâkimiyetini kurduktan sonra, kendisine karşı pek çok menfî olay meydana gelmiştir. Bu olaylardan ilki Mücâhîdoğullarının isyanıdır. Diğer olay ise, Muhammed Şâh'ın, Sâbık Ali ile ittiâk kurarak Habîs şehrini zapt etmesidir¹⁶³.

¹⁶⁰ Muhtemelen Zerend'e bağlı Serbanân hududundaki Der-i Eşkûn köyüdür ve Zerend'en Râver'e giden yol üzerinde bir fersenglik uzaklıktadır. Bkz. Muhammed İbrâhîm Habîsî, *Selcûkiyân u Guz der Kirmân*, s. 166. n. 1; ayrıca bu kalenin ismi İkdû'l-ülâ (s. 102)'da Diz-i Âşûl şeklinde geçmektedir ve Berdesîr ile Bem arasında bulunduğu zikredilmektedir.

¹⁶¹ Muhammed İbrâhîm Habîsî, *Selcûkiyân u Guz der Kirmân*, s. 166-167; Ergin Ayan, *A. g. e.*, s.186-187; Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s.135-136.

¹⁶² Ergin Ayan, *A. g. e.*, s. 188.

¹⁶³ Melik Dinâr'ın Kirmân hâkimi olmasından sonra gelişen siyasi olaylar hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ergin Ayan, *A. g. e.* s. 188 vdd.

Bu karışıklıklardan sonra Kirmân'da kısa bir süreliğine Şebânkâreiler'in devri başladı. Oğuzların Kirmân'da neden oldukları karışıklıkları ortadan kaldırmak için Kirmân veziri Nâsıheddîn Ebû Züheyr, Şebânkâre emîrlerinden yardım istedi. Bunun üzerine Şebânkâreiler'in İg emîrleri Kutbeddîn Mübârîz ve kardeşi Emîr Nizâmeddîn Mahmûd bu çağrıyı kabul ederek Şabân 598 (Nisan-Mayıs 1202)'de halkın sevinçleri arasında Berdesîr'e girip şehri zapt ettiler¹⁶⁴. Ancak buna rağmen şehirdeki karışıklıklar son bulmadı. Nitekim Melik Dinâr'ın oğlu Acem Şâh'ın sevki ile Oğuzlar Berdesîr'de mukavemete devam ettikleri için şehirde birkaç sene kargaşalık hüküm sürdü¹⁶⁵. Bu kargaşalık neticesinde Fârs Atabeyi Sa'd b. Zengi 600 (1203-4) yılında Kirmân'ın yarı müstakil valisi oldu. 607 (1210)'de eyalet Harezşâh adına zapt edildi¹⁶⁶. 619 (1222-23)'da Kirmân'ın yarı müstakil valisi Şucaeddîn Zevcânî idi ki Harezşâh Muhammed'in, Moğollar tarafından bozguna uğraması üzerine, Moğollardan kaçan oğlu Giyâseddîn'i nezdine kabul etmedi. Bu durumdan kısa bir süre sonra yani 619'da Karahıtaylar'dan¹⁶⁷ türemiş ve o sırada yukarıda adı geçen Giyâseddîn'in veziri olan meşhur Barâk Hâcîb sonunda Şucaeddîn'in yerini zorla aldı ve evvelce Giyâseddîn daha sonra Celâleddîn Harezşâh ve nihayet Moğollar aleyhine gayet kurnazca bir politika takip ederek iktidarı muhafaza edebildi ve bu sayede Kirmân, Moğol ordularının şerrinden kurtuldu. Halifeden "Kutlug Sultan" gibi fahri bir unvan almış olan Barâk Hâcîb, Hicri 619'dan 706 yılına kadar hüküm sürecek olan Kutlughan Hanedanlığı'nı kurmuş oldu¹⁶⁸.

¹⁶⁴ Muhammed İbrâhîm Habîsî, *Selcûkiyân u Guz der Kirmân*, s. 201-202; Erdoğan Merçil, *Fars Atabegleri Salgurlular*, s. 63-64; Ergin Ayan, *A. g. e.*, s. 211-212; krş. V. F. Büchner, "Şebânkâra", *İ. A.*, C. XI, s. 370.

¹⁶⁵ Muhammed İbrâhîm Habîsî, *Selcûkiyân u Guz der Kirmân*, s. 209 vdd. ; Erdoğan Merçil, *Fars Atabegleri Salgurlular*, s. 64; Ergin Ayan, *A. g. e.*, s. 216 vdd. ; J. K. Kramers, "Kirmân", *İ. A.*, C. VI, s. 818.

¹⁶⁶ Hârezşahlar'ın Kirmân bölgesindeki faaliyetleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Harezşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, TTK Basımevi, Ankara 2000, s. 196 vdd.

¹⁶⁷ Tarih sahnesine ilk defa IV. yüzyılda çıkan ve Orhun kitabelerinde "doğudaki Türk düşmanı kavim" şeklinde tanımlanan Moğol asıllı Hitaylar'ın anavatanları Mançurya'nın güneyidir. X. yüzyılın başında Yehlü Apaochi Apao-ki) adlı Hitây reisi, kavminin bütün boylarını itaat altına alarak Moğolistan'ın büyük bir kısmına hâkim oldu ve 916 yılında kendini hükümdar ilân etti. Onun oğlu Te Kuang (926-947) Kuzey Çin'in bir kısmını ele geçirerek orada Çinliler'in Uao hanedanı dedikleri Liao İmparatorluğunu kurdu. Liao hanedanının yıkılışından sonra Hitâylar'ın büyük bir kısmı Tunguz kavmine mensup olan Curcenler'in hâkimiyetini kabul ederken Liao İmparatorluğu'nun kurucusu Apaochi'nin sekizinci göbekten torunu olan Prens Yehlü Taşı, yönetimi altındaki küçük bir grup ve Batı Moğolistan'daki birçok kavmin desteğini sağladıktan sonra Asya'nın merkezi olan Türkistan'da, Kara-Hitay ismi altında, 1124-1211 yılları arasında 88 yıl süren bir imparatorluk kurmuştur. Büyük Selçuk Sultanı Sencer zamanında yapılan ve Selçukluların yenilgisiyle sonuçlanan Kat-van savaşı da Yehlü Taşı zamanın da vuku bulmuştur. Kâra-Hitây kühümdarları Gûrhan unvanını taşıyorlardı. Cüveyni bunu Han-î Hanân yani Hanların Hanı olarak izah eder. Devletin idaresi Liao idare teşkilatına benzer bir şekilde tanzim edilmişti. Asıl idare Balasagun civarında Hu-ssû ordugâhında oturan Gûrhan'ın etrafında ve onun sarayında merkezleştirilmişti. Bkz. W. Barthold, "Kara-Hitay", *İslam Ansiklopedisi*, C.VI, MEB, İstanbul 1977, s. 273-274; Ahmet Taşağıl, "Karahitay", *İslam Ansiklopedisi*, C. XXIV, TDV, Ankara 2002, s. 415.

¹⁶⁸ J. K. Kramers, "Kirmân", *İ. A.*, C. VI, s. 818.

Kirmân bölgesinin coğrafyası ve Kutlughanlılar'a kadar olan siyasi tarihini anlattıktan sonra, Őimdi tezimizin asıl konusunu teşkil eden Kutlughanlılar veya Kirmân Karahıtayları hakkındaki bilgileri anlatabiliriz.

İKİNCİ BÖLÜM

A. KUTLUGHAN HANEDANLIĞI

a. Hanedanın Kurucusu Barâk Hâcîb

Kirmân'da hüküm süren Kutlughan Hanedanlığı'nın kurucusu olan Sultân Nasırû'd Dünyâ ve'd-Dîn Ebû'l-Fevâris Kutlug Sultân Barâk Hâcîb, İbn'i Kuldûz (veya Kuldûr)'un¹⁶⁹ oğludur. Barâk Hâcîb ve büyük kardeşi Husâmeddîn Hamit Bûr Tayengû, babaları Kuldûz gibi putperest olan Karahıtaylar'a mensup idiler¹⁷⁰.

Kaynakların Barâk Hâcîb'in soyu hakkında verdikleri malumat yukarıdaki bilgilerden ibarettir. Barâk ismi daha önce de anlattığımız gibi Türkçe bir isimdir. Ancak elde ettiğimiz hiçbir kaynakta Barâk Hâcîb'in Türk olduğuna dair herhangi bir bilgi geçmemektedir ve hemen hemen bütün kaynaklarda Barâk'ın Karahıtay asıllı olduğu zikredilmektedir. Bu konunun araştırılmasına dair şimdiye kadar yapılmış herhangi bir çalışma da yoktur.

Barâk, Karahıtay hükümdarı Gürhan'ın hâcîbi idi. Karahıtaylar'ın, Harezşâhlar'dan aldığı yıllık vergiyi tahsil etmek için Karahıtay hükümdarı Gürhan tarafından Harezşâh Alâeddîn Muhammed Tekiş'e elçi olarak gönderilmiştir¹⁷¹. Karahıtay elçisi olarak Harezşâh'e gelen Barâk, Sultan Tekiş tarafından sarayda bir müddet alıkonulmuş ve bu alıkonulma Karahıtaylar'ın yıkılışına kadar sürmüştür¹⁷².

Barâk ve kardeşi Hamit Bûr'un Harezşâhlar'ın himayesi altına girmelerine dair iki rivayet vardır. Kaynakların verdiği bilgiye göre Karahıtaylar, Endicân (veya Andicân) civarındaki İlâmîş sahrasında (607 Rebiülevvel/Ağustos-Eylül 1210)¹⁷³ yapılan savaşta Harezşâhlar tarafından yenilgiye uğratıldıktan kısa bir süre sonra yıkılınca, Barâk Hâcîb maiyetiyle birlikte Harezşâhlar'ın himayesi altına girerek; önce hâcîb, daha sonra da Alâeddin Muhammed'in oğlu Gıyâseddîn Pîr Şâh'a atabeg olarak tayin edilmiştir¹⁷⁴. Diğer bir

¹⁶⁹ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 22; Hondmîr, *Târih-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 266.

¹⁷⁰ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 22, Ali Han Vezîrî, *Târih-i Kirmân*, C. I, s. 427; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 726.

¹⁷¹ Cüveynî'ye göre, Hârezşâhlar'a Barâk Hâcîb'in büyük kardeşi Hamitbûr elçi olarak gitmiş ve bu görevi iki-üç defa sürdürmüştür. Bkz. Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 397.

¹⁷² Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 22; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 727; Hondmîr, *Târih-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 266-267; Abdullatif Kazvinî, *Lubb el-Tevârih*, s. 219-220; Nesevi, *Celalü'ttin Harezşâh*, (Trc. Necip Asım), İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1934, s. 61; Ali Han Vezîrî, *Târih-i Kirmân*, C. I, s. 327; krş. W. Barthold, "Barâk Hâcîb", *İslam Ansiklopedisi*, C. II, MEB, İstanbul 1979, s. 307.

¹⁷³ İbrahim Kafesoğlu, *A. g. e.*, s. 184; V. V. Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), TTK Basımevi, Ankara 1990, s. 379.

¹⁷⁴ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 22; Hondmîr, *Târih-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 266-267; krş. Abdülkerim Özyayın, "Barâk Hâcîb", *İ. A.*, C. V, s. 62.

rivayette ise yukarıda bahsettiğimiz savaşta Karahıtay kumandanı Tayangu Taraz (veya Tiraz), Sultan'ın askerleri tarafından ele geçirilince onun yanında bulunan Hamit Bûr ile Barâk'da esir alınıp Sultan Muhammed Harezşâh'ın karargâhına getirilmişlerdir. Bu iki kardeş kısa zamanda Sultan'ın yakınlığını kazanıp onun devletinde Barâk hâcîbliğe, Hamit Bûr ise emîrliğe yükselmiş idi. Harezşâhlar'da emîrliğe yükselen Hamit Bûr'u Sultan, Maveraünnehir'e giderken, birkaç bin adamla yönetici olarak Buhara'da bıraktı. Hamit Bûr daha sonra Harezşâhlar'ın yıkılmaya yüz tuttuğu sıralarda bu dünyayı terk etti¹⁷⁵. Barâk'a gelince; Alâeddîn Muhammed ve oğullarının, Moğollar'ın önünden kaçmak zorunda kaldıkları sırada, şehzadelerden Gıyâseddîn Pîr Şâh ile birlikte Irâk-ı Acem'e yerleşti. Gıyâseddîn Pîr Şâh; 618 yılının sonuna doğru (1221-22 kışı) babası öldükten, büyük kardeşi Celâleddîn Hindistan'a kaçtıktan ve Moğollar harap olmuş memleketten çekildikten sonra, bütün İran'da hükümdar olarak tanındı. Bu durumla birlikte Gıyâseddîn, gözde emîrleri arasın da sayılan Barâk'ı da Isfahân valiliğine tayin etti¹⁷⁶.

b. Kutlughan Hanedanlığı'nın Kuruluşu (619/1222-23)

Barâk Hâcîb; başında Tolan Çerbi'nin bulunduğu Moğol ordusunun öncü birliklerinin İran'a yaklaşması üzerine¹⁷⁷ Hindistan'a Celâleddîn Harezşâh'ın yanına gitmeye karar verdi ve Gıyâseddîn'den izin alarak Kirmân yolundan Hindistan'a hareket etti¹⁷⁸. Barâk, Hindistan'a doğru hareket ettiği sırada yanında Harezşâhlar Devleti'nin kumandanları Sevinç Melik, Senger Melik ve Keler Melik'te bulunmaktaydı¹⁷⁹. Barâk Hâcîb ve yanındakiler Cîrûft ile Kamadi yakınlarında bulunan Guvâşîr kalesine varınca oranın gençleri, Barâk Hâcîb'i oradan ayrılınca kadar takip edip, onun mallarını ele geçirmek konusunda Kirmân valisi Şucâeddîn Ebû'l Kâsım Zevcânî'yi ikna ettiler¹⁸⁰. Barâk oradan ayrılınca onları kendileri için av ya da yağma sofrası sanan 5-6 bin kişilik bir birlik yola çıktı. Fakat işin

¹⁷⁵ Cengiz Han öncülüğündeki Moğol orduları Zilhicce 616 (Şubat 1220) yılında Buhara şehrini kuşattılar. Burada bulunan elli kişilik bir grup mukavemeti gereksiz görerek kurtuluşun Horâsân'a gitmekte olduğunu düşünüyorlardı. Bu düşünce ile Keşli Han, Sevinç Han, Barâk Hâcîb'in biraderi Hamid Bûr ve rivayete göre vaktiyle Cengiz Han'dan kaçıp Sultan'a iltihak etmiş ve bu yüzden Han sıfatı almış olan Gökhan'dan mürekkep kumandanlar, kurtuluşa ulaşmak için şehrin müdafaasını terk ederek şehirden dışarıya çıkmaya karar verdiler. Onlar kaçma düşüncesiyle kuşatmanın üçüncü günü akşamı ani bir taarruzla çemberi yarıp çıktılarsa da, daha Ceyhun kenarına varmadan arkalarından süratle yetişen Moğol süvarileri tarafından çevrilerek toptan imha edildiler. Bkz. Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 134; *Târîh-i Vassâf*, s. 297; İbrahim Kafesoğlu, *A. g. e.*, s. 261.

¹⁷⁶ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 397; Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 23; Hondmîr, *Târîh-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 267; W. Barthold, "Barâk Hâcîb", *İ. A.*, C. II, 307.

¹⁷⁷ Diğer bir rivayette ise; Barâk Hâcîb Isfahân valiliğine tayin edildikten sonra, bu şehrin veziri olan Tâceddîn Kerîm eş-Şarkî ile ihtilâfa düştüğü için Hindistan'a doğru gitmişti. Bkz. Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 391; Hamdullâh Mustevfi, *Târîh-i Güzide*, s. 528.

¹⁷⁸ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 397; Abbâs İkbâl Âşfiyânî, *Târîh-i Moğol*, Tahran 1387 hş., s. 414.

¹⁷⁹ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 23; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, 726.

¹⁸⁰ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 23; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 397; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 726; Hondmîr, *Târîh-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 267.

aslının onların düşündükleri gibi olmadığını çok kısa bir zaman sonra anladılar. Onlar kafiyle yaklaştıkları zaman Barâk, kafiide bulunan kadınlara erkek elbisesi giyip silahlanmalarını emretti. Takip etmeye gelenleri çepeçevre sardıkları zaman Şucaeddîn'in adamlarından bir kısmı Türk oldukları için hemen Barâk'ın yanına geçtiler¹⁸¹. Bunun üzerine Şucaeddîn ve geriye kalan adamları yakında bulunan Hark ve Abbâsi kalelerine sığınmak istediler. Fakat Barâk'ın emrinde bulunan Türkler, bulutu yarıp çıkan şimşekler gibi onların üzerine atıldılar. Taciklerin çoğunu boş bir alana toplayarak kılıçtan geçirdikleri sırada Şucâeddîn bir grup askerle birlikte kaleye sığınmayı başarmıştı. Burası Barâk tarafından bir iki gün kuşatma altında tutulunca zahire olmadığı içi kaledekiler aşağıya inmeye mecbur kaldılar. Barâk, Şucâeddîn'i zincire vurdurarak beraberinde Guvâşîr'e getirdi. Guvâşîr (Kale-i Duhter)¹⁸² kalesinin önünde Şucâeddîn'in oğluna haber göndererek, babasının hayatına karşılık kaleyi teslim etmesini istedi. Ancak oğlu bu teklifi kabul etmemesi üzerine Barâk, Şucâeddîn'i öldürüp kaleyi ve hisarı kuşattı¹⁸³ (619/1222-23)¹⁸⁴. Kuşatma sırasında kaleden bir bekçi (pâsbân) kaçıp Barâk'ın yanına geldi ve ona, "kaledekilerin korumadıkları bir yol biliyorum, sizi o yoldan kaleye götüreyim" dedi. Barâk, ona yakınlık gösterip birçok vaatlerde bulduktan sonra, tam olarak güvenemediği için gerekli tedbirleri alıp onu ertesi gece kaleye geri gönderdi. Adam, kaleye varınca oradan dışarı bir kız gönderdi. Kız, askerlere kılavuzluk ederek onları kaleye soktu. Böylece dış kaleye giren Barâk'ın askerleri sabahleyin davul ve naralarla yeri göğü inlettiler. Eşyasını dış kaleye(hisar) taşıyan Barâk Hâcîb, Şucaeddîn'in oğlunun iç kaleye sığındığını öğrenince hemen orayı kuşatma altına aldı¹⁸⁵. Tamda bu esnada Sultan Celâleddîn'in Hindistan'dan¹⁸⁶ ansızın gelmekte olduğu haberi Barâk Hâcîb'e ulaşınca¹⁸⁷, Barâk çok kıymetli hediyelerle birlikte bağlılığını bildiren bir elçiyi Sultan'a

¹⁸¹ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 397-398.

¹⁸² Ali Han Vezîrî, *Târîh-i Kirmân*, s. 430.

¹⁸³ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, bu kuşatmadan altı ay sonra Barâk Hâcîb'in Berdesîr'in bütün vilayetlerini, Kale-i Kûh'u ve Sîrgân'ın bağlarını fethettiğini zikretmektedir. Bkz. Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 23.

¹⁸⁴ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 398; Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, 23; *Târîh-i Şâhi Karâhutâyân-i Kirmân*, s. 59; Abbâs İkbâl, *Târîh-i Moğol*, s. 414.

¹⁸⁵ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 398.

¹⁸⁶ Sultan Celâleddîn'in Kirmân'a gelme nedeni *Tarih-i Cihan Güşa*'nın Farsça metninde şu şekilde anlatılmaktadır: O sırada, Irak (Irak-ı Acem'e)'a yerleşmiş olan Sultan Gıyâseddin tarafından Irak'ta bulunan askerlerin büyük bir kısmının Sultan Celâleddîn'in tarafını tuttuğunu bildiren ve onu Irak'a (Acem-i Irak) davet eden bir elçi geldi. Ondan sonra, Barâk Hâcîb'in Kirmân'da olduğu ve Guvaşîr'i (Kirmân) kuşattığı haberinden başka Moğolların oraya geldiği haberini de alınca, Sultan Celâleddîn oradan kalkıp Mekran'ın yolunu tuttu. Kötü havası yüzünden adamlarının çoğunu orada kaybetti. Bkz. Atâ Melik Cüveynî, *Târîh-i Cihangüşây-i Cüveynî*, be tashîh-i Muhammed Kazvînî, Tahran 1387 hş. , s. 459-460; krş. Ali Han Vezîrî, *Târîh-i Kirmân*, C. I, s. 429-430.

¹⁸⁷ Bu olay *Cihan Güşa* (s. 398)'nın Türkçe çevirisinde; "Sultan'ın Hindistan'a gitmekte olduğu haberi gelince" şeklinde tercüme edilmiştir. Muhtemelen bir yazım yanlışı olmuştur. Çünkü Cüveynî'nin Farsça metninde "Celâleddîn'in Hindistan'dan geldiği haberi gelince" şeklindedir. Ayrıca önceki dipnotta verdiğimiz bilgilerde bunu doğrulamaktadır. Bkz. Atâ Melik Cüveynî, *Târîh-i Cihangüşây-i Cüveynî*, s. 510.

gönderdi ve Sultan şehre varınca da ona, kızıyla evlenmesini teklif etti. Sultan'da, onun bu teklifini kabul ederek Barâk'ın kızıyla¹⁸⁸ evlendi¹⁸⁹. Bu arada Barâk Hâcîb, kaleye bir haberci göndererek Şucaeddîn'in oğluna Sultan'ın şehre geldiğini bildirdi. Şucaeddîn'in oğlu, "Gözümle onun Çetr'ini görmeden hisarı terk etmem" demesi üzerine Sultan hisarın önüne gelerek kendini Şucaeddîn'in oğluna gösterdi. Bunun üzerine Şucaeddîn'in oğlu hiç düşünmeden önden adamlarını kıymetli hediyelerle birlikte gönderdikten sonra arkadan kendisi de bir kılıç ve bir kumaşla Sultan'a teslim oldu. Sultan Celâleddîn'de ona ilgi ve sevgi gösterdikten sonra Barâk'la birlikte hisara doğru yürüdü¹⁹⁰.

Sultan Celâleddîn kaleyi teslim aldıktan birkaç gün sonra avlanmak için hisardan dışarıya çıktı. Sultan, Barâk Hâcîb'i de götürmek istemesine rağmen o ayak ağrılarını (derd-i pâ) ileri sürerek onunla beraber gitmek istemedi. Yolda Sultan'a, onun gelmek istemediğini bildirdikleri zaman o, Barâk Hâcîb'in kendisine karşı bir tertibin içinde olduğunu anlayıp, onu denemek için güvendiği adamlarından birini Barâk Hâcîb'in yanına gönderdi. Ona, "Irak'a en kısa zamanda gitmemiz gerekiyor ve oraya gitme işi bizim için diğer işlerden daha önemli görünüyor. Irak konusunda bilginizden ve tecrübenizden yararlanmak için sizi av yerinde bekliyorum" diye haber gönderdi. Barâk, ona cevap olarak: Oraya gitmesine ve Sultan'ın emrini yerine getirmesine ayak ağrısının (derd-i pâ) engel olduğunu, Sultan'ın yapacağı en doğru işin bir an önce Irak'a hareket etmek olduğunu, çünkü Guvâşîr'in Sultan'ın ülkesine başkent olmaya uygun bir yer olmadığını, Sultan ve askeri için rahat edebilecekleri bir şehir olmadığını ileri sürmüş ve "Eğer Sultan oraya bir naib veya komutan tayin etmek isterse, onun hizmetinde saçlarını ağartmış, ona önemli faydaları dokunmuş, bu bölgeyi kendi imkânlarıyla ele geçirmiş olan benden daha iyisini bulamaz" dedi¹⁹¹. Barâk, Sultan'ın elçisini gönderdikten sonra Sultan'ın şehirde kalan askerlerini de dışarıya çıkararak şehrin kapılarını

¹⁸⁸ Türk Ansiklopedisinde bu kişinin Terken (Hatun) olduğu zikredilmektedir. Bkz. Yılmaz Öztuna, "Kutluğ-Hanlar veya Kirmân Karahıtayları" *Türk Ansiklopedisi*, C. XXII, MEB, Ankara 1975, s. 392. Ancak bu kaynak dışında hiçbir kaynakta Barâk'ın hangi kızını Celâleddîn'le evlendirdiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

¹⁸⁹ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 353; Ali Han Vezîrî, *Târîh-i Kirmân*, C. I, s. 430; krş. Abdülkerim Özeydin, "Barâk Hâcîb", *İ. A.*, C. V, s. 61.

¹⁹⁰ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 398.

¹⁹¹ Cüveynî bu olayı Tarih-i Cihan Güşa'nın, "Barâk Hâcîb ve Kirmân Bölgesinin Fethi" (s. 399) kısmında şu şekilde anlatmaktadır: Bir gün Sultan, yanına birkaç asker (haşem) alıp av eğlencesinde hazır bulunmak için hisardan dışarı çıkarken Barâk'a da beraber gitmelerini teklif etti. Barâk hasta olduğunu ileri sürerek onunla gitmek istemedi. Bunun üzerine Sultan, Barâk'ın niyetinin kötü olduğunu anladı. Sultan, av yerine varınca Guvâşîr'i başkent yapma konusunda görüşünü almak bahanesiyle Barâk'ı yanına çağırdı. Barâk buna karşılık, "Ben bu yöreleri kılıcımın gücüyle aldım. Buranın saltanat başkenti olması söz konusu olamaz. Eğer bu kaleyi emin birine bırakmak isterseniz, eski bir köleniz olan ve uzun süre size hizmet etmiş bendenizden uygununu bulamazsınız. Bendenizin yaşı ilerledi ve hareket etmeye gücü kalmadı. Bundan sonra niyetim burada kalıp hanedanınızın duasını almaktır. Zaten Sultan burada kalmak istese bile çabucak sıkılıp burayı terk etmek zorunda kalır" cevabıyla birlikte kıymetli hediyeler gönderdi. Krş. Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 23-24.

kapadı¹⁹². Nesevi’de geçen bilgilere bakacak olursak Celâleddîn’in Barâk Hâcîb’in sadakatine güvenmediği ve Kirmân bölgesini ondan almak istediğini görüyoruz. Ancak Vezir Şerefülmülk Ali b. Ebul Kasım el-Hucendî; Barâk’ın memleket hâkimleri ve hudut beyleri içinde ilk itaat eden kişi olduğunu, kimsenin onun ihanetini görmediğini ve içinden neler geçtiğinin de bilinmeyeceğinden dolayı böyle bir hareketin endişe verici olacağını söyleyip Sultan Celâleddîn’i bu fikirden vaz geçirdi¹⁹³. Sultan’ın, Barâk Hâcîb’le daha fazla vakit kaybetmeye niyeti olmadığı için ona iltifat ve övgü dolu sözler ihtiva eden bir mektup göndererek “Kutlug Han”¹⁹⁴ unvanını vermiş ve hâkimiyet alameti olan menşur ve hil’ât göndererek onu, Kirmân hâkimi olarak tayin etmiştir¹⁹⁵. Sultan Celâleddîn bu sorunu hallettikten sonra Şirâz’a¹⁹⁶ doğru hareket etti. Sultan oradan ayrıldıktan kısa bir süre sonra Barâk Hâcîb durumunu kuvvetlendirerek Kirmân’ın birçok yerine hâkim olmuşsada hala Harezmsâhlara tabi idi¹⁹⁷.

c. Barâk Hâcîb’in Harezmsâhlar’a Karşı İsyanı ve Kirmân’a Hâkim Olması

Barâk, Celâleddîn Harezmsâh’ın Gürcüler’le uğraşmasından faydalanarak ülkeye tek başına hâkim olmak için Cemâziyelâhir 623 (Mayıs-Haziran 1226)’te Sultan Celâleddîn’e karşı isyan etti ve Moğollarla iş birliğine girişti. Rivayete göre Moğollar’a Celâleddîn’e ait gizli haber ve sırları ulaştırıp ülkesinin genişliğini ve mallarının çokluğunu anlatıp durmuş, şayet bu geniş ülkeye daha da toprak katacak olursa memleketinin genişleyeceğini, askerlerinin çoğalacağını ve böylece ellerindeki şehirleri tekrar onlardan geri alabileceğini hatırlatmıştı.

O sıralarda Tiflis’te bulunan Sultan Celâleddîn, Kirmân’da Barâk Hâcîb’in isyan ettiğini öğrenince kardeşi Giyâseddîn’i altı bin kişi ile üzerine göndermiş, kendisi de bu

¹⁹² Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 353; Ali Han Vezîrî, *Târîh-i Kirmân*, C. I, s. 430-431.

¹⁹³ Nesevi, *Celalüttin Harezemşah*, s. 62.

¹⁹⁴ Kaynakların verdiği bilgilerden anlaşılıyor ki Barâk Hâcîb’e bu unvan birkaç kere, farklı kişiler tarafından verilmiştir. Örneğin Sımtü’l-ulâ, (s. 23)’nın verdiği bilgililere göre Barâk Hâcîb “Kutlug Han” ünvanı hem Sultan Celâleddîn’den hemde Ögedey (Oktay) Han’dan almıştır. Ravzatu’s-safa, (s. 726)’da da Ögedey’in Barâk Hâcîb’e bu ünvanı verdiği zikredilmektedir. Târîh-i Güzîde (s. 529)’de, Barâk Hâcîb’e “Kutlug Han” ünvanının Cengiz Han tarafından verildiği belirtilmektedir. Tarih-i Cihan Güşa, (s. 397)’da Barâk Hâcîbe, “Kutlug Han” ünvanının Hârezmsâh Devleti’nin hizmetine girdiği sıralarda Sultan Giyâseddîn tarafından verildiği kaydedilmektedir.

¹⁹⁵ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 399; Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü’l-ulâ*, s. 24.

¹⁹⁶ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, (*Sımtü’l-ulâ*, s. 24) onun Irak ve Azerbaycan tarafına doğru gittiğini zikretmektedir.

¹⁹⁷ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 399; Nesevi, *Celalüttin Harezemşah*, s. 62.

seferini yarıda kesip birkaç yüz atlı ile yola koyulmuş ve 17 gün gibi kısa bir sürede Tiflis'ten Kirmân'a varmıştı¹⁹⁸.

İbnü'l Esîr'in belirttiğine göre, Celâleddîn Kirmân'da bulunan Barâk Hâcîb ile görüşmek üzere önceden bir elçi göndermiş, ona yeşilli hil'âtlar ulaştırıp gönlünün rahat olmasını, onunla çatışmaya girmeye niyetinin olmadığını göstermek istemişti. O, Barâk'ın herhangi bir hazırlığa girişip itaatsizlik etmesini önlemek için böyle davranmıştı. Ancak Celâleddîn'in gönderdiği bu elçi Kirmân'a varınca Barâk Hâcîb daha evvelki tecrübelerinden ve Celâleddîn'in stratejisinden haberdar olduğu için bunun bir tuzak olduğunu anlamıştı. Barâk bu tuzağa düşmemek için çocuklarını ve ailesinden kendisine yakın olanları, sevdiği ve değer verdiği eşyalarla birlikte oradan ayrılarak son derece müstahkem ve ulaşılması zor bir kaleye kapanmış, adamlarından güvendiği kimseleri ise, Kirmân'ı korumak üzere görevlendirip Celâleddîn'e de haber göndererek şöyle demişti: "Ben senin kapında bir kulum. Senin buralara tekrar geri gelmek islediğini haber aldığımda gelip yerleşsin diye bu şehirleri boşalttım. Eğer buraları tekrar bana vereceğini bilsem, senin kapına gelip yüz sürerim; ancak başıma bir felâketin gelmesinden de korkmaktayım." Öte yandan Celâleddîn'in gönderdiği elçi Barâk Hâcîb'e hep Celâleddîn'in Tiflis'te olduğunu söyleyip durmuş ve bu konuda bir hayli yemin etmiş olduğu hâlde, Barâk Hâcîb bu elçinin yeminlerine iltifat etmemişti¹⁹⁹. Sultan'ın gelmekte olduğunu bilen Barâk Hâcîb ona çok kıymetli hediyelerle adamlar gönderip yaptıklarından dolayı özür diledi. Barâk'ın elinde bulunan kaleleri almaya imkân olmadığını ve bunları kuşatabilmek için de uzun bir müddete gerek olduğunu anlayan Sultan Celâleddîn, Barâk'ın bu özrünü kabul etmiş ve Isfahân yakınlarında bir yerde konaklayarak Barâk Hâcîb'e çeşitli hil'âtlar göndererek onu tekrar Kirmân hâkimi olarak tayin etmişti.

Celâleddîn Isfahân yakınlarında bulunduğu sırada Tiflis'teki vezirinden kendisine bir elçi gelmişti. Bu elçinin getirdiği mektupta vezir; Ahlât'ta el-Melikü'l-Eşref'in askerlerinin kendi askerlerini mağlûp ettiğini ve onları perişan edip geri çevirdiklerini anlatıyor, tekrar Tiflis'e dönmesi hususunda onu teşvik ediyordu. Bu durum üzerine Celâleddîn süratle Tiflis'e doğru hareket etti (623/1226)²⁰⁰. Sultan oradan ayrıldıktan kısa bir süre sonra Barâk Hâcîb

¹⁹⁸ İbnü'l Esîr, *El-Kâmil*, C. XII, s. 417; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşâ*, s. 363-364; Hamdullâh Mustevfî, *Târih-i Güzide*, s. 498; Mükrimin Halil Yınanç, "Celâleddîn Harezmsâh", *İslam Ansiklopedisi*, C. III, MEB, İstanbul 1963, s. 50; W. Barthold, "Barâk Hâcîb", *İ. A.*, C. II, s. 308.

¹⁹⁹ İbnü'l Esîr, *El-Kâmil*, C. XII, s. 412-413.

²⁰⁰ İbnü'l Esîr, *El-Kâmil*, C. XII, s. 413; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşâ*, s. 364-365.

durumunu kuvvetlendirerek o bölgenin tamamını hükmü altına aldı. Askerlerinin sayısını, savaş araç ve gereçlerinin miktârını arttırdı²⁰¹.

625 (1228) yılının sonlarına doğru abisi Celâleddîn ile anlaşmazlığa düşen Gıyâseddîn Hûzistân²⁰² sınırında bulunduğu sırada, geldiğini haber vermek için Barâk Hâcîb'in yanına bir elçi gönderdi. Barâk, Gıyâseddîn'in Hûzistan sınırında bulunduğunu haber alınca onu Kirmân'a davet etti.²⁰³

Barâk Hâcîb, iki üç gün Gıyâseddîn'e gereken şekilde hizmet etti. Fakat Barâk, Gıyâseddîn'in yanında beş yüzü geçmeyen az sayıda asker görünce ona karşı olan tavrını değiştirdi. Bununla birlikte Barâk Hâcîb; Sultan Gıyâseddîn'in annesiyle evlenirse daha yüksek bir makama ulaşabileceğini ve Sultan Gıyâseddîn ile aynı minderde oturabileceğini düşündü. Sonra da yakın adamlarından biriyle gönderdiği bir haberle Sultan'a oğluymuş gibi hitap ederek niyetini açıkladı. Bunun üzerine bir gün Sultan, Barâk Hâcîb'e sordu: "Sana sultanlığı kim verdi". Barâk Hâcîb, cevap verdi: "Sultanlığı bana o meliklerin meliki vermiştir ki; saltanat külâhını Sâ mânîlerden alıp, o hanedanın köleleri olan Sebük Tegin ve Mahmûd (Gaznelilerin)'un başına koyan, hükümdarlık kıyafetini Selçuklu Sultanları'ndan alıp, onların kölesi olan Harezmsâhlar'a ve senin seleflerine bedava vermiştir"²⁰⁴.

Bu sözlerden birkaç gün sonra, kendi gücünü onun gücüyle karşılaştıran Sultan, onun isteğini reddetmek için zaman ve zeminin uygun olmadığını anladı. Bunun üzerine Gıyâseddîn, Barâk Hâcîb ile anlaşmaya karar verdi ve durumu annesine anlattı. Annesi önce reddettiyse de oğlunun ısrarına dayanamayarak Barâk ile evlenmeyi kabul etti (625/1228)²⁰⁵.

Kısa bir müddet sonra Gıyâseddîn'in hizmetinde bulunan iki kişi Barâk Hâcîb'in yanına gelerek Sultan'ın ona karşı bir komplo hazırlığı içinde olduğunu söylediler. Ancak Sultan Gıyâseddîn'den; birbirlerine karşı her hangi bir menfi hareket de bulunmayacaklarına dair söz almış olan Barâk Hâcîb bu söylentilere itibar etmemesine rağmen, bu olayı

²⁰¹ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 399.

²⁰² İbnü'l Esîr; Celâleddîn'in Tatarlarla uğraştığı sırada kardeşi Gıyâseddîn'in yanında bulunan muhalif emîrlerle birlikte kaçıp, Abbasî halifesinin hâkimiyeti altında bulunan Hûzistan'a doğru yöneldiklerini; ancak halifenin Hûzistân'daki naibinin bunun bir hile ve tuzak olduğunu düşünerek onları Hûzistân'a sokmadığını yazmaktadır. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. İbnü'l Esîr, *El-Kâmil*, C. XII, s. 433.

²⁰³ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 393; Ali Han Vezîrî, *Târîh-i Kirmân*, C. I, s. 431; Abbâs İkbâl, *Târîh-i Moğol*, s. 105; krş. Abdülkerim Özeydî, "Barâk Hâcîb", *İ. A.*, C. V, TDV, s. 61

²⁰⁴ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 25; Hamdullâh Mustevfî, *Târîh-i Güzide*, s. 397; Ali Han Vezîrî, *Târîh-i Kirmân*, C. I, s. 432.

²⁰⁵ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 393.

araştırmaktan da geri kalmadı. Yapılan tahkik sonucunda Gıyâseddîn ve annesinin, kendisini zehirlemek istediklerini öğrendi²⁰⁶. Bunun üzerine Barâk Hâcîb; Gıyâseddîn'i, annesini ve yanların da bulunanları zindana attıktan kısa bir süre sonra; Sultan'ın annesini, Tâceddîn Kerîm eş-Şarkî, Cihan Pehlivan Elçiyi ve daha pek çok kişiyi idam ettirdi²⁰⁷. Diğer bir rivayette ise; o günler Gıyâseddîn'in mensubu olduğu hanedanın çöküş ve hasımlarının devletinin güçlenmeye başladığı günler olduğu için Barâk'ın adamlarının Barâk'ı ortadan kaldırmak konusunda Gıyâseddîn'e yaptıkları teklifi²⁰⁸ biri Barâk'a söyleyince, Barâk derhal o adamları ve Sultan'ı sorguya çekti. İkrar etmeleri üzerine Barâk'ın emriyle hemen orada onları parçaladıktan sonra Sultan Gıyâseddîn'i ve orada bulunmayan birkaç kişiyi de getirip boğmak için boyunlarına halka (ip) taktılar. Barâk; Sultan'a bağırarak, "birbirimize kötülük yapmayacağız ve tehlike durumunda birbirimizin yardımına koşacağız diye anlaşma yapmıştık. Verdiğin sözü çiğnemeyi kendine nasıl yakıştırıyorsun?" dedi. Annesi orada oğlunun sesini duyunca boynuna halka geçirdiklerini anladı. Oğluna olan aşırı sevgisinden donup kaldı ve ağıtlar yaktıktan kısa bir süre sonra onu da boğarak öldürdüler²⁰⁹. Nesevî; Gıyâseddîn'in bir kalede hapsedildiğini, fakat bundan sonra akıbetinin ne olduğunun kesin olarak bilinmediğini, bazılarına göre kalede habis tutulurken Barâk tarafından öldürüldüğünü, bazılarına göre ise kaleden, burada bulunan kadınların yardımlarıyla Isfahân'a kaçtığını ve orada sultanın emriyle öldürüldüğünü kaydeder²¹⁰.

Barâk Hâcîb bu olaydan sonra Abbasî halifesine²¹¹ elçi gönderip Müslüman olduğunu, Harezmsâhlar'ın aksine ona bağlılık arz ettiğini bildirdi. Kendisine "Sultan" unvanı verilerek müstakil bir hükümdar olarak tanınmasını istedi. Halife bu teklifi kabul edip ona "Kutlug Sultan" unvanını verdi²¹². Barâk ayrıca Ögedey Han'ın Karakorum civarında bulunduğu bir sırada, ona değerli hediyelerle bir elçi gönderip Gıyâseddîn'i hakana karşı isyan ettiği için

²⁰⁶ Ali Han Vezîrî, *Târih-i Kirmân*, s. 432-433; W. Barthold, "Barâk Hâcîb", *İ. A. , C. II*, s. 308; Abdülkerim Özeydî, "Barâk Hâcîb", *İ. A. , C. V*, s. 61.

²⁰⁷ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 393; Nesevî, *Celalüttin Harezemşah*, s. 90.

²⁰⁸ Bu olay Simtû'l-ulâ, (s. 25)'da şöyle geçmektedir: Sultan Gıyâseddîn, kışın Nermâşîr'e gitti ve bahar ayının ortalarına doğru şehre geri geldi. Gıyâseddîn şehre geri geldikten sonra Barâk Hâcîb'i ortadan kaldırmak için, Barâk Hâcîb'in kardeşi Uğûr Melik ile anlaştı.

²⁰⁹ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 394; *Târih-i Şâhî Karâhutâiyân-i Kirmân*, s. 62.

²¹⁰ Nesevî, *Celalüttin Harezemşah*, s. 90.

²¹¹ Târih-i Vassaf (s. 163) ve bu konuda onu kaynak gösteren Bertold Spuler (*İran Moğolları*, Çev. Cemal Köprülü, TTK Basımevi, Ankara 2011, s. 171)'e göre Barâk Hâcîb'e "Kutlug Sultan" unvanı Halife en-Nâsır Lidîmillâh tarafından verilmiştir. Ali Han Vezîrî, (*Târih-i Kirmân*, C. I, s. 434) ise Barâk'a bu lakabın Halife el-Mustansır Billah tarafından verilmiş olduğunu zikretmektedir. Vezîrî'nin vermiş olduğu bu bilginin doğruluğu kesinlik arz etmektedir. Çünkü İbnü'l Esîr (*El-Kâmîl*, C. XII, s. 394)'in verdiği bilgilere göre, Halife en-Nâsır Lidîmillâh 622 (1225) yılında vefat etmiştir. Halifenin ölüm tarihini ve 1228 yılının el-Mustansır Billah'ın halifelik dönemine denk geldiği göz önünde bulunduracak olursak Barâk Hâcîb'e "Kutlug Sultan" unvanının Halife el-Mustansır Billah tarafından verilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

²¹² Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 399; Ali Han Vezîrî, *Târih-i Kirmân*, C. I, s. 434; Hasan Caferî, *Târih-i Yezd*, be kûşeşi İreç Afşâr, Tahran 1389 hş. , s. 32.

öldürttüğünü bildirip, ondan hem “Kutlug Han” unvanını hem de hükümdarlığının tasdik edildiğine dair bir yarlıg aldı²¹³.

Böylece Barâk Hâcîb yeni kurduğu devletini hem Moğollara hem de İslâm dünyasının dini lideri Abbâsi Halifesi’ne onaylatmış ve “Sultan” unvanını da alarak Kirmân’ın tek hâkiminin kendisi olduğunu da tasdik ettirmiş oldu. Barâk’ın kurduğu hanedan bu sebeple “Kutlughanlılar” diye anılmıştır²¹⁴.

Moğol ordularının öncü birliğinin (mukaddem) komutanı Tayir Bahadur’un Sistân’ı kuşatırken Barâk’a elçi gönderip ondan boyun eğmesini ve yardıma koşmasını isteyinceye kadar Barâk Hâcîb’in gücü günden güne arttı ve askerlerinin (hayl-u haşem) sayısı çoğaldı. Barâk Hâcîb, son derece akıllı ve zeki bir insan olduğu için artık gücün ve kudretin Cengiz Han’ın eline geçmiş olduğunu çok iyi biliyordu. Moğolların teklifini kabul etmediği takdirde başına gelecek olan felâketi tahmin ettiğinden onların teklifini akıl terazisine vurup tevazu göstererek “siz zahmet edip buraya gelmeseniz de ben tek başıma Sistân meselesini hallederim. Fakat yaşım ilerlediği için hareket kabiliyetimi büyük ölçüde kaybettim. Onun için yerime oğlumu gönderiyorum” diye haber gönderdi. Sözüne yerine getirmek için de oğlu Rükneddîn Hâce’yi, Kaan’a gönderdi(632/1235)²¹⁵.

d. Barâk Hâcîb’in Ölümü

Barâk Hâcîb 20 Zilkade²¹⁶ ayının 632 (6 Ağustos 1235) yılında Kirmân’da vefat etti. Cenazesi Kirmân’ın bir mahallesi olan Terkâbâd’da kendisi tarafından yaptırılmış olan medreseye defnedildi²¹⁷.

Barâk Hâcîb’in beş tane çocuğu olmuştu. Bunlardan biri erkek diğer dördü kızdı. Çocuklarından en büyüğü olan Sevinç Terken, Çağatay Han’ın karısıydı. Diğer kızları; Yâkût Terken, Yezd Atabeyi Mahmud Şâh’ın karısıydı²¹⁸. Han Terken, Barâk Hâcîb’in yeğeni Kutbeddîn Muhammed Şâh’ın karısıydı. Meryem Terken, Yezd Atabeyi’nin torunu olan Meîyeddîn Emîr Sâm’ın karısıydı. Barâk Hâcîb’in, Öte Hatun’dan olan oğlu Rükneddîn Hâce (veya Mübarek Hoca) ise Moğol ordusunun mülezematlarından idi. Rükneddîn Mübarek

²¹³ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü’l-ulâ*, s. 25; *Târih-i Şâhî Karâhutâyân-i Kirmân*, s. 63; Mîrhond, *Ravzatu’s-safa*, s. 726; Ali Han Vezîrî, *Târih-i Kirmân*, C. I, s. 433-434.

²¹⁴ Sefer Solmaz-Pınar Sertkaya, *A. g. m.*, s. 305.

²¹⁵ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 399-340.

²¹⁶ Sımtü’l-ulâ (s. 26)’nın İstanbul nüshasında Zilhicce ayının 20. günü şeklinde geçmektedir. Ancak London nüshasının da ise (s. 26, n. 1) Zilkade ayı geçmektedir. Ayrıca Bertold (*A. g. e.*, s. 171)’da, Barâk Hâcîb’in ölüm tarihini 20 Zilhicce 632 (5 Eylül 1235) olarak göstermektedir.

²¹⁷ Ali Han Vezîrî, *Târih-i Kirmân*, C. I, s. 436; Hamdullâh Mustevfî, *Târih-i Güzide*, s. 529; Hondmîr, *Târih-i Habîbü’l-siyer*, C. III, s. 267; Mîrhond, *Ravzatu’s-safa*, s. 726; Abdullatif Kazvinî, *Lubb el-Tevârih*, s. 220.

²¹⁸ *Târih-i Yezd* (s. 42)’de geçen bilgilere göre Sultân Kutbeddîn, Barâk Hâcîb’in kızı Yâkût Türkân’ı oğlu Mahmûd Şâh’a istiyerek onu Yezd’e getirmişti.

Hoca yukarıda zikrettiğimiz gibi; babası Barâk Hâcîb tarafından Moğolların Sistân seferine katılmak için Moğolistan'a gönderilmişti. Ancak o daha yoldayken babası ölmüştü²¹⁹.

Barâk Hâcîb, ölmeden önce yerine veliaht olarak damadı ve kardeşi Hamit Bûr'un oğlu Kutbeddîn Muhammed Şâh'ı tayin etmişti.

B. Sultan Kutbeddîn Muhammed (Birinci Saltanat Dönemi)

El-Sultân Kutb al-Dünyâ va'l- Dîn Abûl Feth Muhammed, Karahıtaylar'ın reislerinden olan Hamit Bûr (veya Cintimur Tayangu)'un oğludur. Barâk Hâcîb, yiyeni Kutbeddîn'i pek beğendiği için tahta veliaht tayin etmiş, aynı zamanda kızı Han Terken'ı da ona vererek kendine damat etmişti. Bundan dolayı Barâk Hâcîb 632 (1235) yılında ölünce yerine Ögedey Han'ın da tasvibiyle hanedanın başına Kutbeddîn geçmişti²²⁰.

Kutbeddîn Kirmân tahtına geçtikten sonra Kirmân vezirliğine eski kaidelere uyarak Hâce Ziyâ el-Melik Mekîneddîn'i getirdi, Timur Melik Kirmânî'ye ise büyük ihsanlarda bulunmuştu. Ancak bu iki kişi daha sonra Rükneddîn tarafından öldürülmüştür²²¹.

Onun birinci saltanat döneminin en önemli olayı Harezmsâh emîrlerinin Kirmân'a saldırmasıdır. Sultan Celâleddîn Harezmsâh'ın ölümünden sonra Moğol ordusunun amansız takibinden yorulan Harezmsâh emîrlerinden bir kısmı Şîrâz'a Atabeg Ebû Bekr'in yanına kaçmışlardı. Bunlardan Emîr Orhan (veya Özhan), Sevinç Han ve Hocend valisi Meşhur Timur Melik aniden beraberindeki bin kişilik bir atlı grubuyla Cîruft'a hücum ettiler. Kutbeddîn, Fars'tan gelen bu orduya karşı mukavemet etti. Bilhassa Kirmân ordusunda bulunan Timur Melik Kirmânî'nin kahramanlığı sayesinde Harezmsâhlı emîrlerin idaresindeki kuvvetler mağlup edildiği gibi bir kısımda esir alındı. Geri kalanlar ise Şîrâz'a kaçtılar (632/1235)²²².

Sultan Kutbeddîn esirleri Kirmân'a getirmesine rağmen daha sonra onları affetmiş, hil'ât ve hediyeler vererek tekrar Şîrâz'a yollamıştır. Atabeg Ebû Bekr, onun bu davranışından utanmış ve özür dilemek için Kirmân'a elçiler göndermişti. Kutbeddîn elçilerin geldiği gün büyük bir eğlence düzenlemişti. Kabul merasiminden sonra Salgurlu elçileri

²¹⁹ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, 25-26; Ali Han Vezîri, *Târîh-i Kirmân*, C. I, s. 437-438; Hamdullâh Mustevfî, *Târîh-i Güzîde*, s. 529; Hondmîr, *Târîh-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 267; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 726; Abbâs İkbâl, *Târîh-i Moğol*, s. 414.

²²⁰ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 27; Hâfız-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfız-ı Ebrû*, C. III, s. 55.

²²¹ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 27-29.

²²² Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 27; Hâfız-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfız-ı Ebrû*, C. III, s. 56; *Târîh-i Şâhî Karâhtâyân-i Kirmân*, s. 65; Erdoğan Merçil, *Fars Atabegleri Salgurlular*, s. 91-92.

Kutbeddîn'e; Atabeg Ebû Bekr'in iki hanedan arasında komşuluk ve dostluğun mevcut bulunduğunu, Kirmân'a taarruz edenlerin kendisinden habersiz bu kabahati işleiklerini ve bunu bir düşmanlık ölçüsü olarak kabul etmemesi gerektiğini bildiren sözlerini nakletmişlerdi. Atabeg Ebû Bekr'in kendi ülkesinden başlayan bir seferden haberdar olmaması uzak bir ihtimal görünüyor. Belki de Harezmsâhlar ile birlikte Salgurlu kuvvetleri de sefere iştirak etmiş, neticenin muvaffakiyetsizliği karşısında Atabeg Ebû Bekr tekrar Kutbeddîn ile barışmak için bu şekilde haber yollamıştı. Kutbeddîn de yeniden dostluğu başlattığını bildirerek elçilere ihsanlarda bulunmuş ve elçileri geri göndermişti²²³.

Bu olayın üstünden çok geçmeden Kirmân'da saltanat değişikliği olmuştur. Ögedey Han'dan Kirmân yarlığını alarak Moğolların desteğini sağlayan Barâk Hâcîb'in oğlu Rükneddîn, babasından tevârüs etmesi gereken Kirmân hâkimiyetini ele geçirdi (633/1236). Kutbeddîn ise; Ögedey Han'ın çağrısı üzerine, istemese de Kirmân tahtını bırakmak zorunda kalmış ve Sistân yolundan Moğolların sarayına varmıştı. Kutbeddîn burada bir süre kaldıktan sonra, kendisine Hitây'a gidip Mahmûd Yalvac'ın hizmetine girmesi emredildi. Kutbeddîn'de bu fermana uyarak Mahmûd Yalvac'ın yanına gidip uzun bir süre orada onun hizmetinde kaldı²²⁴.

C. Sultan Rükneddîn Mübârek Hoca

Daha öncede anlattığımız gibi Sistân'ı ele geçirmeye çalışan Moğol kuvvetlerine katılmak için Moğolistan'a giden Rükneddîn, henüz gideceği yere varmadan babasının öldüğünü ve amcasının oğlu Kutbeddîn'in Kirmân bölgesini ele geçirdiğini öğrenince vakit kaybetmeden Ögedey Han'ın huzuruna vardı. Ögedey, Rükneddîn'in olumlu davranışlarından dolayı kendisine sevgi ve ilgi gösterip, onu babasının yerine Kirmân bölgesinin yöneticiliğine tayin etti ve ona "Kutlug Sultan" lakabıyla yarlığ verdi. Cinkay'ı da ona mürebbi yaptı. Ögedey bu durumdan kısa bir süre sonra, yukarıda anlattığımız gibi Kutbeddîn'in de huzura gelip hizmete girmesi için ferman çıkardı. Rükneddîn'in döneceği sırada Kutbeddîn, Ögedey Han'ın emrine uyarak Kirmân'dan ayrıldı²²⁵.

Rükneddîn Mübarek, Ögedey'den yarlığ hükmünü alınca Kirmân'a doğru harekete geçti. Önce Tebs yolundan Yezd'de ablası Yâkût Terken'in yanına geldi. Burada biraz kalıp

²²³ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 27; *Târîh-i Şâhî Karâhutâiyân-i Kirmân*, s. 65; Erdoğan Merçil, *Fars Atabegleri Salgurlular*, s. 91-92.

²²⁴ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 28; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 400; Kadı Ahmed Gaffârî, *Târîh-i Cihan Âra*, s. 123; Erdoğan Merçil, *Fars Atabegleri Salgurlular*, s. 92.

²²⁵ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 400; Kadı Ahmed Gaffârî, *Târîh-i Cihan Âra*, s. 123; *Târîh-i Vassâf*, s. 164.

kendisi için lazım olan malzemeleri aldıktan sonra Çarşamba günü 28 Şabân²²⁶ 633 (7 Mayıs 1236) yılında Kirmân'a geldi ve bu tarihte Kirmân tahtına oturdu²²⁷. Rükneddîn tahta geçtikten sonra vezirlik makamına Ziya el-Mülk'ü getirdi. Daha sonra bu makama Hâce Zâfereddîn Zahîr el-Melik getirildi. Hâce Zâfereddîn Zahîr el-Melik vezirlikte iki yıl kaldıktan sonra yerini Şerf el-Melik Müüzüddîn Zevzenî'ye bıraktı. Rükneddîn, Mevlânâ Fehreddîn Hatînî'yi dini işlerle ilgili sorumlu kişi olarak tayin etti. Rükneddîn bu işleri hallettikten sonra ülkedeki sorunlarla ilgilenmeye başladı. Ülkedeki güvenliği sağlamak için Kirmân'ın dört bir yanına askerler gönderdi. O, bu güveni sağlamaya çalışırken Tâcîkler ile kalem ehli kimselere iyi muamelelerde bulunmamıştı²²⁸.

Rükneddîn Döneminin Siyasi Olayları

Rükneddîn'in Kirmân'daki hükümdarlık döneminde meydana gelen önemli olaylar arasında dört tanesi öne çıkmaktadır.

Bu olaylardan ilki; Ziya el-Mülk ile Timur Melik Kirmânî'nin öldürülmesidir. Rükneddîn'in Kirmân'da ki veziri Ziya el-Mülk idi. Yaklaşık bir yıl vezirlik yaptıktan sonra; Şîrâz Atabegi Ebû Bekr b. Sad b. Zengî, Rükneddîn'e Ziya el-Mülk ve devletin ileri gelen emîrlerinden olan Timur Melik Kirmânî'nin kendisine asla gönülden bağlı olmadıkları şeklinde bir haber yollamıştı. Bu haber Rükneddîn'e tesir etmiş ve Ziya el-Mülk ile Timur Melik Kirmânî'yi yakalatıp, her ikisini de öldürtüp, mallarına da el koydu (634/1236). Ziya el-Mülk öldürüldükten sonra yerine vezirliğe Hâce Zâfereddîn Zahîr el-Melik getirildi²²⁹.

İkincisi; Hâce Behâeddîn'in Kirmân'a gelmesi olayıdır. 640 (1242) yılında Moğol Sarayı tarafından Kirmân'daki divan işleri için temsilci olarak gönderilen Hâce Behâeddîn 300 süvariyle Kirmân'ı zapt etmek için yola çıktı. Hâce Behâeddîn'in bu kadar askerle Kirmân'a gelmesi Sultan Rükneddîn'e son derece ağır gelmiş olsa da o, bu duruma katlanmak zorunda kaldı ve Hâce Behâeddîn'e sordu: Eğer Kirmân'ı almak için geldiyseniz bundan daha fazla asker gerekmektedir, eğer Kirmân'ı görmeye geldiyseniz bu kadar sayıya (askere) ihtiyaç yoktu. Hâce Behâeddîn, bu laflar üzerine burada bulunan halktan da destek alamayınca, şehirde daha fazla ikamet etmeden geri döndü²³⁰.

²²⁶ Târih-i Kirmân (C. I, s. 439) ve Ravzatu's-safa (s. 727)'da Şabân ayının 20'si şeklinde geçmektedir.

²²⁷ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 28; Ali Han Vezîrî, *Târih-i Kirmân*, C. I, s. 439-440; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 727; *Târih-i Şâhî Karâhutâiyân-i Kirmân*, s. 66; *Târih-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 267; Abbâs İkbâl, *Târih-i Moğol*, s. 414-415.

²²⁸ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 29.

²²⁹ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 29; krş. Erdoğan Merçil, *Fars Atabegleri Salgurlular*, s. 92.

²³⁰ Hâfız-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfız-ı Ebrû*, C. III, s. 58; Ali Han Vezîrî, *Târih-i Kirmân*, C. I, s. 441, n. 40.

Üçüncüsü; Rükneddîn'in Atabeg Sad'ın kızı ile evlenmesidir. Rükneddîn Kirmân'daki hâkimiyetini daha da sağlamlaştırmak ve Fars bölgesine hâkim olan Atabeg'in desteğini almak için, 641 (1243) yılında elçilerini Şîrâz'a yollayarak Atabeg Sad'ın kızı Cihan Hatun'u evlenmek için istedi. Onun bu arzusu kabul edildi ve Cihan Hatun Kirmân'a gönderildi. Fakat bu evliliğin ilk gecesinde Rükneddîn, Cihan Hatun'dan nefret etti. Cihan Hatun'da umutsuz ve incinmiş bir şekilde Şîrâz'a döndü. Bu davranış daha sonra Kutbeddîn'in ölümündeki etkenlerden biri olacaktır²³¹.

Dördüncü olay ise Kutbeddîn Muhammed'e, Mengü Han tarafından Kirmân bölgesi yarlığının verilmesi üzerine meydana gelmiştir. Kutbeddîn'in 650 (1252) yılında Kirmân'a gelmesi üzerine kaçmak zorunda kalan Rükneddîn tahtına geri dönebilmek için Abbasî halifesine, Lûr Atabegine ve Mengü Han'a başvurduysa da bir sonuç alamadı ve Kutbeddîn tarafından öldürüldü²³².

Kaynakların verdiği bilgilere göre Rükneddîn'in bir oğlu üç tane de kızı vardı²³³. Oğlunun ismi Süleyman Şâh idi. Kızlarından biri Yezd Atabegi Rükneddîn Elâ ed-Devle'nin karısıydı, diğeri Luristân Atabegi İmâmeddîn Pehlivan'ın karısıydı. Kızlarından en küçüğü ise; Hülagu Han'a gönderilmiş ve daha sonra Mengü Timur ile evlenerek Tebrîz şehrine yerleşmişti²³⁴.

Kutbeddîn'in Kirmân'a gelmesi, buraya hâkim olmasından sonra meydana gelen siyasi olaylar ve Rükneddîn'in öldürülmesiyle ilgili bilgileri sonraki konuda ayrıntılı bir şekilde aktaracağız.

D. Sultan Kutbeddîn'in İkinci Saltanat Dönemi

Kutbeddîn, Göyük Han'ın ölümüne kadar Fahreddîn Mahmûd Yalvâc'ın hizmetinde kaldı. Onun Çin'deki bu hizmeti ve Kirmân tahtı için olan bekleyişi yaklaşık 16 yıl sürmüştü. Göyük Han 649 (1251) yılında ölünce yerine Moğol tahtına Mengü Han geçti. Bu taht değişikliği Kutbeddîn'e Kirmân tahtına geçmek için beklemiş olduğu fırsatı vermişti. Nitekim Kutbeddîn, Mahmût Yalvâc'tan izin alarak onunla birlikte Mengü Han'ın huzuruna varmış,

²³¹ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 29-30; Hâfız-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfız-ı Ebrû*, C. III, s. 59; *Târîh-i Şâhî Karâhutâiyân-i Kirmân*, 66; Erdoğan Merçil, *Fars Atabegleri Salgurlular*, s. 92.

²³² V. Minorski, "Kutlug-Han", *İ. A.*, C. VI, s. 1053; Ahmet Taşağıl, "Kutluğhanlılar", *İslam Ansiklopedisi*, C. XXVI, TDV, Ankara 2002, s. 493.

²³³ Ali Han Vezîrî'ye göre iki oğlu üç kızı vardı. Bkz. Ali Han Vezîrî, *Târîh-i Kirmân*, C. I, s. 442.

²³⁴ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 30; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 727; *Târîh-i Şâhî Karâhutâiyân-i Kirmân*, s. 67.

Mengü Han'da, ona iyi davranıp ilgi ve sevgi göstererek Kirmân'ın yöneticiliğini vermişti²³⁵. Kutbeddîn, Mengü Han'dan Kirmân yarlığını aldıktan sonra yanında bulunan emîrlere ile birlikte Ceyhun'dan geçerek²³⁶ 650 yılı Şevvâl ayı ortalarında (Aralık/Ocak 1252) Kirmân'a geldi ve ikinci defa Kirmân tahtına oturdu²³⁷. Kudbeddîn Kirmân tahtına oturduktan dört ay sonra Kutlug Terken Hatun ile evlendi²³⁸.

a) Kutbeddîn ile Rükneddîn Mübarek Hoca Arasındaki Mücadele

Kutbeddîn tahta geçtikten sonra Rükneddîn'e yakın kişileri hapse atarak mallarını müsadere etti. Bu kişiler arasında Mevlânâ Fahrettîn Hatênî'de bulunmaktaydı. Bu zat hapse atıldıktan kısa bir süre sonra öldürülmüştür²³⁹.

Rükneddîn'e bakacak olursak; Kutbeddîn'in, Mengü Han'dan Kirmân yarlığını aldığı haberi Kirmân'a ulaşınca Rükneddîn Şirâz'a doğru kaçmıştı. Ancak daha önceden kız kardeşi Cihan Hatûn'a yapılan hareketten dolayı ona kızgın olan Atabeg Ebû Bekr, onu yanına kabul etmemişti²⁴⁰. Cüveynî'ye göre; Kutbeddîn Herat'a varınca önceden Rükneddîn'e bir elçi göndererek Cihan Padişâhî'nin emîrlerini bildirip ona boyun eğmesini istemişti. Durumun kendi aleyhine döndüğünü gören Rükneddîn, Kutbeddîn'in elçilerini kovarak 650 yılının Ramazan ayında (Kasım-Aralık 1252) yanına çok sayıda yük ve Kutbeddîn'den kaçan adamları alarak Lur'a vardı. Orada kız kardeşinin oğlu Alauddevle de annesiyle beraber Yezd'e gelip ona katıldı²⁴¹. Bu arada halkın arasında Rükneddîn ve adamlarının Halife Mustasım Billah'a sığınmak için Bağdat'a gidecekleri konusunda şayia çıktı. Herkes bu konuyu konuşuyordu ve eğer Halife onu kabul ederse, Han'ın öfkesini üzerine çeker şeklinde fikir yürüttüler. Bunun üzerine Rükneddîn, yükünün çoğunu orada bırakarak Mengü'nün huzuruna varmak için yola çıktı. Girdkuh'un eteğine varınca hayvanlarını otlatmak için yanındakilerle beraber bir gün orada konakladılar. Bu arada orada bulunan haydutlardan bazıları, onları öğle uykusunda, hayvanlarının da bağlı olmadığını görünce hepsini öldürmek istediler. Fakat o esnada Rükneddîn uyanıktı. O, haydutlar saldırıya geçince atları eyerli duran 5-6 kişiyle birlikte atına atlayıp onlara karşı zorlu bir mücadeleye girdi. O sırada uyuyanlar da

²³⁵ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 400; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 727; Kadı Ahmed Gaffârî, *Târih-i Cihan Âra*, s. 123; Abbâs İkbâl Âştîyânî, *Târih-i Moğol*, s. 415.

²³⁶ Kutbeddîn Ceyhun'dan geçerken Nâsireddîn Münşî Kirmânî'nin babası Muntecebeddîn (veya Muntecebeddîn) de burada kendisine katılarak Kirmân'a gelmişti. Bkz. Ali Han Vezîrî, *Târih-i Kirmân*, C. I, s. 442, n. 45; *Târih-i Şâhî Karâhutâyân-i Kirmân*, s. 67.

²³⁷ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Simtü'l-ulâ*, s. 32; Kadı Ahmed Gaffârî, *Târih-i Cihan Âra*, s. 123; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 727; Hâfiz-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfiz-ı Ebrû*, C. III, s. 61.

²³⁸ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Simtü'l-ulâ*, s. 27; Kadı Ahmed Gaffârî, *Târih-i Cihan Âra*, s. 122.

²³⁹ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Simtü'l-ulâ*, s. 32-33.

²⁴⁰ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Simtü'l-ulâ*, s. 30; Erdoğan Merçil, *Fars Atabegleri Salgurlular*, s.93.

²⁴¹ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 400-401.

uyanıp onlara katılınca haydutları yenip çoğunu öldürdüler. Rükneddîn bu olaydan sonra; Cihan Padişâhı Mengü Han'a kulluğunu bildirmek için yola koyuldu²⁴². 651 yılının Ramazan ayında (Ekim-Kasım 1253) Almalığ'da büyük ordugâhtan dönmekte olan Mengü Han ile konuşma fırsatı bulduğu anda Rükneddîn'e korku ve çekingenlik hâkim oldu. Bunun üzerine devlet ve ikbal ışıklarının kendinden uzaklaştığını hissetti. Mengü Han'ın huzurundayken Kutbeddîn'in elçisi de gelip Rükneddîn'in Bağdat'a olan meylini bildirdi²⁴³. Kısa bir süre sonra Kutbeddîn de çok değerli hediyelerle birlikte Han'ın huzuruna vardı. Her ikisi Mengü Han'ın huzurunda birkaç ay kaldıktan sonra, Mengü Han, Rükneddîn'in suçlu olduğuna inanarak onu, Kutbeddîn'e teslim etti. Kutbeddîn'de onu kendi eliyle öldürdü (651/1253)²⁴⁴.

b) Kutbeddîn Döneminin Diğer Siyasi Olaylar

Sultan Kutbeddîn Kirmân'a gelip, buradaki muhalif güçleri bertaraf edip asayiş sağladığı sırada Celâleddîn Harezşâh olduğunu iddia eden bir kişinin isyanıyla karşılaşmıştı. Kaynakların verdiği bilgiye göre Cuvîn yakınlarında bir kişi Celâleddîn Harezşâh olduğu iddaasıyla ortaya çıkmış ve etrafında pek çok kişiyi toplanmıştı. Ayrıca Kirmân'ın ileri gelenleri²⁴⁵ de ona biat etmek için çok sayıda değerli eşyayı onun huzuruna göndermişlerdi. Bu zat, altın ve gümüşten hâkimiyet alametleri olan aletler yaparak, tahta geçiş merasimi düzenledi. O, bu hazırlıklardan sonra gerçek niyetini belli etti. Bu durumla birlikte Sultan Celâleddîn'in Kirmân'a geldiği ve saltanat iddaasın da olduğu söylentileri şehirde yayılmaya başladı. Öte yandan Kûhpâyey-i Kirmân halkından olan bu şahsın gerçek ismi Şeyh Dâdâr'dı. Şeyh uzun yıllar Sultan Celâleddîn'in yanında bulunmuş ve bu yüzden ona benzemektedir. Şeyh Dâdâr, o dönemde meydana gelen siyasi durumdan istifade ederek kendisini Sultan Celâleddîn gibi göstermişti.

Şeyh bir akşam kendi taraftarlarından bir kişiyi, Kutbeddîn'in Meşir'de bulunan at sürüsünü Cuvîn'e getirmesi için görevlendirdi. O sıralarda sürünün muhafızlığını Timur Ali el-Fûr yapmaktaydı. Buraya gelen şahıs, Timur Melik'e, dünya Hüdâvendî'nin fermanı

²⁴² Mîrhond, (*Ravzatu's-safa*, s. 727); Hondmîr, (*Târih-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 267) ve Ali Han Vezîrî (*Târih-i Kirmân*, C. I, s. 441)'nin verdiği malumata bakacak olursak; Rükneddîn, Halife Mustasım Billah'ın yanına gitmiş, ancak ondan umduğu desteği alamamış ve mecburen buradan ayrılıp Moğol sarayına doğru yola çıkmıştı. Abbâs İkbâl (*Târih-i Moğol*, s. 415)'in verdiği malumatta ise Rükneddîn'in Yezd'e geldikten sonra Bağdat ve Luristân'a gitmek istediğini, ancak Bağdat'a varmadan önce Moğol emîri olan bir kişinin kılavuzluğunda Mengü Han'ın yanına götürülmüştür.

²⁴³ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 401; Bertold Spuler, *A. g. e.*, s. 172.

²⁴⁴ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Simtü'l-ulâ*, s. 35; Ali Han Vezîrî, *Târih-i Kirmân*, C. I, s. 441; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 727; Abbas İkbâl, *Târih-i Moğol*, s. 415.

²⁴⁵ Bunların içinde Kirmân'ın ileri gelen devlet adamları olan; Burhan Melik, Tûtâr Melik ve Defter Pehlivan'da bulunmakta idi. Bkz. Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Simtü'l-ulâ*, s. 33; krş. Ali Han Vezîrî, *Târih-i Kirmân*, C. I, s. 442, n. 45.

duyurmak için ondan diz çökmesini istedi. Timur Melik bunun büyük bir fitnenin temeli olduğundan endişelendi ve bu sebeble görünüşte bu durumu kabul etti. Bununla birlikte o kişiye; akşam olmak üzere olduğunu, bu yüzden sürüyü sürmenin zor olacağını, aynı zamanda bu akşam dinlenmesini ve sabah erkenden buyruğu yerine getirmesini söyledi. Timur Melik bu işi hallettikten sonra o sıralarda Çaruk'ta bulunan Kutbeddîn'in yanına gelerek durumu kendisine bildirdi. Bu durum üzerine Kutbeddîn askerlerle birlikte Cuvîn'e yöneldi. Ancak askerler geldiğinde Şeyh Dâdâr kaçmıştı. Onun destekçileri ise yakalanarak kılıçtan geçirilmişlerdi²⁴⁶. Kutbeddîn bu sorunu hallettikten sonra uzun süredir bölgede isyan edip asayiş bozan Kufs ve Buluç kavimleri üzerine yürüyerek onları da itaat altına aldı²⁴⁷.

Hülagu Han'ın Ceyhun nehrini geçip Kuhistân'ın Darülelhad'ının fethi için yola çıktığı haberi Kirmân'a ulaşınca Kutbeddîn vakit kaybetmeden Kirmân'ın seçkin askerlerini toplayıp Cemâziyelevvel ayının 654 (Mayıs-Haziran 1256) yılın da Kuhistân'a doğru yola çıktı. Kutbeddîn, Kuhistân'a ulaşınca Moğol ordularıyla birlikte bu bölgeyi fethedip Tus şehrinde bulunan Hülagu'nun yanına gitti. Kutbeddîn burada Hülagu ile görüşüp Kirmân'a geri dönmek için Han'dan izin istedi. Hülagu ise; Moğol ordularının Bağdat'a yapacakları seferde Kirmân askerlerinin de iştirak etmeleri şartıyla onun gitmesine izin verdi²⁴⁸. Kutbeddîn o yılın Şabân (Ağustos-Eylül) ayında Kirmân'a vardığı zaman Kutlug Terken'dan Padişâh Hatun adını alan bir kızı, diğer bir karısından da Siyutgatmış adını taşıyan bir oğlu olmuştu²⁴⁹.

c) Sultan Kutbeddîn'in Ölümü

Kirmân'a dönen Kutbeddîn hiç vakit kaybetmeyerek Bağdat seferi için hazırlıklara başladı. Ancak Kutbeddîn'in ömrü bu sefere katılmaya yetmedi ve 655²⁵⁰ yılı Ramazan (Eylül-Ekim 1257) ayının ortalarında öldü²⁵¹. Kaynakların Kutbeddîn'in ölüm nedeni hakkında verdikleri malumatlar farklıdır. Örneğin; Nâsireddîn Münşî, Kutbeddîn'in 655 yılının Receb (Temmuz-Ağustos 1257) ayında hastalandığını, bu hastalığın uzun sürdüğü ve

²⁴⁶ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 33-34; Hâfiz-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfiz-ı Ebrû*, C. III, s. 61-62; *Târîh-i Şâhî Karâhutâyân-i Kirmân*, s. 67-68; Muineddîn Netenzi, *Târîh-i Mülûk-i Şebânkâra*, Tahran 1336 hş., s. 23; Hamdullâh Mustevfî, *Târîh-i Güzide*, s. 531-532.

²⁴⁷ Muineddîn Netenzi, *Târîh-i Mülûk-i Şebânkâra*, s. 24; Hamdullâh Mustevfî, *Târîh-i Güzide*, s. 532; V. Minorski, "Kutlug-Han", *İ. A. C. VI*, s. 1053.

²⁴⁸ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 35; Hâfiz-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfiz-ı Ebrû*, C. III, s. 62; *Târîh-i Şâhî Karâhutâyân-i Kirmân*, s. 68.

²⁴⁹ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 35; Hâfiz-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfiz-ı Ebrû*, C. III, s. 63.

²⁵⁰ *Târîh-i Vassâf* (s. 165); *Târîh-i Habîbü'l-siyer* (C. III, s. 267); *Târîh-i Kirmân* (C. I, s. 444); *Târîh-i Cihan Âra* (s. 123) ve *Târîh-i Moğol* (s. 415)'da Kutbeddîn'in ölüm tarihi olarak 656 yılı verilmektedir.

²⁵¹ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 37; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 727; *Târîh-i Şâhî Karâhutâyân-i Kirmân*, s. 69; Hamdullâh Mustevfî, *Târîh-i Güzide*, s. 531.

bu yüzden öldüğünü söylemektedir²⁵², Ali Han Vezîrî ise onun bir av hayvanının boynuz darbesi sonucunda öldüğünü zikretmektedir²⁵³.

Kutbeddîn'in iki oğlu, dört kızı vardı. Erkeklerin en büyüğü Haccâc Sultan, en küçüğü ise Siyurgatmış idi. Kızlarının en büyüğü olan Bîbî Terken, babasının izniyle İzzeddîn Emîr Hâcîb (veya Hâcî) ile evlenmişti ve bu evlilikten Nâsireddîn Yülük Şâh ile Gıyâseddîn Süyük Şâh adında iki oğlu olmuştu. Pâdişâh Hatun, Abaka Han'ın karısıydı. Ordu Kutlug Terken, Şehzade Baydu'nun karısıydı. Yül Kutlug Hatun ise Muzeddîn Melikşâh b. Emîr Sam ile evliydi²⁵⁴.

Hicri 655 (veya 1257) yılında ölen Kudbeddîn başarılarını, tarihçiler tarafından fazlası ile övülen karısı Kutlug Terken'in tavsiyelerine uyma akıllığını göstermiş olmasına bağlarlar²⁵⁵.

E. Kutlug Terken Hatun

Kutbeddîn öldüğü zaman Kirmân'ın ayan ve ümerasından ileri gelenler ile birlikte Moğol ümerasından bazılarının da hazır bulunduğu bir mecliste²⁵⁶, karısı İsmet al-Dünyâ val-Din Terken²⁵⁷ Hatun'un hükümdarlığı hususunda oybirliği ile karar verildi ve onun emir ve hükümlerine boyun eğildi. Ancak Kutbeddîn'in öldüğü haberi büyük Han'ın huzuruna ulaştırıldığı zaman, bazıları memleketi Sultan'ın çocuklarına bırakıp bunlar büyüyünceye kadar karısı Kutlug Terken Hatun'un ve damadı Emîr Hacı Laşkari'nin naiplerini destekleyip, her ikisini Kirmân'ın hâkimi sayalım dediler. Hâlbuki Emîr Hacı çok zalim ve ayyaş bir adamdı. Kirmân sarayının tanınmış ve gözde şahsiyetleri bu haberden hiç hoşlanmadılar ve Hülagu Han'ın yanına gidip ondan yardım istediler. Terken Hatun'un manevi değerlerini

²⁵² Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 37; Hâfız-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfız-ı Ebrû*, C. III, s. 65.

²⁵³ Ali Han Vezîrî, *Târih-i Kirmân*, C. I, s. 444; *Târih-i Vassâf*, s. 165.

²⁵⁴ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 35-36; Hondmîr, *Târih-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 267; Ali Han Vezîrî, *Târih-i Kirmân*, C. I, s. 444; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 727-728.

²⁵⁵ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 26; Muineddîn Netenzi, *Târih-i Mülûk-i Şebânkâra*, s. 23; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 727; krş. V. Minorski, "Kutlug-Han", *İ. A.*, C. VI, s. 1053.

²⁵⁶ Kaynakların verdiği bilgilere göre bu kişiler; Moğol emirleri Cargutay, Argutay ve Sivatu; Kirmân meliklerinden Yiğit Melik, Nusret Melik, Folad Melik, Nâsireddîn Melik, Kutlug Melik; Ulemadan da: Hoca Zafireddîn, Hoca Şemseddîn ve Nâsireddîn Münşî Kirmânî'nin babası Hoca Müntecibeddîn idi. Bkz. Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 38; Ali Han Vezîrî, *Târih-i Kirmân*, C. I, s. 445; Hâfız-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfız-ı Ebrû*, C. III, s. 65; krş. Bahriye Üçok, "Kirman'da Müslüman Kutlug Devletinde İki Kadın Hükümdar", *AÜİFD*, C. IX, S. 81, Ankara 1961, s. 83, n. 5.

²⁵⁷ Terken genelde "hatun" kelimesiyle birlikte (Terken Hatun) kullanılmış olup Arapça kaynaklardaki imlâsı (ترقان) dolayısıyla "Türkân Hatun" şeklinde okunuşu yaygındı. Ancak kelime daha çok hükümdar kadınlar için kullanılan Türk unvanlarından birisidir. Terken kelimesinin etimolojisi karışık olup bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşlerle ilgili daha fazla bilgi için bkz. Gülay Ögün Bezer, "Terken", *İslam Ansiklopedisi*, C. XL, TDV, İstanbul 2011, s. 509; Reşat Genç, "Terken" Türk Ansiklopedisi, C. XXXI, MEB, Ankara 1982, s. 116; Sadettin Gömeç, "Terken Unvanı Hakkında", *AÜDTCTFD*, 17, 2, Ankara 2010, s. 110 vdd.

Han'a sayıp döktüler. Hülagu Han da ümeranın ricası üzerine Terken Hatun'un kıymetini anlayıp yarlıg hükmünü yerine getirdi ve memleket işlerini bu tedbirli hatunun eline bıraktı²⁵⁸.

Kutbeddîn Sultan hayatı boyunca bağıllık merasimini ihmal etmediği için Hülagu, Kirmân'ı onun oğullarına bağışlamış, bunların küçük yaşta olmaları yüzünden, Kutbeddîn Sultan'ın karısı Kutlug Terken Hatun'un çocukların naibesi olarak devlet işlerini yönetmesini, halkın nizam ve asayiş içinde yaşamasını temin vazifesinin ona verilmesini uygun bulmuştu²⁵⁹.

a. Kutlug Terken Hatun'un Soy

Terken Hatun'un soy kütüğü hakkında tarihlerin verdiği bilgiler birbirini tutmamaktadır. Örneğin; Hammer, Kutlug hanedanı'nın kurucusu Barâk'ın dört kızının adlarını yazar; bunlardan birinin adını Kutlug Terken olarak gösterir; hâlbuki bu Han Terken'dir²⁶⁰. Hükümdar Terken Hatun'un Münşilerinden olan Nâsireddîn Münşî Kirmânî'nin “ Barâk, yeğeni Kutbeddîn'e kızını verip onu damat edindi” ifadesi kafalarda birtakım soru işaretlerine sebebiyet vermektedir. Bu durumda Barâk Hâcîb kızını Kutbeddîn'e verdiği ve Kutbeddîn ölünce de yerine Kutlug Terken hükümdar seçildiğine göre bu Terken Hatun, Barâk'ın kızı gibi düşünülürse de, Sımt'ül-ulâ'da Barâk'ın sahip olduğu dört kızının adları sayılırken, Kutlug Terken adı anılmamıştır. Daha önce Barâk'ın kızlarından bahsederken, adını yazdığımız Han Terken, Kutbeddîn'e eş olarak verilmiştir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Kutbeddîn, hükümdarlığa geçtikten dört ay sonra, Kutlug Terken ile evlenmişti. Böyle olunca da, Kutlug Terken, Barâk'ın kızı Han Terken olamaz. Çünkü Han Terken, babası hayatta iken, amcazadesi Kutbeddîn ile evlenmiş bulunuyordu²⁶¹. Ali Han Vezîrî, Terken Hatun'un Barâk Hâcîb'in kızı olduğunu söylemektedir. Yukarıda açıkladığımız sebeplere göre Terken Hatun'un, Barâk Hâcîb'in kızı olması ihtimali çok düşüktür²⁶². Târîh-i Mülûk-i Şebânkâra; Terken Hatun'un ilk önce Barâk Hâcîb'in sevgilisi ve daha sonra Kutbeddîn'in odalığı olduğunu yazmaktadır²⁶³. Târîh-i Güzîde; Terken Hatun'un Barâk Hâcîb'in odalığı (surrîya) olduğunu ve Kutbeddîn'in onu nikâhına aldığını

²⁵⁸ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 37; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 728; Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, s. 445; Hondmîr, *Târîh-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 268; Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Kadın Hükümdarlar*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011, s. 117-118.

²⁵⁹ Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 727; Bahriye Üçok, *A. g. m.*, s. 118.

²⁶⁰ Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s. 119; aynı müellif, *A. g. m.*, s. 84.

²⁶¹ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 25-26; Kadı Ahmed Gaffârî, *Târîh-i Cihan Âra*, s. 122; krş. Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s. 119.

²⁶² Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, s. 443.

²⁶³ Muineddîn Netenzi, *Târîh-i Mülûk-i Şebânkâra*, s. 23.

zikretmektedir²⁶⁴. *Târîh-i Habîbü'l-siyer*; onun Sultân Giyâseddîn Harezmsâh'ın odalığı olduğunu yazmaktadır²⁶⁵. Terken Hatun; Barâk Hâcîb'in veya Sultân Giyâseddîn'in odalığı olduğu iddiaları kabul edilebilecek bir durum değildir. Çünkü bir devlet meclisinin bir odalığı, Sultan'ın ölümünden sonra tahtın başına geçirmesi zor bir durumdur²⁶⁶. *Târîh-i Şâhî Karâhitâyân-i Kirmân*, Spuler ve Abbâs İkbâl ise Kutlug Terken Hatun'un Barâk Hâcîb'in karısı olduğunu yazmaktadırlar²⁶⁷.

Terken Hatun'un gerçekte kim olduğunu tam olarak orta koyamasak da daha önce anlattığımız gibi Terken bir isim olmayıp, bir unvan olduğu anlaşılmaktadır.

b. Kutlug Terken Hatun'un Haccâc İle Mücadelesi

Hicri 655'ten sonra Terken Hatun üvey oğlu Muzâfereddîn Ebûl Hâris Sultân Haccâc'ın küçük olmasından istifade ederek, memleketin her türlü işlerini kendisi sevk ve idare etti. Saltanat resmen oğlu Haccâc'ın adına ise de hükümdarlık fiilen Terken Hatun'un elindeydi. Her ikisi de öz ana oğul gibi çok samimi bir hava içinde, aynı tahtta, biri lafzen, diğeri fiilen hükümdarlık edip yaşadılar. Bu arada Sultan Haccâc'ın yaşı da artık bulûğ çağına ermişti²⁶⁸.

668 (1270) yılında Barâkoğul ve Çağatay ordusunun İlhanlı hükümdarı Abaka Han ile savaşa girip Horâsân'ı ellerine geçirmek amacıyla Ceyhun (Amu Derya)'dan geçtikleri sırada Terken Hatun, Sultân Haccâc'ı büyük bir ordu ile Abaka Han'ın ordusuna katılmak üzere yollamıştı. Haccâc; Çağatay ile Abaka Han arasında gerçekleşen savaşta büyük bir kahramanlık göstererek Abaka Han'ın övgüsüne mazhar olmuş ve Abaka Han, Sultan Haccâc'a "Kutlug Sultân" unvanı vererek onu Kirmân'a tekrar göndermişti²⁶⁹.

Haccâc Kirmân'a geldikten sonra; kendisine yakın olan bazı kimseler, Haccâc'ın genç ve tecrübesiz olmasından faydalanarak onu Terken Hatun'a karşı kışkırtmışlardır. Bir eğlence gecesinde Haccâc sarhoş olup birdenbire Terken Hatun'a bu mecliste raks etmesini emretti. Her zaman ölçülü hareket eden Terken Hatun bundan memnun olmadığı ve ikrah duyduğu halde, Haccâc'ın sarhoş olduğunu bu halde ona karşı direnmenin doğru olmayacağını

²⁶⁴ Hamdullâh Mustevfî, *Târîh-i Güzîde*, s. 530; krş. V. Minorski, "Kutlug-Han", *İ. A.*, C. VI, s. 1053.

²⁶⁵ Hondmîr, *Târîh-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 269; krş. V. Minorski, "Kutlug-Han", *İ. A.*, C. VI, s. 1053-1054.

²⁶⁶ Sefer Solmaz-Pınar Sertkaya, *A. g. m.*, s. 309.

²⁶⁷ *Târîh-i Şâhî Karâhitâyân-i Kirmân*, s. 65; Bertold Spuler, *A. g. e.*, s. 172; Abbas İkbâl, *Târîh-i Moğol*, s. 415.

²⁶⁸ Hondmîr, *Târîh-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 268; Hamdullâh Mustevfî, *Târîh-i Güzîde*, s. 531; Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s. 120.

²⁶⁹ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 46-47; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 728; Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, s. 446; Hondmîr, *Târîh-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 278; *Târîh-i Şâhî Karâhitâyân-i Kirmân*, s. 70.

anladığından raks etmeye mecbur oldu ve istemesede birkaç defa kollarını kaldırıp indirerek oynadı²⁷⁰.

Alışılmamış olan bu çeşit haller Terken Hatun aleyhine tertip edilmiş bir ihanetten başka bir şey değildi. Eğlence gecesinden sonra çok incinmiş olan Terken Hatun, damadı (kızı Padişâh Hatun'un eşi) Abaka Han'ın yanına gitti ve kızı Padişâh Hatun'dan bu husus için yardım istedi. Hülagu Han'ın oğlu olan Abaka Han, kaynanası ve Kirmân hükümdarı Kutlug Terken'e karşı, Haccâc Sultan'ın bu davranışını hoş görmedi ve şu yolda bir ferman çıkardı: “ Bundan sonra Haccâc Kirmân işlerinden elini çeksin ve devlet işlerini her yönüyle Terken Hatun'a devretsin”²⁷¹. Haccâc bu durumdan haberdar olunca Hindistan'a kaçtı.

Kutlug Terken'in Kirmân'a geri gelmesi ve Haccâc'ın buradan Hindistan'a kaçmasıyla ilgili iki rivayet vardır. İlk rivayete göre; Kutlug Terken'in Kirmân'a dönmesi üzerine Haccâc, hükümeti yeniden ele geçirme amacıyla gizlice Ögedey Han'ın oğullarının yanına gitmişti. Buna karşılık Kutlug Terken da, Abaka Han'ın huzuruna bir adam yollayıp durumu bildirmişti. Han bu duruma çok kızdığından Haccâc'ın yakalanıp ordugâha (hükümdarın bulunduğu müstahkem yer) getirilmesini emreden bir ferman yazdı. Haccâc bu durumu haber alınca, elçiler gelmeden önce 669 (1270)'da Sistân'a²⁷² gitti. Orada altı ay kaldıktan sonra Abaka Han'ın buralara hücum etmeye hazırlandığını duyunca Delhi'ye kaçtı ve orada bir köşkte on yıl kaldı²⁷³. Diğer bir rivayette ise; Kutlug Terken'in Abaka Han'ın yanından geri geldiği haberi Kirmân'a ulaşınca Haccâc korkuya kapılık Sistân'a oradan da Hindistan'a kaçmış ve orada on yıl kalmış olduğu zikredilmektedir²⁷⁴.

Sultan Celâleddîn Abul'l-Muzaffer Halcî Hindistan'da hükümdar olunca, Kirmân topraklarına yeniden sahip olabilmesi için Haccâc'a yardım etti ve tantanalı bir şekilde savaş hazırlığı yaptırdı. Ayrıca Haccâc'a saltanat alametlerinden olan çetr, tabl, kûs ve bayraklar verip ona saltanat merasimi icra ettirdi. Haccâc böylece Kirmân'a doğru sefer yapma fırsatı

²⁷⁰ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 48; *Târîh-i Şâhî Karâhutâyân-i Kirmân*, s. 71; Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, s. 447; Hondmîr, *Târîh-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 278; Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s. 121.

²⁷¹ Hamdullâh Mustevfî, *Târîh-i Güzîde*, s. 531; Abbâs İkbâl, *Târîh-i Moğol*, s. 416; Muineddîn Nenzenzi, *Târîh-i Mülûk-i Şebânkâra*, s. 25; Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s. 121.

²⁷² Târîh-i Sistân (s. 373)'da geçen bilgilere göre Sultân Haccâc 675 yılında Sistân'a gelmiştir. Onun buraya gelişi Târîh-i Sistân'da şu şekilde zikredilmektedir: Muzafereddîn Haccâc Kirmân'dan iltica ederek Melik Muazzam Nasîreddîn (Sistân hâkimi)'in yanına geldi, burada bir yıl kaldı ve burada büyük bir izzet ve ikram gördü. Haccâc aynı yıl içinde Hindistan'a gitti. Diğer kaynaklar ise bu konuda farklı bir tarih vermektedir. Örneğin; Târîh-i Mülûk-i Şebânkâra (s. 25) ve Târîh-i Moğol(s. 416)'da Sultan Haccâc'ın 666 yılında Sistân'a gittiği yazılmaktadır.

²⁷³ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 49; Hamdullâh Mustevfî, *Târîh-i Güzîde*, s. 531-532; Kadı Ahmed Gaffârî, *Târîh-i Cihan Âra*, s. 122.

²⁷⁴ Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 728; Hondmîr, *Târîh-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 269; Kadı Ahmed Gaffârî, *Târîh-i Cihan Âra*, s. 122; Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, s. 447; Hamdullâh Mustevfî, *Târîh-i Güzîde*, s. 531-532.

bulmuştu. Ancak Haccâc, Bekr²⁷⁵ denilen yere geldiğinde hastalandı ve 690²⁷⁶ yılının Zilhicce (1 Aralık 1291) ayının yedisinde bir Perşembe gecesi öldü²⁷⁷.

Haccâc Sultân'ın dört oğlu vardı. Bunlar: Kutbeddîn Teğî (veya Tağî) Şâh (genç yaşta ölmüştü), Muzafereddîn Muhammed Şâh (daha sonra Kirmân sultanı olacak), Rükneddîn Muhammed Şâh (genç yaşta ölmüş), diğeri ise Alâaddîn Hasan Şâh (içkiye olan düşkünlüğünden dolayı genç yaşta ölmüştü)'idi²⁷⁸. Kızlarına gelecek olursak; kaynakların bu konuda verdiği malumat farklıdır. Örneğin Mirhond ve Hondmîr, Haccâc'ın yedi kızı olduğunu söylemektedirler. Ancak bunların isimleri hakkında herhangi bir malumat vermemektedirler²⁷⁹. Sımtü'l-ulâ'da ise bu konuda şu bilgiler yer almaktadır: Haccâc'ın kızlarından Şîrîn, Emîr Ali Kezâğali'nin karısıydı. Birisi Emîrzâde Kazân b. Kutlug Şâh'ın hibalesiydi. Diğeri ise Emîr Mu'azzam Yûl Kutlug'un karısı Nûrâ Kutlug idi²⁸⁰.

c. Kutlug Terken Hatun'un Siyurgatmış ile Mücadelesi ve Tahttan İndirilmesi

Haccâc'ın Delhi'de bulunduğu yıllarda Terken Hatun tam bir bağımsızlık ve asayiş içinde on iki yıl Kirmân'da hüküm sürdü²⁸¹. Sımtü'l-Ulâ'da pek açık olmayan fakat Târîh-i Sîstân'da 675 (1276-77) olarak ifade edilen yılda²⁸² Abaka Han'ın ordusu Horâsân'a gelince²⁸³ Haccâc Sultân'ın kardeşi, yani Terken Hatun'un diğeri üvey oğlu, Sultân Celâleddîn Ebûl Muzaffer Siyurgatmış, Terken Hatun'un izni ile Abaka Han'ın ordusunun hizmetine girdi ve kardeşi Haccâc'ın has topraklarına sahip oldu. Ayrıca av emîrliği ve bazı askeri emîrlükler de kendisine verildi²⁸⁴. Fakat ona hükümdarlık yetkisi verilmediği halde, Kutlug Terken'in saltanat işlerine karışmaya hatta onun adının yanı sıra, kendi adını da hutbede okutmaya ve itaatsizlik etmeye başladı. Bir yandan da Kirmân'ın ileri gelenlerinden fesat çıkarmakla ün yapmış olan Mu'izzeddîn Melik Şâh ile Melik Tağmâs, Melik Tukân, Şâh

²⁷⁵ Bekr; Sind vilayetinde bulunan bir şehrin adıdır. Bkz. Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, s. 448, n. 57.

²⁷⁶ Kaynakların Sultân Haccâc'ın ölüm tarihiyle ilgili verdikleri bilgiler birbirini tutmamaktadır. Örneğin; Nâsireddîn Münşî Kirmânî (*Sımtü'l-ulâ*, s. 49) onun 690'da öldüğünü yazmaktadır. Kadı Ahmed Gaffârî (*Târîh-i Cihan Âra*, s. 123) onun 680'de öldüğünü; Abdullatif Kazvinî, (*Lubb el-Tevârih*, s. 221) ise onun 681 yılında öldüğünü yazmaktadır. Mîrhond (*Ravzatu's-safa*, s. 729); Ali Han Vezîrî (*Târîhî Kirmân*, C. I, s. 448); Hondmîr (*Târîh-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 279); Abbâs İkbâl (*Târîh-i Moğol*, s. 416) ise; onun 670 yılında öldüğünü yazmaktadırlar.

²⁷⁷ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 49; Hondmîr, *Târîh-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 279; Kadı Ahmed Gaffârî, *Târîh-i Cihan Âra*, s. 123.

²⁷⁸ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 50; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 729; Hondmîr, *Târîh-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 269; Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, s. 448, n. 57.

²⁷⁹ Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 729; Hondmîr, *Târîh-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 269.

²⁸⁰ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 50; krş. Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, s. 448, n. 57.

²⁸¹Hamdullâh Mustevfî, *Târîh-i Güzîde*, s. 532; Muineddîn Netenzi, *Târîh-i Mülûk-i Şebânkâra*, s. 26; krş. Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s. 122.

²⁸² *Târîh-i Sîstân*, s. 373; krş. Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s. 122.

²⁸³ *Târîhî Kirmân*, (C. I, s. 452.)'da bu seferin Azerbaycan'a yapıldı yazılmaktadır.

²⁸⁴ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 50; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 729.

Melik, Emîr Tulâk ve diğerk şâhıslar, Terken Hatun'un tabiiyetinden çıkarak Siyurgatmış'ın emrine girdiler. Terken Hatun bir müddet bu duruma tahammül gösterdi; fakat Siyurgatmış'ın tasallutu haddi aşınca, Melik Polat'ın oğlu Emîr Tûlâk'ı damadı Abaka Han'a elçi olarak gönderip kızı Padişâh Hatun'un aracılığıyla Siyurgatmış'tan duyduğu rahatsızlığı dile getirdi. Güzelliği, zarafeti ve şairliğiyle Abaka Han'ı kendisine iyice bağlamış olan Padişâh Hatun, annesinin bu arzusuna hemen istediği cevabı almakta gecikmedi. Siyurgatmış ise Abaka Han'ın verdiği yarlığ hükmüne göre hareket etmedi ve yeniden Abaka Han'a gitti. Orada göze girdi ve Kirmân işlerine asla karışmamak şartıyla has arazisini yeniden elde etti. Bu da Terken Hatun'un merhameti sayesinde oldu²⁸⁵.

Bu olaydan hemen sonra (zahiren 675/1276-77) Seyfeddîn Melik, Tâceddîn Melik ve Yakûb Kirmân'dan kaçarak Hürmüz'e gittiler. Bu kişilerin Hürmüz'e gelmeleri üzerine buranın hâkimi Seyfeddîn Nusret gizlenmek zorunda kaldı. Bu durumu haber alan Terken Hatun, Melik Polad ve onun oğlu Melik Tâyisi'yi yardıma gönderdi. Melik Polad, Seyfettin Melik'i yakalayıp onu hapsetti. Böylece Seyfeddîn Nusret Hürmüz hâkimiyetini tekrar elde etti. Bununla birlikte annesi Bibi Hatun'u da çok değerli eşyalarla birlikte Terken Hatun'un yanına gönderdi²⁸⁶.

680 (1281-82) yılı sonunda Abaka Han ölünce, onun yerine İlhanlı tahtına Ahmed Teküdar Han geçti. Bu durumu haber alan Siyurgatmış Kirmân yarlığını almak için vakit kaybetmeden ordugâha Ahmed Teküdar'ın yanına gitti. Terken Hatun ise Kirmân'da damadı için o güne kadar görülmemiş bir ihtişamla taziye merasimi düzenletti ve daha sonra ordugâha Ahmed Teküdar Han'nın yanına gitti.²⁸⁷

Abaka Han'nın saltanat döneminde, Sultan Ahmed ile Siyurgatmış'ı birbirine bağlayan eski bir dostluk bağı vardı. Ahmed'in annesi Kutay (veya Kuti) Hatun ve Soğuncak Noyan, Siyurgatmış'a Kirmân sultanlığını verdirmek ve Terken Hatun'un azlini sağlamak yolunda Ahmed Han üzerinde büyük bir rol oynadılar. Bunun sonucunda Celâleddîn Siyurgatmış, ordugâhdan başarı elde etmiş olarak hareket etti²⁸⁸. Siyeh Kûh (Karadağ)²⁸⁹ denilen yere geldiği sırada, ordugâha gitmekte olan Terken Hatun ile karşılaştı. Siyurgatmış, Ahmed Han'dan elde ettiği yarlığ hükmünü hemen oracıkta, hiçbir giriş yapmadan okudu.

²⁸⁵ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 51; Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s. 122-123.

²⁸⁶ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 51; *Târih-i Şâhî Karâhutâiyân-i Kirmân*, s. 73.

²⁸⁷ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 52; *Târih-i Şâhî Karâhutâiyân-i Kirmân*, s. 73.

²⁸⁸ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 52; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 729; krş. Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s. 123.

²⁸⁹ Bu yerin ismi Bahriye Üçok'un eserinde Siyahbağ şeklinde yazılmaktadır. Bkz. Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s. 123.

Yıllardan beri Kirmân sınırları içinde tam bir istiklâl ve asayiş içinde hüküm sürmeğe alışmış olan Kutlug Terken, yol üzerinde aldığı bu kesin haberden derin bir üzüntü duymuştu. Bu arada Sultan Siyurgatmış, Terken'in yanında bulunan Kirmân emîrlere, kendisi ile birlik olmalarını ve Terken Hatun'dan hemen ayrılıp birlikte Kirmân'a dönmelerini teklif etti. Emîrlere ve ileri gelen bazı kimseler yeni hükümdara uyup Kirmân'a döndüler. Ancak Kirmân'ın önde gelen kişilerinden olan Hâce Zahîreddîn Yamîn el-Mülk ve Tâceddîn Satılmış ise Sultan Siyurtgatmış'a tâbi olmayıp Terken Hatun'un hizmetinde kalmayı tercih etmişlerdi.²⁹⁰

Terken Hatun, Siyurgatmış'tan ayrıldıktan sonra doğruca Ahmed Han'a geldi. Adet olduğu üzere birçok değerli hediyeler de getirmişti. Terken Hatun'un bu ziyaretinde yanında kızları Bibi Terken ve Padişâh Hatun'da bulunmaktaydı. Sahib Divân Şemseddîn Muhammed ve emîrlere bazılarını onu saygıyla karşıladılar. Bu ziyaretinde ordugâhda büyük bir saygı gören Terken Hatun'un yarlıg hükmü şu yolda yazıldı: "Sultan Siyurtgatmış ile Terken Hatun, Kutlug (Karahıtay) hanedanlığı'nı eşit haklarla idare etsinler". Han tarafından verilen bu emir, Han'ın annesi Kutî Hatun ve Soğuncak Noyan tarafından hiç hoş karşılanmadığından, bunlar ayaklandılar ve Ahmed Han'a "Eğer bu yarlıg hükmünü yerine getirirsek, o zaman Siyurtgatmış senden nefret eder, Horâsân'a Argun Oğul'un yanına gidip onunla birleşir. En iyisi Terken Hatun bu kış burada kalsın ve yazın Siyurtgatmış da gelince ikisinin huzurunda bu iş halledilsin" diye beyanda bulundular²⁹¹.

d. Kutlug Terken Hatun'un Ölümü

Yukarıda açıkladığımız nedenlerden dolayı Terken Hatun o kışı Berda'da geçirdi. Yaz gelince de Sahib Divân Şemseddîn Muhammed'in yardımıyla Tebriz tarafından Çerendap'a gitti. Fakat kısa bir süre sonra, kederinden hastalanıp, orada öldü 681 (1282)²⁹².

Terken Hatun'un kızı Bibi Terken bu sırada ordugâhda bulunmaktaydı. Annesinin ölüm haberini alınca hemen Çerendap'a geldi. Padişâh Hatun da Kirmân'a doğru yola çıktı. Terken Hatun'un cesedini Bibi Terken, Kirmân'a getirdi. Celâleddîn Siyurgatmış ve Kirmân büyükleri onun naaşını karşıladılar ve Bibi Terken'e baş sağlığı dilediler. Terken Hatun'un naaşını şehrin en güzel yerinde bulunan Yeşil Kübbet (Kubbe-i Sebz)'te bulunan Terkâbad

²⁹⁰ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 52-54; Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, s. 452-543; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 729; *Târîh-i Şâhî Karâhutâyân-i Kirmân*, s. 73-74; Hondmîr, *Târîh-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 279.

²⁹¹ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 54; Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, s. 453; Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s. 125.

²⁹² Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 54; *Târîh-i Şâhî Karâhutâyân-i Kirmân*, s. 74; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 729; Hamdullâh Mustevfî, *Târîh-i Güzîde*, s. 532.

medresesine gömdüler²⁹³. Âlimler, fazıllar ve halk onun ölümünden dolayı derin bir üzüntü duymuşlardı. Onu kaybetmekle, onun kendilerine sağladı himaye ve nimetleri de kaybetmiş oldular²⁹⁴.

Adalet ve hayrı seven Terken Hatun, vilayetlerin imarını, halkın refahını, âlimleri beslemeyi, faziletliilere hürmet etmeyi, hayır müesseseleri ve binalarının arttırılmasına insaf ve intizamla gayret göstermişti. Kirmân'ın denizde ve karadaki ulaştırma işleri de tam bir düzen buldu²⁹⁵. Müverrihler onun büyük bir tevazu ile yaptığı bu işlerin onda birini dünya sultanlarının hiç biri yapmadı demekle mübalağa etmiş olsalar bile, Terken Hatun'un yapıcı bir hükümdar olduğunu anlatması bakımından gene de büyük bir değer taşımaktadır. Esasen Sımtü'l-ulâ'da yüce duygulu, sağlam idareli Terken Hatun zamanında Kutluhanlılar'ın bahar çağı yaşadığı belirtilmektedir²⁹⁶.

Terken Hatun 655 (1257) yılında yarlıg hükmü çıkıncaya kadar naibelik edip Haccâc'ın Kirmân'ı terk etmesinden, 681 (1282) yılına kadar da Kirmân sınırları içinde bağımsız olarak 26 yıl sultanlık etmiş, tarihin kaydettiği nadir Müslüman kadınlardan birisidir. Uzun bir süre idareyi elinde tutan Hatun, o dönemin şartları gereği Moğollarla ilişkisini geliştirmeyi ihmal etmemiştir. Bunun için de çok iyi bildiği siyasi evlilik yolunu takip etmiş ve bunda da büyük oranda başarılı olmuştur. İşte Kutlug Terken Hatun'un yirmi altı yıllık siyasi hayatı bu başarılı politikalarla geçmiştir²⁹⁷.

Kaynakların verdiği malumata göre Terken Hatun Kirmân'da hâkimiyet kurduğu dönemde, hutbede adını okutmuş olduğu ve kendi adına para bastırıldığı açık olarak anlaşılmaktadır. Örneğin; daha öncede anlattığımız gibi Siyurgatmış, Terken Hatun'a karşı giriştiği ilk mücadelede hutbede Terken Hatun'un adıyla birlikte kendi adını da okutmuştu. Bu durum Terken Hatun'un hutbede kendi adını okuttuğunu çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır²⁹⁸. Para bastırma mevzusuna gelecek olursak, bu konuda Târîh-i Kirmân'ın 453. sayfasının 66. dipnotunda şu bilgiler yer almaktadır: Rusya'daki Erminaj Lenin Grang

²⁹³ Mîrhond, (*Ravzatu's-safa*, s. 629) ve Hondmir, (*Târîh-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 279), onun önce Tebrize gömüldüğünü ve naaşının daha sonra buradan alınıp, Bibi Türkân tarafından Kirmân'a getirildiği ve burada bulunan bir kümbetin medresesine gömüldüğünü zikretmektedirler.

²⁹⁴ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 54-55; *Târîh-i Şâhî Karâhutâiyân-i Kirmân*, s. 74, n. 5; Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s. 126.

²⁹⁵ Ahmet Taşağıl, "Kutluhanlılar", *İ. A.*, C. XXVI, s. 493; Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s. 118.

²⁹⁶ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 37-38; krş. Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s. 118.

²⁹⁷ Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s. 126; Sefer Solmaz-Pınar Sertkaya, *A. g. m.*, s. 308.

²⁹⁸ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 51; krş. Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s. 126.

Müzesi'nde Terken Hatun'a ait sikkeden yapılmış 677 (1278-79) tarihli iki tane Dinâr bulunmaktadır²⁹⁹.

F. Celâleddîn Abû'l-Muzaffer Sultan Siyurgatmış

681 yılının Rabiülevvel (Temmuz-Ağustos 1282) ayında Kirmân'a ulaşan Siyurgatmış, saltanat tahtına oturdu³⁰⁰. Terken Hatun'un ayan ve ümerasına karşı yumuşak bir yüz ve cömertlik gösterdi. Onlar da, ister istemez, kendisine biat ettiler. Fakat her zaman kötü huyluluğu ile tanınmış olan Muizzeddîn Melikşâh, Siyurgatmış'tan intikam almaya hazırlandı. Kurç Melik, Muizzeddîn Melikşâh'ın hazırlamakta olduğu fesat ateşini söndürüp halkı rahat ve huzur içinde yaşatma amacı uğrunda çalıştıysada, bazı ümeranın Siyurgatmış'ı öldürüp yerine Terken Hatun'un torunu Gıyâseddîn Süyük Şâh'ı tahta geçirmek arzularını önleyemedi. Süyük Şâh ise bu sırrı öğrenir öğrenmez dayısı Sultan Siyurgatmış'a durumu anlattı. O da, ümeranın ileri gelenlerini toplayıp açık bir meydanda yargıladıktan sonra suçlarını itiraf edenleri kılıçtan geçirtti³⁰¹. Sultan Siyurgatmış bu sorunu hallettikten sonra vezirlik makamına Hâce Nizâmeddîn'i getirdi. Fakat Hâce Nizâmeddîn bu makamda sadece 25 gün kala bildi. İstifâ Divanı'nın işlerini Safî el-Melik Hâce Rükneddîn Emîran'a verdi. Has vezirliğini de Hâce Yemîn el-Melik Kıvâmeddîn'e verdi³⁰².

Daha öncede belirttiğimiz gibi Terken Hatun öldüğü zaman, Bibi Terken ordugâhda bulunmaktaydı. O, annesinin naaşını almaya gitmeden önce ordugâhdan Sîrcân topraklarının kendi hâkimiyetine verildiğine dair bir ferman almıştı. Bibi Terken; annesi Terken Hatun'un naaşını Kirmân'a getirip defin işini hallettikten sonra fermanı Sultan Siyurgatmış'a gösterdi ve daha sonra Kirmân'dan ayrılarak Nâsireddîn Yülük Şâh ve Gıyâseddîn Süyük Şâh ile birlikte Sîrcân'a gitti³⁰³. Sultan Siyurgatmış ise durumunu sağlamlaştırmak için 683 (1284) yılının bahar ayında ordugâha Ahmed Han'ın yanına gitmek ve oradan da Kirmân serhadına gitmek üzere yola çıktı. Ancak o sırada Ahmed Han ile Şehzâde Argun arasında ihtilaf bulunmaktaydı³⁰⁴. Bu mücadele sırasında ilginç olan Horâsân'a hâkim olan Argun'un o

²⁹⁹ Ali Han Vezîrî, *Târihî Kirmân*, C. I, s. 453, n. 66.

³⁰⁰ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 53; Ali Han Vezîrî, *Târihî Kirmân*, C. I, s. 454; Kadı Ahmed Gaffârî, *Târih-i Cihan Âra*, s. 123.

³⁰¹ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 53-55; Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s. 124.

³⁰² Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 53.

³⁰³ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 54-55; *Târih-i Şâhî Karâhutâiyân-i Kirmân*, s. 74-75.

³⁰⁴ Ahmed Han ile Argun arasındaki ihtilafın en büyük sebebi; Argun'un İlhanlı tahtında hak iddia ediyor olmasıydı. Abaka Han'ın 1282'de ki ölümü üzerine yeni bir Han seçmek için Van gölünün kuzeyindeki Aladağ'da toplanan kurultayda Argun, Abaka'nın en büyük oğlu olduğu için Hanlık tahtına kendisinin seçilmesi gerektiğini bildirmişti. Fakat kurultay büyük bir çoğunlukla amcalarından Ahmed'i Han seçince Argun da onun hükümdarlığını tanımak zorunda kaldı. Ahmed Han, İlhanlı tahtına oturduktan sonra devlet işlerini annesi Kutı Hatun'a bırakıp vaktini, girmiş olduğu tarikatın şeyhleriyle konuşmak ve tarikatın âyinlerine katılmakla geçirme-

günlerde Celâleddîn Siyurgatmış'ı kendi tarafına çekmek için Şirîn Âğâ'yı Kirmân'a yollamış olmasıdır. Ancak Ahmed Han'ın Argun'a karşı giriştiği mücadelede başarılı olduğu haberi³⁰⁵ Kirmân'a ulaşması ve burada bulunan halkın da Şirîn Âğâ'yı şehirden sürmesi üzerine, Argun'un bu girişimi sonuçsuz kalmıştı³⁰⁶. Ahmed Han'ın bu başarısı ise çok uzun sürmemişti. Nitekim çok kısa bir süre sonra Argun, Ahmed Han'ı yenip öldürdükten sonra İlhanlı tahtına geçmişti (683/1284)³⁰⁷.

Argun Han'ın İlhanlı tahtına geçmesiyle birlikte Sircân'da bulunan ve onun taraftarları olan Nâsireddîn Yülük Şâh, annesi Bibi Terken ve biraderi Gıyâseddîn Süyük Şâh ile birlikte Argun'un sarayına gittiler. Onlar buraya geldikleri zaman Ahmed Han'ın destekçisi olan Sultan Siyurgatmış'ın huzura çağrılmasıyla ilgili olan ferman Kirmân'a ulaşmıştı³⁰⁸.

Sultan Siyurgatmış'ın ordugâha çağrılmasından sonra meydana gelen olaylar sonraki konularda ayrıntılı bir şekilde anlatılacaktır.

G. Savvetüddîn Padişâh Hatun

a. Padişâh Hatun'un Abaka Han ile Evlenmesi

Daha öncede zikrettiğimiz gibi Kutbeddîn Muhammed'in kızı olan Padişâh Hatun, babasının sınır savaşlarında bulunduğu 645 (1247) yılında Terken Hatun'dan doğmuştur³⁰⁹. Akıllı, ağır başlı, güzel yüzlü bir kız olan Padişâh Hatun, Moğol hanları tarafından alınıp

ye başlamıştı. Argun'da, Ahmed Han'ın bu yaşayışını fırsat sayıp isyan etmişti. Bkz. W. Barthold, "Argun", *İslam Ansiklopedisi*, C. I, MEB, İstanbul 1950, s. 560-561; Faruk Sümer, "Argun", *İslam Ansiklopedisi*, C. III, TDV, İstanbul 1991, s. 356-357.

³⁰⁵ Argun ile Ahmed Han arasındaki çekişmenin savaş noktasına gelmesinde ki en büyük etken Ahmed'in kardeşi Kungurtay'ı öldürmesidir. Nitekim Kungurtay ölmeden önce yiyeni Argun ile birlikte Ahmed Han'a karşı birleşmişlerdi. Argun amcasının katlini haber alınca son derece müteessir olmuş ve Ahmed'e karşı içindeki muhalefeti meydana koymuştu. Öte yandan Ahmed Horasan taraflarında bulunan Argun üzerine Alinâk'ı büyük bir orduyla gönderdi. Argun 16 Safer 683 tarihinde Rey yakınında bulunan Habûşân civarında Alinâk ile savaşa tutuştu. Bu savaşta Ahmed'in askerleri Muzaffer oldular. Ancak Alinâk'ın gevşekliği yüzünden bu zaferin etkileri çok uzun sürmedi. Bir gece bunlar sarhoşken Argun onlara üzerine atıldı ve muvaffak oldu. Bu durumu haber alan Ahmed çok öfkelenmiş ve büyük bir ordu hazırlayarak Argun'un üzerine yürüdü. Bunun üzerine Argun 300 kişi ile birlikte Fîrûzkûh'a çekilmek zorunada kaldı. Orada Karâunâsın askerleri ona katıldılar. Bunlar Habûşân'da istemeyerek Ahmed'e yardım etmişlerdi. Emir Boğa'da onunla işbirliği yaptı. Uzlaşma müzakereleri boşa çıkınca Moğol büyükleri hoşnutsuzluklarından dolayı yeniden Ahmed'e karşı isyan ettiler. Bunun üzerine Ahmed evvela İsfahan'a çekildi ve sonra Azerbaycan'a annesinin yanına gitti. Orada Karâunâsın askerinin hücumuna uğradı ve yakalanarak Argun'un huzuruna getirildi. Argun'da onu, Kungurtay'ın oğullarına teslim etti, onlarda 2 Cemâziyelahir 683 (16 Ağustos 1284) yılında Mosallamî'de onu öldürdüler. Bkz. Gregory Abû'l Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l Farac Tarihi*, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), C. II, TTK Basımevi, Ankara 1999, s. 613-614; Reşidüddîn Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, s. 137 vdd. ; Bertold Spuler, *A. g. e.*, s. 92.

³⁰⁶ Nâsireddîn Münşi Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 55; *Târih-i Şâhî Karâhutâiyân-i Kirmân*, s. 75.

³⁰⁷ Reşidüddîn Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, s. 148-151; Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Târihu Muhtasari'd-Düvel*, (Çev. Şerafeddin Yaltkaya), TTK Basımevi, Ankara 2011, s. 60-61.

³⁰⁸ Nâsireddîn Münşi Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 55-56; *Târih-i Şâhî Karâhutâiyân-i Kirmân*, s. 75.

³⁰⁹ Nâsireddîn Münşi Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 35; Hâfiz-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfiz-ı Ebrû*, C. III, s. 63.

götürülmesin diye “Hasan Şâh” adı altında³¹⁰, erkek kardeşlerinin arasında büyütülmüş ve yüksek tabakadan uzak tutulmasına gayret edilmiştir³¹¹. Onun kız çocuğu olduğunu bilen birkaç kişi ise, bu sırrı Padişâh Hatun’un selameti için başkalarına anlatmamışlardı. Bununla beraber, Padişâh Hatun büyüüp genç kız olunca öyle eşsiz bir güzelliğe sahip oldu ki methiyesi Moğol Hanlarından Hülagu’nun oğlu Abaka Han’ın kulağına kadar ulaşmıştı. Bu methiyelerden etkilenen Abaka Han; Terken Hatun’dan kızını istemek için Emîr Karâhây’ı Kirmân’a yolladı. Padişâh Hatun’un üvey ağabeyi olan Haccâc Sultan’ın direnmesine rağmen, Terken Hatun, İlhan Abaka’nın bu teklifini kabul edip kızına zengin bir çeyiz hazırladı³¹². Böylece Padişâh Hatun 11 yıl³¹³ Abaka Han’ın annesi Yisunçin Hatun’un sarayını süsledi. Yisunçin 669 Cemâziyelâhir (1271 Ocak-Şubat)’in de ölünce, onun sarayı Padişâh Hatun’a geçti. Yani Padişâh Hatun kayınvalidesinin makamını elde etti. Padişâh Hatun’un yıllar boyunca Abaka Han ile evli kalması, Kirmân için çok faydalı oldu. Nitekim Moğollar bu bölgelerde onun sayesinde adalet ve insaf yolundan ayrılmadılar³¹⁴.

Abaka Han’ın 680 (1281)’de aniden ölmesi üzerine, Hülagu’nun yedinci oğlu Teküdar, İlhan olarak seçildi. Teküdar; İslâm dünyasındaki Moğol otoritesini daha sağlam hale getirmek ve Mısır Memlûkleriyle olan münasebetlerin düzelmesi için Müslüman olup “Ahmed” adını aldı.³¹⁵ Fakat Ahmed Teküdar ile yeğeni Argun arasındaki taht çekişmeleri sonucunda, Ahmed Han’ın öldürülmesiyle yerine Argun 683 (1284) de İlhanlı Hanı olarak tanındı³¹⁶.

Öte yandan daha öncede bahsedildiği gibi; Terken Hatun, Ahmed Teküdar zamanında hükümdarlığını kaybetmişti. Onun kızları Bibi Terken ve Padişâh Hatun bu duruma çok üzülmuşlerdi. Argun’un İlhanlı Devleti’nin başına geçmesi onlar için büyük bir şans olacaktı.

b. Padişâh Hatun İle Siyurgatmış Arasındaki Mücadele

Argun’un İlhanlı Han’ı olmasıyla birlikte Terken Hatun’un çocukları, Kirmân hâkimiyeti için bekledikleri fırsatı yakalamışlardı. Nitekim Argun tahta geçtikten kısa bir süre

³¹⁰ Mirhond, (*Ravzatu’s-safa*, s. 728.) Padişâh Hâtûn’un “Hasanşâh”adıyla bir süre gizli bir şekilde yaşamasını şöyle açıklamaktadır: Moğol Hanları asil ve güzel kızları, hâkim oldukları memleketlerden getirip, yanlarında alıkoyduktan birkaç gün sonra emirlere ve subaylara hediye ederlerdi. İşte bu yüzden Padişâh Hâtûn “Hasan Şâh adı altında bir süre tebdil gezmiştir. Ayrıca Padişâh Hatun yazmış olduğu bazı şiirlerde de bu ismi mahlas olarak kullanmıştır. Bkz. *Târih-i Şâhî Karâhutâiyân-i Kirmân*, s. 77-78, n. 2; Abbâs İkbâl, *Târih-i Moğol*, s. 418.

³¹¹ Mirhond, *Ravzatu’s-safa*, s. 729; Ali Han Vezîrî, *Târih-i Kirmân*, C. I, s. 459.

³¹² Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü’l-ulâ*, s. 47-48; *Târih-i Vassâf*, s. 166; Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s. 130.

³¹³ Sımtü’l-ulâ (s. 71)’ da bu sürenin 15 yıl olduğu yazılmaktadır.

³¹⁴ Reşîdüddîn Fazlullah, *Câmiu’t-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, s. 110; Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü’l-ulâ*, s. 71; *Târih-i Şâhî Karâhutâiyân-i Kirmân*, s. 76; Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s. 130.

³¹⁵ Bertold Spuler, *A. g. e.*, s. 89; Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s. 130.

³¹⁶ Reşîdüddîn Fazlullah, *Câmiu’t-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, s. 148-151; *Abû’l Farac Tarihi*, C. II, s. 164-165.

sonra, Siyurgatmış'a elçi yollayarak onu ordugâha çağırmişti. Siyurgatmış, ordugâha çağırıldığı vakit durumunun burada tehlikeli olacağını biliyordu. Ancak hem yeni seçilmiş Han'la karşı karşıya gelmemek hem de onun desteğini sağlamak için ordugâha gitti. Siyurgatmış ordugâha geldiği zaman; Bibi Terken, Padişâh Hatun, Nâsireddîn Yülük Şâh, Gıyâseddîn Süyük Şâh ve Hoca Zahîreddîn Mustevfî gibi kendisine düşmanlık besleyen iktidarlı kimselerin orada bulunmalarından dolayı umduğu desteği bulamadığı gibi Ahmed'in taraftarı olduğu için Argun Han tarafından şiddetli bir muhakemeye tabi tutuldu. Ancak Ulus Emîri Bûkâ Çenksang kadınlara karşı kullandığı hile ve tedbirleri ile Sultan Celâleddîn Siyurgatmış'ın hayatını kurtardı ve Kirmân ülkesini Siyurgatmış ile Padişâh Hatun'un ortaklaşa idare etmeleri kararını aldirdi (690/1291). Padişâh ve Bibi Hatun bu karardan memnun olmadıklarından, durumu Argun Han'a yazdıkları bir mektupla bildirdiler. Bûkâ Çenksang ise Padişâh Hatun'un bu hareketine kızdığı için onu ordugâhdan ve Kirmân'dan uzak tutmak için çareler aradı. Sonunda Padişâh Hatun'un Abaka'nın Oğlu Şehzade Keyhatu ile evlendirilip Rum (Anadolu'ya)'a gönderilmesini İlhan'a ısrarla tavsiye etti ve bu tavsiyesinde de başarılı oldu³¹⁷.

Bu evlenme, yani bir kadının üvey oğlu ile evlenmesi İslâm dini kaidelerine aykırı olduğu halde Moğol örf ve âdetine tamamiyle uygundu. Esasen Müslüman Kutlug Hanedanlığı'nın en gözde bir prensesi olan Padişâh Hatun'un, Müslüman olmayan Abaka Han ile evlenmesi de dine aykırı düşmekle beraber devlet menfaatleri, henüz pek yeni kabul edilmiş olan İslâm dini kaidelerinin üstünde tutulmuştu³¹⁸.

Öte yandan İlhanlı Devleti'nde güçlü bir nüfuzla sahip olan Bûkâ Çenksang, Celâleddîn Siyurgatmış'ın durumunu kuvvetlendirmek için, onu Hülagu'nun oğlu Mengü Timuroğul'un ve Fars Atabeyi olan Ebiş (veya Abeş) Hatun'un kızı Gerduçin ile evlendirmeyi başarmıştır³¹⁹. Ayrıca Siyurgatmış'ın kızı Şâh Âlem'i de Şehzade Baydu ile evlendirmişti³²⁰. Padişâh Hatun ise o sırada Küçük Asya (Anadolu)'da vali bulunan kocası Keyhatu'nun yanına gitmişti. Fakat Siyurgatmış ile Padişâh Hatun'un çekişmeleri son bulmamıştı. Padişâh Hatun'un has arazisi olan Sîrcân, Siyurgatmış için önemli bir yerdi. Bu yüzden Emîr Togan aracılığıyla Sîrcân kendisine verildiği takdirde 50.000 Dinâr olan bu

³¹⁷ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 56; *Târih-i Şâhî Karâhutâiyân-i Kirmân*, s. 75; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 730; Abbâs İkbâl, *Târih-i Moğol*, s. 416-417; *Yâddâştây-i Kazvînî*, C. III, be küşeş-i İreç Âfşâr, Tahran 1363 hş. , s. 243-244.

³¹⁸ Bahriye Üçok, *A. g. e.* , s. 131; Fatıma Mernissi, *A. g. e.* , s. 117.

³¹⁹ Hondmîr, *Târih-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 269-270; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 730; Ali Han Vezîrî, *Târihi Kirmân*, C. I, s. 455; *Yâddâştây-i Kazvînî*, C. III, s. 244.

³²⁰ Abbâs İkbâl, *Târih-i Moğol*, s. 417.

bölgenin vergisine karşılık kendisi yıllık 70.000 Dinâr ödeyeceğini, Padişâh Hatun'a da Sîrcân'a karşılık Rum'da bir yer verilmesini İlhan'a teklif etti. Argun bu teklifi kabul ettiğinden, Sîrcân bölgesi Siyurgatmış'ın eline geçti³²¹.

Târîh-i Güzîde ve Târîh-i Mülûk-i Şebânkâra göre Siyurgatmış, Argun Han'ın fermanıyla Sîrcân'ı alıp, tahtını muhafaza edince, vezirlik makamına Fahreddîn (veya Fahrülmülk) Mahmûd b. Şemseddîn Muhammed Şâh Zevzenî tayin etti³²². Divan nazırlığına Fahreddîn Yahyâ'nın oğlu Hâce Kıvâmülmülk Şahâbeddîn'i, divan münşîliğine ise Hâce Cemâleddîn'in oğlu Hâce Tâceddîn (bu kişi Terken Hatun döneminde Yezd'den Kirmân'a gelmişti.)'i getirdi. Hâce Ziyâeddîn'in oğlu Hâce İzzeddîn Mesud'u da nedim yaptı³²³.

Kirmân'a tekrar hâkim olan Siyurgatmış buradaki gücünü muhafaza etmeye çalışmışsada Padişâh Hatun ile Siyurgatmış arasındaki hâkimiyet mücadelesi henüz son bulmamıştı. Zira Siyurgatmış'ın veziri Fahrülmülk Muhammed Şâh Zevzenî³²⁴ bu mücadeleyi körüklüyordu. Bu adam Padişâh Hatun ile kardeşinin arasını düzeltereği yerde, tersine aralarını açmak için öyle kötü işler yapıyordu ki, Padişâh Hatun, nasihat yoluyla veziri bir takım tertiplere karışmaktan alıkoymaya çalıştı. Ancak Vezir, sert mizaçlı bir adamdı ve bu yüzden Padişâh Hatun'a şöyle bir cevap verdi: "Bugün Siyurgatmış'ın saltanat zamanıdır; elimden geleni geri komam, Allah göstermesin, eğer bir gün Kirmân tahtı sana düşerse, beni kasap satırı ile iki parçaya ayırırsın"³²⁵.

Aynı yılda yani 689 (1290)'da Padişâh Hatun, Sîrcân'ı kardeşinin elinden kurtarmak için önce Anadolu'da, sonra da Tebriz'de Argun Han ile yeniden konuştu. Argun'da, Padişâh Hatun'a izzet ve ikramlarda bulunarak onun isteklerini yerine getirdi. Bunda Vezir Sad ed-Devle'nin de etkisi olmuştu³²⁶.

690 (1291)'da Argun'un ölümü üzerine yerine Keyhatu tahta oturdu. Beklenmedik bir zamanda imparatorluk tahtına oturan Abaka'nın oğlu Keyhatu, Sultan Celâleddîn

³²¹ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 57; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 730; krş. Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s. 132.

³²² Hamdullâh Mustevfî, *Târîh-i Güzîde*, s. 532-533; Muineddîn Netenzi, *Târîh-i Mülûk-i Şebânkâra*, s. 26.

³²³ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 74; krş. Ali Han Vezîrî, *Târîhi Kirmân*, C. I, s. 456, n. 76.

³²⁴ Padişâh Hatun, Siyurgatmış'ı öldürüp Kirmân'a tamamen hâkim olduktan sonra Vezir Fahrülmülk'ü de öldürmüştür. Bkz. Hamdullâh Mustevfî, *Târîh-i Güzîde*, s. 533; Muineddîn Netenzi, *Târîh-i Mülûk-i Şebânkâra*, s. 27.

³²⁵ Hamdullâh Mustevfî, *Târîh-i Güzîde*, s. 533; Muineddîn Netenzi, *Târîh-i Mülûk-i Şebânkâra*, s. 26-27; Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s. 132-133.

³²⁶ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 62; krş. Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s. 133.

Siyurgatmış'ı Kirmân tahtından azledip, türlü meziyet ve kabiliyetlerle süslenmiş olan karısı Padişâh Hatun'u Kirmân tahtına hükümdar ilan etti (691/1292)³²⁷.

c. Padişâh Hatun'un Kirmân Tahtına Geçmesi

Padişâh Hatun kocasının askerlerinden ve tedbirli komutanlarından meydana gelen bir kuvvetin başında; elinde hükümdarlık fermanıyla büyük bir debdebe ve merasimle Kirmân'a girdi. Bu durumla birlikte daha önce Siyurgatmış'ın taraftarı olan birçok emîr ondan uzaklaştı. Yalnız ve çaresiz kalan Siyurgatmış, karısı Gerduçin ve öteki karısı İlâk Hatun'dan başka, kızı Şâh Âlem'i de alıp kız kardeşi Padişâh Hatun'u karşılamak üzere Fars sınırına kadar gitti³²⁸.

691 yılı Zilkadde (Ekim 1292) ayının ortasında Şafvat al-Dünya va al-Din unvanıyla saltanat tahtına oturan Padişâh Hatun³²⁹, Târîh-i Güzîde'ye göre kardeşi Siyurgatmış'ı kendine naip tayin ederek kardeşlik haklarına saygı gösterdi³³⁰.

Bir müddet memleketi böyle idare eden Padişâh Hatun, Siyurgatmış'ın yeniden saltanata sahip olmak hevesine kapıldığını görünce onu şehrin kalesine hapsedti. Kadınlık merhametinden ötürü kardeşlik haklarını göz önünde tutarak ona; yargılanması sırasında savunulması için müdafiler tuttu ve işkence ettirmedi. Mengü Timur'un kızı Gerduçin, Padişâh Hatun'un güzel hasletlerinden kuvvet alarak eşini kurtarmak ümidini besledi. Bu amaca ulaşmak için de hayli uğraştı. Bir gün kalenin sakalığını yapan adamı, içinde bir ip bulunan su tulumunu Siyurgatmış'a götürmeye razı etti. Siyurgatmış bununla kaleden indi ve karısı ile birlikte kendilerini bekleyen atlara binip kaçtı³³¹. Bir rivayete göre; Siyurgatmış kaleden kaçtıktan sonra şehirde bulunan Kâdî Şeyh Sadreddîn'nin evine sığındı. Vaktinde Sultan Siyurgatmış'tan büyük bir izzet ve ikram görmüş olan bu zat, Padişâh Hatun'un yanına bir kişiyi gönderip kardeşinin kaleden kaçarak kendi evinde saklandığını söyledi³³². Diğer bir rivayette ise Siyurgatmış ve karısı önce Sistân'a veya Horâsân'a Emîr Nevruz'un yanına gitmeyi en uygun çare gibi görmüşlerdi. Fakat evlatlarının ve mallarının selamette kalması

³²⁷ *Yâddâştây-i Kazvîni*, C. III, s. 245; Abbas İkbâl, *Târîh-i Moğol*, s. 417; Bertold Spuler, *A. g. e.*, s. 99; Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s. 133.

³²⁸ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 69; *Yâddâştây-i Kazvîni*, C. III, s. 235; krş. Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s. 133.

³²⁹ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 71; Ali Han Vezîrî, *Târîhi Kirmân*, C. I, s. 459-462; Kadı Ahmed Gaffârî, *Târîh-i Cihan Âra*, s. 123; *Târîh-i Şâhî Karâhutâyân-i Kirmân*, s. 76; Abbâs İkbâl, *Târîh-i Moğol*, s. 417.

³³⁰ Hamdullâh Mustevfî, *Târîh-i Güzîde*, s. 534; krş. Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s. 134; Ahmet Taşağıl, "Kutluğhanlılar", *İ. A.*, C. XXVI, s. 493.

³³¹ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 71-72; Hondmîr, *Târîh-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 270; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 230; Hamdullâh Mustevfî, *Târîh-i Güzîde*, s. 534; Muineddîn Netenzi, *Târîh-i Mülûk-i Şebânkâra*, s. 28.

³³² Ali Han Vezîrî, *Târîhi Kirmân*, C. I, s. 462.

için bundan vazgeçtiler. Siyurgatmış ve karısı sonunda Keyhatu'nun ordusuna doğru yol almaya karar verdiler. Onları burada Emîr Âk Bûkâ kabul etti. Bu haber Padişâh Hatun'a ulaşır ulaşmaz, Padişâh Hatun; kalabalık bir elçi heyetini, zengin hediyelerle birlikte kocası Keyhatu'ya gönderip bendeliğini bir kere daha ifade etti ve nazmen yazılmış şu yolda bir mektubu kocasına gönderdi³³³: “Siyurgatmış iki yıl senin yarlığının emirlerine aykırı hayat sürdürdü; senin emirlerine her zaman isyan etti. Benim kardeşim, kız kardeşinin (yani kendisinin) çehresini türlü türlü tekdir (azarlama) ve muhabbetsizlik tırmalaması ile yaraladı. Onun aman dilemesini kabul etmek, onu kurtarmak, ona riayet göstermek nasıl mümkün olur?”³³⁴. Karısının hatırını her şeyin üstünde tutan Keyhatu, Harezmlî Turhan ve Diliday Bahadır'ın himayesinde Siyurgatmış'ı zelilâne bir şekilde tek atlı olarak Kirmân'a yolladı³³⁵. Kirmân ahalisi onu görmek için yollara dökülmüştü. Padişâh Hatun yeğeni Nâsireddîn Yülük Şâh'ın evinde onu birkaç ay hapis tuttu. “Utanmaz ve hayâsız meliklerle sert Moğollar” ona bekçilik ettiler. Sonunda Şehsade Baydu, Keyhatu'dan Siyurgatmış'ın serbest bırakılıp kızı Şâh Âlem ile birlikte ordugâha gönderilmesine dair bir yarlığ hükmü aldı ve bunu kendi emîrlerinden Cergüdây ve Kubilay ile yolladı. Padişâh Hatun, Siyurgatmış'ın serbest bırakılıp, gönderilmesi işini biraz geciktirdi, ama onun karısını (Îlâk Hâtun), oğlunu ve kızını hiç vakit kaybetmeden ve herhangi bir talepte bulunmadan ordugâha gidebilmeleri için Bağdat'a yolladı (Şevvâl 692/Eylül 1293)³³⁶.

d. Siyurgatmış'ın İdamı

Kısa bir süre sonra Padişâh Hatun kardeşine acıdı, onu affedip serbest bıraktı ve şefkatle muamele etti. Bu duruma sevinen Siyurgatmış, Padişâh Hatun'un şerefine çok tantanalı bir ziyafet hazırlattı. Her iki taraf samimiyet içinde kardeşlik bağlarını gönülden duydukları bu gecede bir takım menfaat düşkünlerinin damarlarındaki haset ve fitne kıvılcımları körüklenmiş oldu. Böylece Siyurgatmış'ın düşmanları ve vaktiyle ondan yüz çevirmiş olan melikler, ne yapıp edip Padişâh Hatun'a onu öldürtmeyi gaye edindiler ve Siyurgatmış'a karşı iftiraya koyuldular. Padişâh Hatun'a Siyurgatmış'ın kendisini öldürteceği yolunda kuşku uyandıran sözler söyleyip onda korku ve şiddet havası yarattılar³³⁷. İktidarı elinde tutma, hüküm ve idare etme kabiliyetlerine rağmen pek zarif ve ince duygulu bir kadın

³³³ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 72; Hâfiz-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfiz-ı Ebrû*, C. III, s. 79-80; *Yâddâştây-i Kazvîni*, C. III, s. 247.

³³⁴ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 72; krş. Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s. 134-135.

³³⁵ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 72; Hâfiz-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfiz-ı Ebrû*, C. III, s. 80; Muineddîn Netenzi, *Târîh-i Mülûk-i Şebânkâra*, s.28; *Yâddâştây-i Kazvîni*, C. III, s. 247; krş. Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s. 135.

³³⁶ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 72; *Yâddâştây-i Kazvîni*, C. III, s. 246.

³³⁷ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 72-73; Hâfiz-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfiz-ı Ebrû*, C. III, s. 80; Mîrhond, *Ravzatü's-safa*, s. 730; *Yâddâştây-i Kazvîni*, C. III, s. 246-247; krş. Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s. 135.

olan Padişâh Hatun kendi hayatını tehdit ve endişeden kurtarmak için üvey kardeşi olan Siyurgatmış'ı bir ramazan akşamı (27 Ramazan 693/21 Ağustos 1294)³³⁸ iftar vaktinde öldürülmesini emretti. Siyurgatmış'ın Padişâh Hatun tarafından elde edilen "İsen" adlı cariyesi³³⁹ onun içkisine zehir attı³⁴⁰ ve daha sonra da onun bıçakla kendisini öldürdüğü haberini etrafa yaydılar. Şehirde başka bir evde tutuklu bulunan karısı Gerduçin olaydan haberdar olunca matem yerine geldi ve kederinden mateme büründü. Ayân ve emîrler gibi Padişâh Hatun da ona başsağlığında bulundu ve hemen bütün hayatı Kirmân tahtını elde etmek için mücadeleyle geçen Sultan Siyurgatmış'ı Kubbe-i Sebz'de bulunan medreseye³⁴¹ gömdüler³⁴².

Bu olaylar, Kirmânlıları çok üzdü ve haklı olarak halkın Padişâh Hatun'a karşı beslediği sevgi ve saygı, nefret duygusu ile yer değiştirdi. Kirmânlılar kendi genç kardeşini öldürmesini, onun kemaline ve merhametine yakıştıramadılar. Dedikodu ve nefretleri unutturmak için Padişâh Hatun halkın her tabakasını nimetlere boğdu ve Siyurgatmış'ın hapisteki adamlarını serbest bıraktı. Zengin hediyeler tesirini çok çabuk gösterdi ve dedikodu ateşi sönmüverdi. Padişâh Hatun'a duyulan soğukluk bir mevsim bile sürmedi.

Bu arada Padişâh Hatun kız kardeşinin oğlu Nâsireddîn Yülük Şâh'ı divanda görevlendirdi. Hâce Yemîn el-Melik Zahîreddîn'i divana müstevfî yaptı. Fahrülmülk Şemseddîn Muhammed Şâh'ın oğlu Fahrülmülk Nizâmeddîn Mahmûd vezir oldu. Divanın ileri gelenlerinden Zahîrülülk Fahreddîn Hoca da tevfiz (tam yetki ile donatılmış vezirlik) vezir oldu³⁴³. Aynı yılda, Hoca Nasireddîn Yûsuf'u eşi Keyhatu'ya yollayıp Yezd ve Şebankâra'yı istedi ve sarayın emîrlerinden olan Muizeddîn Ali Melik ve Nasireddîn Said'i Şebankâra emîrliğine aday gösterdi. Yezd eyaletine ise Nusret Melik'i uygun gördü³⁴⁴. Ayrıca

³³⁸ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 73; Ali Han Vezîrî, *Târihi Kirmân*, C. I, s. 462-463; krş Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s. 136.

³³⁹ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 73; krş. Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s. 136.

³⁴⁰ Ravzatu's-safa (s. 730); Târih-i Şâhî Karâhitâyân-i Kirmân (s.76); Coğrafya-yı Hâfiz-ı Ebrû (C. III, s. 81); Târihi Kirmân (C. I, s. 463) ve Yâddâştây-i Kazvînî (C. III, s. 247)'de ise onun boğdurularak öldürüldüğü yazılmaktadır.

³⁴¹ Târih-i Güzîde (s. 533, n. 2)'de Sultan Siyurgatmış'ın naaşını kendisi tarafından yaptırılan Derb-i Nev (Yeni Kapı) medresesine gömüldüğü yazılmaktadır Yine aynı şekilde, Yâddâştây-i Kazvînî, (C. III, s. 247)'de Siyurgatmış'ın naaşının kendisi tarafından yaptırılmış olan bir medreseye gömüldüğünü yazmaktadır. Krş. Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s. 136; Ahmet Taşağıl, "Kutluğhanlılar", *İ. A.*, C. XXVI, s. 493; Yılmaz Öztuna, "Kutluğ-Hanlar veya Kirmân Karahıtayları" *T. A.*, C. XXII, s. 392.

³⁴² Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 73; Ali Han Vezîrî, *Târihi Kirmân*, C. I, s. 463.

³⁴³ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 73-74; krş. Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s. 136.

³⁴⁴ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 74-75; krş. Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s. 137; aynı müellif, *A. g. m.*, s. 92.

Vezer Fahrülmülk Nizâmeddîn'in tavsiyesiyle Nâsîreddîn Münşî (Sımtü'l-ulâ'nın müellifi)'yi de yanına çağırıp Divan-ı Resâ'il ve Divan-ı İnşa'yı ona verdi³⁴⁵.

e. Baydu'nun İlhan Olması ve Padişâh Hatun'un İdamı

Padişâh Hatun'un ikinci eşi Keyhatu Han hükümdarlık vasıflarından mahrum, ayyaş, sefih ve hatta derecesiz bir şekilde müsrif bir adamdı. Kabiliyetsizliklerini örtmek için hazineyi boşaltma bahasına cömertçe hediyeler dağıttı ve böylece başına gelebilecek tehlikeleri önlemeyi düşünmüştü. Keyhatu'nun selefleri zamanında büyük ölçüde kendini göstermiş olan para sıkıntısı bu hükümdar zamanında korkunç sonuçlar veren bir tedbirin alınmasına sebep oldu. Veziri ve maliye nâzırı Sadreddîn Zencânî, Çinlileri örnek alarak Tebriz'de ve devletin diğer birçok şehirlerinde kâğıt paralar (Çav) bastırdı (693/1294). Aynı zamanda madeni paranın da geçmesini yasak etti. Bunun sonucunda ticaret ve sanayi durdu, nüfus köylere ve kırlara dağıldı. Bundan dolayı şehirler boşaldı. Memleketin her tarafının harap olması tehlikesi baş gösterince alınan yasak kararından iki ay geçmeden vazgeçildi³⁴⁶.

Bu yeni kâğıt para ekonomisine uygun, yeni bir düzen verilmediği için devlet maliyesine güven kalmadı. Keyhatu'nun mali işlerdeki beceriksizliğine politik kabiliyetsizliği de eklendi. Bu sebeplerden dolayı çok sayıda düşman kazandı. Taht rakiplerinden olan Baydu, şahsi kininin etkisi altında taraftarlarıyla Bağdat'tan çıkarak Tebriz'e doğru yürüdü. Keyhatu da Cemâziyelevvel 694 (Nisan 1295)'te ona karşı mücadeleye girişti. Fakat Keyhatu Han'ın emîrleri, Baydu tarafına geçtiklerinden, o evvelce bol bağışlarda bulunduğu valilerine sığına bilmek ümidiyle Küçük Asya'ya kaçmayı uygun bir çare olarak gördü. Maceralı bir kaçıştan sonra yakalanıp Baydu'nun emriyle Cemâziyelevvel 694 (Mart 1295)'te idam edildi³⁴⁷.

Baydu'nun Bağdat'ta ayaklanması haberi Padişâh Hatun'a ulaşır ulaşmaz (694/1295) o, bundan büyük bir kuşkuya kapıldı. Bu haberler Padişâh Hatun'un Yezd'e vali yapacağı Nusret Melik ile Şebankâra emîrliğine uygun gördüğü Ali Melik'in sadakatsizliklerini ortaya koymalarına sebep oldu. Onlar Baydu'nun başarılı işleri karşısında Padişâh Hatun'u devirmeyi ve böylece Baydu'nun gözüne hoş görünmeyi tasarladılar. Çünkü daha önce de söylediğimiz gibi Baydu'nun eşi, Padişâh Hatun'un katlettirdiği Sultan Siyurgatmış'ın kızı

³⁴⁵ *Yâddâştây-i Kazvîni*, C. III, s. 247; krş. Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s. 137; aynı müellif, *A. g. m.*, s. 92.

³⁴⁶ Reşîdüddîn Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, s. 182-183; *Târîh-i Vassâf*, s. 156; Bertold Spuler, *A. g. e.*, s. 101; Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s. 138; aynı müellif, *A. g. m.*, s. 93.

³⁴⁷ Bertold Spuler, *A. g. e.*, s. 101-102; Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s. 138-139.

Şâh Âlem idi. Annesi Gerduçin ise kocasının öcünü almak için fırsat beklemekteydi. Baydu'nun İlhanlı Hanı olması ise ona bu fırsatı vermişti³⁴⁸.

Çok geçmeden Keyhatu'yu yenen Baydu'dan Padişâh Hatun'a bir yarlığ geldi. Bu yarlığ hükmünde; Padişâh Hatun'un mal ve hediyelerle birlikte kurultayda (Baydu'nun cülûs merasiminde) hazır bulunması bildiriliyordu³⁴⁹. Elçi Çıgan'ın getirdiği bu haberi öğrenen Nusret Melik, Siyurgatmış'ın dostu olanları kendine müttefik hale getirdi ve Hanzâde Gerduçin'e şehrin kapısından dışarı çıkması haberini yolladı. Gerduçin yakınları ile birlikte Kirmân'dan dışarıya çıkarak Meşîz'de toplandılar. Etraftaki askerlerde buraya gelip onlara katıldılar. Böylece Gerduçin ve başta Ali Melik olmak üzere diğer sadakatsiz emîrlere, buradan ayrılıp Kirmân'a Padişâh Hatun'un üzerine yürüdüler. Padişâh Hatun kendi üzerine yüründüğünü öğrenince emîrlerini toplayıp bu konudaki düşüncelerini sordu. Kâdî Havâf, Horâsân'a Gâzân'ın yanına gitmeyi teklif etti. Başka görüşte olanlar ise bu teklifin aleyhinde bulundular. Kalede saklanmak onlara daha tehlikesiz göründü. Mevlânâ Sadr el-Hak'kı Gâzân'a yollama teklifi de bir sonuç vermedi. Yıldızlara bakmak rüya tabir etmek gibi fatalist hareketlerle geçirilen birkaç gün içinde Gerduçin ve taraftarları şehri kuşattılar. Kuşatma birkaç gün sürdü. Taraftarlarının bir kısmı³⁵⁰ bu sırada Padişâh Hatun'dan ayrılıp Gerduçin'in hizmetine girdiler. Daha fazla direnmenin faydasız olduğunu gören Padişâh Hatun şehrin anahtarlarını yengesi Gerduçin'e yolladı³⁵¹. Bunun üzerine askerler Kirmân şehrine girip Padişâh Hatun'un vezir ve emîrlerini yakalayıp bağladılar. Padişâh Hatun ise hıyanetle itham edilip bulunduğu köşkten getirilip Celâlî evinde hapsedildi. Ertesi gün Gerduçin büyük bir ihtişam ve merasimle Kirmân kapılarından geçip, tahta oturduktan sonra Padişâh Hatun'u hıyanetle itham etti ve Baydu Han'a durumu bildiren elçiler gönderdi. Daha sonra Gerduçin, Padişâh Hatun'u da yanına alarak Kasr-ı Zerd (veya Kûşk-i Zerd)'e³⁵² doğru yola koyuldu. Her ikisi de Yaylak'ta Baydu Han'dan gelecek fermanı beklediler. Şâh Âlem'in etkisiyle Baydu istenen fermanı verdi. Bu fermanın ardından birkaç kişi Padişâh Hatun'un çadırına girip onu öldürdüler ve naaşını orada bulunan Müşkin³⁵³ (veya Müskin) köyüne gömdüler (Şabân

³⁴⁸ Bahriye Üçok *A. g. e.*, s. 139.

³⁴⁹ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 75; *Yâddâştây-i Kazvînî*, C. III, s. 247; *Târîh-i Şâhî Karâhutâiyân-i Kirmân*, s. 81; krş. Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s. 139.

³⁵⁰ Bu kişiler: Emîr Tîmûr, Emîr Mûbarek, Yülük Şâh ve Emîr Şadî'dir. Bkz. Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 76.

³⁵¹ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 75-76; Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, s. 464-465; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 731; *Târîh-i Şâhî Karâhutâiyân-i Kirmân*, s. 81; Hâfîz-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfîz-ı Ebrû*, C. III, s. 81; *Yâddâştây-i Kazvînî*, C. III, s. 247-148; krş. Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s. 139-140.

³⁵² Kasr-ı Zerd: İsfahân ile Şîrâz arasındaki bir yerleşim yerinin ismidir. Bkz. Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, s. 465-466, n. 95; Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s. 143, n. 161.

³⁵³ Müşkin: Kasr-ı Zerd'e bağlı bir köydür. Bkz. Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s. 143, n. 161.

694/Haziran-Temmuz 1295)³⁵⁴. Daha sonra Padişâh Hatun'un cesedi Kirmân tahtına oturan Haccâc Sultan'ın oğlu Muzafereddîn Muhammed Şâh tarafından buradan alınıp Kirmân şehrine Terken Hatun'un medresesine defnedildi.³⁵⁵

Böylece anne ve babası hükümdar olan ve iki İlhanlı İmparatoru'na eşlik eden Kutlug hanedanı hükümdarı Padişâh Hatun kardeş katili olmanın cezasını hayatıyla ödemiş oldu. Fakat onun öldürülmesine ferman çıkaran Baydu' ya da kısa bir süre sonra aynı sonuç reva görüldü.

Gerduçin ve destekçilerine gelecek olursak; Gerduçin'in Kirmân'daki ayaklanmasından sonra Nusret Melik; Serâğay-i Urcî (bu kişi buraya Baydu tarafından naip olarak gönderilmişti), Kıvâmeddîn Vezir, Hâce Behâ el-Melik, Nurs b. Hasan el-Tâlibî, Sîrcân mutasarrıfı Tâceddîn b. Hâce Kıvâmeddîn Mesud ile birlikte Gerduçin'in Kirmân'daki işlerinde yardım ettiler. Bu sıralarda Gazan tarafından Kirmân'daki vergiyi tahsil etmek için görevlendirilmiş olan İbrâhîm Sekûrçi, Yûsuf Bûkâv Âynî ve Emîr Nevruz Horâsân'dan Kirmân'a geldiler. Öte yandan Baydu 694 yılı Zilhicce (Ekim/Kasım 1295) ayının sonlarına doğru Kirmân yarlığını Kutbeddîn Şâh Cihan'a verdi. Bunun üzerine Şâh Cihan, annesi Baylâh Hatun ile birlikte ordugâhdan ayrıldı. Onlar Hemedân'a ulaştıkları sırada Gazan, Baydu'yu yenip İlhanlı tahtına geçti³⁵⁶.

Gazan, bu başarıdan hemen sonra Padişâh Hatun'un emîri olan Sirâmûn³⁵⁷ ve Kûçek Sekûrçi'ne yarlığ verdi. Gazan'ın bunlara yarlığ verme sebebi ise Kirmân'ı elde edip, buradaki Baydu taraftarlarını bertaraf edip şehirde kendi hâkimiyetini sağlamaktı. Gazan'dan yarlığ alan bu emîrler Hemedân'a ulaştıklarında burada bulunan ve Baydu taraftarı olan Şâh Cihan ve annesine saldırarak bütün mallarını yağmaladılar. Kirmân'daki duruma bakacak olursak; Gazan'ın Baydu'yu yendiği haberi Kirmân'a ulaşınca, onun tutuklu bulunan destekçileri habisten çıkarıldılar. Öte yandan başta Nusret Melik olmak üzere Baydu'nun diğer destekçileri ise yanlarına değerli birçok mal ve eşya alarak Sistân'a³⁵⁸ doğru

³⁵⁴ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 76-77; Hâfız-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfız-ı Ebrû*, C. III, s. 81-82; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 731; Hondmîr, *Târih-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 27; *Târih-i Şâhî Karâhutâiyân-i Kirmân*, s. 81-82; Abbas İkbâl, *Târih-i Moğol*, s. 417; *Yâddâştây-i Kazvîni*, C. III, s. 248.

³⁵⁵ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 77; Hâfız-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfız-ı Ebrû*, C. III, s. 82; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 731.

³⁵⁶ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 77-78; Hâfız-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfız-ı Ebrû*, C. III, s. 82-83.

³⁵⁷ Bu isim *Târih-i Vassâf* (s. 168) ve *Coğrafya-yı Hâfız-ı Ebrû* (C. III, s. 82) da Şîrâmûn şeklinde yazılmaktadır.

³⁵⁸ *Târih-i Sistân* (s. 367) onların Sistân'a gelişlerini 694 (1295) yılı olaylarında şu şekilde yazmaktadır: Bu yılda Kirmân'dan Gıyâseddîn Nusret Melik, Ali Melik ve o memleketin emîr ve ileri gelenleri; Kirmân'da hanedanla onlar arasında meydana gelen çekişmeler sonucunda Hazreti Hüdâvend Melik İslam'ın yanına geldiler ve onları Sistân'a yerleştirdiler. Krş. Ali Han Vezîrî, *Târihî Kirmân*, C. I, s. 468, n. 98.

kaçmışlardı. Gerduçin ise daha sonrada anlatacağımız gibi Şirâz'a çekilip hayatını orada sürdürmüştür.

694 (1295) yılının Kurban Bayramın da Kirmân'daki minberlerde hutbe Gazan Han'ın adına okundu. Baydu'nun burada bulunan destekçilerinden bir kısmı öldürüldü ve Vezir Kıvâmeddîn'de zindana atıldı³⁵⁹.

f. Padişâh Hatun'un Şahsiyeti ve Şiirlerinden Derlemeler

Bütün kaynaklar ve bütün eski tarihler Padişâh Hatun'un vasıflarını adeta elbirliği ile hemen hemen şu yolda anlatırlar: Türlü faziletlerle süslenmiş bulunan iyi huylu güzel bir kadındı. Her zaman adaletle iş görürdü. Kirmân tahtına oturunca âlimlere ve fazıllara ilgi gösterip onların durumlarını düzeltmeye çalıştı. Yaradılışının güzelliği, nezaketi ve yüksek istidatları onu hem kendi devrinde, hem de kendinden sonra gelenler arasında ebedi kıldı. O çok iyi bir hattattı. Ayrıca edebi üslûba sahip bir yazardı. Bütün bunlardan başka eski şiir dergilerini süsleyen mahirane şiirleri ve kendi eliyle yazdığı tezhiplerle de süslediği eşsiz Kur'an-ı Kerîm'leri devrin önemli kitaplarında yer almaktaydı³⁶⁰.

Padişâh Hatun sadece güzel sanatlardaki meziyetleriyle değil; politik alandaki kabiliyetleriyle de sivrilmiş bir hükümdardı. Ne yazık ki ortaçağ doğu ülkelerinde gelenek halini almış bulunan taht kavgaları, bu asil duygulu kadını cinayet işlemeye kadar sürüklemiştir.

Daha önceki bilgilerde de anlattığımız gibi Padişâh Hatun; iyi bir hattat olmasının yanında edebî üsluba sahip bir şairdi. Padişâh Hatun yazmış olduğu şiirlerde Lâle Hatun mahlasını kullanmıştır.

Onun muhtelif kaynaklardan derlediğimiz şiirleri:

هرچند که فرزند الغ سلطانم یا میوه بستان دل ترکانم
میخندم از اقبال و سعادت لیکن می گریم ازین غربت بی پایانی

Her ne kadar, ulu sultanın çocuğu

³⁵⁹ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 78-79; Hâfız-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfız-ı Ebrû*, C. III, s. 83; krş. *Yâddâştây-i Kazvîni*, C. III, s. 248-249.

³⁶⁰ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 70; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 730-731; Hondmîr, *Târih-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 270-271; Ali Han Vezîrî, *Târihi Kirmân*, C. I, s. 459-462; Abbas İkbâl, *Târih-i Moğol*, s. 418; krş. Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s.143-144.

Ve Terken'in gönül bahçesinin meyvesi olduğum için

İkbal ve saadetten görünüşte gülüyorsam da

Bu sonsuz gurbet yüzünden içim ağlıyor.

آن روز که در ازل نشانش کردند آسایش جان بیدلانش کردند

دعوی لب چون شکر ت کرد نبات³⁶¹ در مصر سه سیخ در دهانش کردند

Ezelde onu vücuda getirmek istedikleri gün

Âşıkların ruhuna sükûnet vermek için yaratmışlardır

Nebat-ı şeker sevgilinin dudaklarının tatlılığını iddia ettiği zaman

Mısır'da onun ağzına iki üç şiş tıkadılar.

سیبی که ز دست تو نهانی رسدم³⁶² زو بوی حیاتِ جاودانی رسدم

چون نار دلم بخندد از شادی آن کز دستِ و کف دوستگانی رسدم

Senin elinden gizlice bana ulaşan elmadan

Ebedi hayatın kokusunu duyuyorum

Senin elin ve avcundan bana dostluk hatırası geldiği için

Duyduğum sevinçten gönlüm nar gibi açılır.

من آن زخم که همه کار من نکو کاریست بزیر مقتعه من بسی کله داریست

درون پرده عصمت که تکیه گاه من است مسافران صبا را گذار بدشواریست

Ben o kadını ki bütün işlerim hayır işleridir

Benim başörtümün altında kuvvetli bir taç bulunmaktadır

Benim sığınmış olduğum ismet perdesinin altında

Saba rüzgârı yolcularının (esintilerinin) bile geçmesi mümkün değildir.

نه هرزنی بدو گز مقتعه است کد بانو نه هر سری بکلاهی سزای سر داریست

بهر که مقتعه بخشم از سرم کوید چه جای مقتعه تاج هزار دناریست

من آن شهیم ز نژاد شهان الغ سلطان³⁶³ ز ما برند اگر در جهان جهاندار هست³⁶⁴

³⁶¹ Târîh-i Güzîde (s. 534)'de bu mısra "دعوی لب چو قند او کرد نبات" şeklindedir. Bahriye Üçok (A. g. e. , s. 145) ise bu mısrayı "دعوی لب نگار می کرد نبات ز آن دو سه سیخ در دهانش کردند" şeklinde yazmıştır. Ancak Üçok'un makalesinde, bizim yazdığımız şekilde yazılmıştır. Bkz. Bahriye Üçok, A. g. m. , s. 95.

³⁶² Târîh-i Moğol(s. 418)'da bu ve sonraki mısralar "می رسدم" şeklinde yazılmıştır.

³⁶³ Târîh-i Şâhî Karâhitâyân-i Kirmân, (s. 77, n. 2) ve Târîh-i Moğol(s. 418)'da bu mısra "حسن شهیم ز نژاد قارا الغ" şeklindedir.

Her kadın bir iki arşın bez örtmekle hanımefendi olmaz
Her başta bir külahla serdarlığa layık olmaz
Her kimseye başımdaki örtüden bir tane hediye edersem
O bunun bin Dinârlık bir taç olduğunu söyler
Ben uluğ sultan gibi Padişâhlar soyundan gelmiş bir şahım
Eğer dünyada bir saltanat varsa o ancak bizim saltanatımızdandır.
بر لعل که دید هرگز از مشک رقم یا غالیه بر نوش کجا کرد ستم
جانا اثر خال سیه بر لب تو تاریکی و آب زندگانیت به هم³⁶⁵

Yakut üzerine miskten bir yazı kim görmüş?
Gâliye³⁶⁶ hayat çeşmesine nerede zulmetti?
Sevgilim dudağının üstündeki siyah ben
Karanlık ve âb-ı hayat ikisi bir yerde toplanmış gibidir.
همیشه باد سرزن بزیر مقنعه که تار و پود وی از عصمت و نکوکاریست³⁶⁷

Bir kadının başı daima ismet ve insaniyet ipliklerinden örülmüş bir perde altında
olsun.

من اگر توبه زمی کرده ام ای سر و سهی تو خود این توبه نکردی که مرا می ندهی
(من) بس غصه که از چشمه نوش تو رسید تا دست من امروز بدوش تو رسید
در گوش تو دانه‌های در می بینم آب چشمیم مگر بگوشی تو رسید؟

Ben her ne kadar şarap içmeye tövbe ettiysem de ey servi boylu

Sende şarap vermeye tövbe etmedin ya!

Bugün benim elim senin omuzuna değinceye kadar

Senin dudaklarının hasretinden neler çektim.

Senin kulaklarındaki küpelerde inci taneleri görüyorum

³⁶⁴ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 70-71; *Târih-i Şâhî Karâhtâiyân-i Kirmân*, Abbâs İkbâl, *Târih-i Moğol*, s. 418.

³⁶⁵ Hondmîr, *Târih-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 271; Hamdullâh Mustevfî, *Târih-i Güzide*, s. 533; Muineddîn Netenzi, *Târih-i Mülûk-i Şebânkâra*, s. 27; *Târih-i Şâhî Karâhtâiyân-i Kirmân*, s. 80; Ali Han Vezîrî, *Târihi Kirmân*, C. I, s. 460.

³⁶⁶ Eskiden yapılan, misk ve amber karıştırılmış siyah saç boyası. Bkz. Mehmet Kanar, *Farsça-Türkçe Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul 2008, s. 989.

³⁶⁷ Hondmîr, *Târih-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 271; karşı. Ali Han Vezîrî, *Târihi Kirmân*, C. I, s. 460, n. 84.

Bunlar sakın benim gözlerimin gözyaşları olmasın?

جمال سایه خود ز آن دریغ می دارم³⁶⁸ از آفتاب که او شهر کرد بازاریست

اگر چه بر همه عالم من خداوندیست ولی بنزد خدا پیشه ام پرستاریست³⁶⁹

Serseri olan güneşten gölgemin güzelliğini korumak için

İsmet perdesi altında yaşıyorum.

Bütün âlemin idaresini kendi eline almış bir Padişâh isem de

Allah nezdinde bir cariyeyim³⁷⁰.

Şiirlerin Türkçe çevirileri birkaç düzenleme dışında Bahriye Üçok'un daha önce de bahsettiğimiz kitap ve makalesinden alınmıştır.

H. Muzafereddîn Abûl Hâris Muhammed Şâh

Daha önce anlattığımız gibi Padişâh Hatun'un öldürülmesinden kısa bir süre sonra Gazan Han, Baydu'yu öldürüp İlhanlı tahtına geçti³⁷¹. Muzafereddîn Muhammed Şâh ise o sıralarda Moğol emîri Kuncu Kubâl'in³⁷² ordugâhında bulunuyordu. Muhammed Şâh haberi alınca doğruca Gazan Han'ın yanına gitti. Burada Emîr Âdıl Nevrin ile Emîr Polat³⁷³, Emîr Nâsireddîn aracılığıyla onun durumunu Gazan Han'a bildirdiler. Bunun üzerine Gazan Han, Haccâc'ın oğlu olan Muzafferettin Muhammed Şâh'a Kirmân hükümdarlığını verdi. Gazan Han'dan Kirmân yarlığını alan Muhammed Şâh; Çetr, kılıç ve diğer hâkimiyet alametleriyle birlikte 694 yılının Zilhicce (Ekim-Kasım 1295) ayında şehre geldi.³⁷⁴

Muhammed Şâh Kirmân'a geldiğinde, şehir halkı ve şehrin ileri gelenleri onu karşılamaya gittiler. Ancak Kirmân tahtında hak iddia eden Gıyâseddîn Süyük Şâh³⁷⁵, ona karşı ayaklanarak kardeşi Hasan Şâh ve Emîr Nevruz'un yardımıyla Kirmân'dan kaçarak

³⁶⁸ Târîhî Kirmân (C. I, s. 460)'da bu mısra "جمال طلعت خود را دریغ میدارم" şeklinde yazılmıştır.

³⁶⁹ Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s. 147; aynı müellif, *A. g. m.*, s. 97.

³⁷⁰ Bahriye Üçok, *A. g. e.*, s. 144, vdd.; aynı müellif, *A. g. m.*, s. 95, vdd.

³⁷¹ Bertold Spuler, *A. g. e.*, 103.

³⁷² Hâfiz-ı Ebrû; onun, Emîr Kutbeddîn'in ordugâhında bulunduğunu yazmaktadır. Bkz. Hâfiz-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfiz-ı Ebrû*, C. III, s. 85.

³⁷³ Bu isimler Coğrafya-yı Hâfiz-ı Ebrû (C. III, s. 58.)'da Emîr Nureddîn ve Emîr Mûlây şekline geçmektedir.

³⁷⁴ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ülâ*, s. 79; Hâfiz-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfiz-ı Ebrû*, C. III, s. 85; Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, s. 466-467; *Târîh-i Şâhî Karâhutâyân-i Kirmân*, s. 83; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 731; Abbâs İkbâl, *Târîh-i Moğol*, s. 419.

³⁷⁵ Bu isim Coğrafya-yı Hâfiz-ı Ebrû, (C. III, s. 85)'da Gıyâseddîn Sebûk Şâh şeklinde geçmektedir.

Moğol sarayına gitti³⁷⁶. Burada; Emîr Nevruz'a birçok değerli hediyeler taktim ederek onun desteğini sağlayan Nâsireddîn Süyük Şâh Kirmân hâkimiyeti için bir yarlığ çıkarttı. Muzafereddîn Muhammed Şâh ise bu durumu haber alınca Melîk Nâsireddîn ve Kirmân'ın ileri gelenleriyle birlikte Gazan Han'ın yanına giderek Emîr Nevruz'u şikâyet etti. Bu duruma sinirlenen Gazan Han, Süyük Şâh'ı huzuruna çağırıp muhakeme ettikten sonra Kirmân tahtını tekrar Muzafferettin Muhammed Şâh'a verdi³⁷⁷. Gıyâseddîn Süyük Şâh ise bu gelişmeler sonucunda kardeşi Hasan Şâh'ın da Kirmân'dan gelip Muhammed'din tarafına geçmesiyle birlikte yenilmiş bir halde Horâsân'a gitti. Emîr Nevruz ise bu sıralarda küçük kardeşi Hâcî Tarğûn'u Kirmân'daki vergiyi tahsil etmek için Horâsân'dan Kirmân'a yollamıştı. Ancak Muhammed Şâh'ın şehre gelmesiyle birlikte Hâcî Tarğûn mecburen Horâsân'a geri döndü³⁷⁸. Muhammed Şâh Kirmân'a geldiğinde yanında Gazan Han tarafından Kirmân vezirliğine tayin edilen Mevlânâ Fahreddîn Kâdî Herât (veya Herevî)³⁷⁹ da bulunmaktaydı (695/1296)³⁸⁰.

Gıyâseddîn Süyük Şâh ise Horâsân'a gittikten sonra Emîr Nevruz'un kardeşi Baldûk ile birlikte Kûbenân'a geldiler ve buradan Muhammed Şâh'ın üzerine hücum ettiler. İkisi arasında meydana gelen savaşta Muhammed Şâh; Süyük Şâh ve destekçilerini yenip, onları Zerend'e kadar takip etti. Süyük Şâh bu takibin sonucunda Horâsân'a tekrar geri döndü. Bu olay sırasında Muhammed Şâh'a; Sistân'dan gelip Emîr Nevruz'un himayesine girmiş olan Nusret Melik ve onun kardeşi Ali Melik ile Emîr Hâcî Satılmış'ın iki bin süvariyle birlikte Kirmân'a geldikleri, şehri bir müddet muhasara ettikleri ve sonunda Bem kalesine yerleştikleri haberi geldi. Bu haber üzerine Muhammed Şâh Bem kalesine yöneldi. Afgan yolunda kendisine katılan Moğol askerleriyle birlikte Bem'e ulaşan Muhammed Şâh, ilk gün şehrin dış kısmını aldı. Daha sonra Sîrcân, Mekrân ve diğer yerlerden beşyüz bin süvari ve piyadenin onlara katılmasıyla birlikte kaleyi muhasara ettiler. İki ay süren bu kuşatmadan sonra kaledekiler teslim oldular. Muhammed Şâh birkaç gün sonra Nusret Melik ve kardeşini öldürdü. Aynı yıl içinde Sîrcân hâkimiyetini Mevlâna Tâceddîn'e verdi ve oğlu Mevlâna Sadreddîn'i de babasına yardımcı yaptı³⁸¹. Öte yandan Muhammed Şâh, Nâsireddîn Yülük Şâh'ı da kendisine karşı giriştiği art niyetli hareketlerden dolayı yakalatıp Sîrcân kalesine hapsettirdi.

³⁷⁶ Ona destek veren kişiler arasında Kıvâmeddîn Vezir, Bahâ el-Melik ve Tuğrul Melik'te bulunmaktaydı. Bkz. Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, s. 467, n. 98.

³⁷⁷ Târîh-i Vassâf (s. 168) Muhammed Şâh'ın Kirmân tahtına Zilhicce ayının 696 yılında geçtiğini yazmaktadır.

³⁷⁸ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 81; Hâfız-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfız-ı Ebrû*, C. III, s. 87.

³⁷⁹ Herevî kelimesi Farsçada Heratlı anlamına gelmektedir. Bkz. Mehmet Kanar, *Farsça-Türkçe Sözlük*, s. 1580.

³⁸⁰ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 81; Hâfız-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfız-ı Ebrû*, C. III, s. 87; Mîrhond, *Ravzatü's-safa*, s. 732; Hamdullâh Mustevfî, *Târîh-i Güzîde*, s. 534; Muineddîn Netenzi, *Târîh-i Mülûk-i Şebânkâra*, s. 29.

³⁸¹ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 81-82; Hâfız-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfız-ı Ebrû*, C. III, s. 88-89.

Bu olaylardan sonra Muhammed Şâh ile Melik Timur Bûkâ arasında ihtilaf baş gösterdi. Bu ihtilafın sonucunda Timur Bûkâ ile Mevlânâ Fahreddîn; Muhammed Şâh'a karşı ittifak kurdular. Bu ittifakın sonucunda ordugâha giden Timur Bûkâ, Muhammed Şâh aleyhinde konuşarak Sahib Dîvân Sadreddîn'i ikna ederek Kirmân hâkimiyeti için Mevlana Fahreddîn'in ortaklığıyla kendi adına iki yıl süreli bir yarlıg hükmü çıkarttı. Bu yarlıg hükmüyle birlikte Nâsireddîn Yülük Şâh, Emîr Sâdi, Nusret Melik'in kardeşleri ile Kıvâmeddîn Vezir ona katıldılar ve Muhammed Şâh'a karşı harekete geçtiler. Bu gelişmeler Muhammed Şâh'ın işini oldukça zorlaştırmıştı. Ancak bahar ayında Keravnas askerlerinin Muhammed Şâh'a yardıma gelmeleri üzerine Nâsireddîn Yülük Şâh mecburen ordugâha geri gitti³⁸².

Muhammed Şâh; Hasan Şâh ve Hâce Zahîreddîn'e Kirmân'da naiplik vererek, Timur Melik'in fitnelerini ortadan kaldırmak için 27 Ramazan 698 (28 Haziran 1299) yılında Ebr-i Kûh yolundan Isfahân'a buradan da ordugâha gitti. Mevlânâ Fahreddîn Kâdî ve Kirmân'ın ileri gelenleri de ordugâha gittiler³⁸³. Onun buraya gelme sebebi Muhammed Şâh'a karşı beslediği düşmanlıktı. Nitekim bu düşmanlık sonucunda Mevlânâ Fahreddîn, onun yerine Kirmân hükümdarlığına Celâleddîn Siyutgatmış'ın oğlu Kutbeddîn Şâh Cihan'ı getirmek istiyordu. Gerçekte ise Kirmân'da kendi bağımsızlığını sağlamaya çalışıyordu. Çünkü İlhanlı Devleti'nde Hâce Reşîdüddîn Fazlullah ve Hâce Sadeddîn Sâvcî (veya Âvcî)'nin Kadı Fağreddîn'e göre yetkileri daha genişti³⁸⁴.

O sıralarda Bağdat'a doğru giden Gazan Han'a Timur Bûkâ, Muhammed Şâh ve Mevlânâ Fahreddîn'in arasında geçen olayları anlattılar. Bunun üzerine Gazan Han, Muhammed Şâh'ı Kirmân tahtından indirdi ve daha sonra kendisiyle birlikte Şam'a götürdü. Mevlânâ Fahreddîn ise 699 (1300) yılında Kirmân hâkimi yapıldı³⁸⁵.

Fahreddîn'in Öldürülmesi ve Muhammed'in Kirmân'a Tekrar Hâkim Olması

Mevlânâ Fahreddîn Kirmân'a geldikten iki-üç yıl sonra birçok mal ve mülk elde etmişti. Bunun sonucunda 698 (1299) yılında Kirmân'da meydana gelen tartışmalardan dolayı Gazan Han'ın sarayına geri gitti ve burada kendisine Kirmân yarlıgı verilince şehre tekrar geri

³⁸² Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 83-84; Hâfiz-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfiz-ı Ebrû*, C. III, s. 89.

³⁸³ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 84; Hâfiz-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfiz-ı Ebrû*, C. III, s. 89-90; Ali Han Vezîrî, *Târihi Kirmân*, C. I, s. 468, n. 99; *Târih-i Şâhi Karâhutâiyân-i Kirmân*, s. 83-84.

³⁸⁴ Hondmîr, *Târih-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 271; Abbâs İkbâl, *Târih-i Moğol*, s. 419.

³⁸⁵ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 84; Hâfiz-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfiz-ı Ebrû*, C. III, s. 90; Hondmîr, *Târih-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 271; Abbâs İkbâl, *Târih-i Moğol*, s. 419.

geldi³⁸⁶. Diğer bir rivayette ise Mevlânâ Fahreddîn'in Gazan Han sarayına gitme sebebi yukarıda da anlattığımız gibi Muzafereddîn Muhammed Şâh'a karşı duyduğu düşmanlığı³⁸⁷.

Mevlânâ Fahreddîn yarlığ hükümünü aldıktan sonra Kirmân'a geldi. Ancak Kirmân'da bulunan halkta Mevlânâ Fahreddîn'e karşı bir isyan kıvılcımı başlamıştı. Bundaki en büyük etken ise Mevlânâ Fahreddîn'in Kirmân'da daha önce yapmış olduğu zorbalıklardı. Onun Kirmân'a gelmesinden sekiz gün sonra Muhammed Şâh'ın kardeşi olan Rükneddîn Mahmûd Şâh'ın sarhoş olduğu bir sırada şehrin şihnesi olan Niktây (veya Nikbây)onu tehdit etti. Bu durum üzerine Mahmûd Şâh; Gıyâseddîn Süyük Şâh ve bir grup Türkmen ile birlikte harekete geçerek ilk önce Niktây'ı öldürdü. Bu gelişmeler üzerine Mevlânâ Fahreddîn, Bem yolundan kaçarak Kirmânlı bir kişinin evine saklandı. Ancak kendisi, iki çocuğu (Afzaleddîn ve Hüsrev), damadı ve dostları yakalanarak Yekşembe (Pazar) günü 16 Rabiülevvel ayının 699 (11 Aralık 1300) yılında öldürüldüler. Böylece Mahmûd Şâh ve etrafındakiler çok kısa bir sürede Kirmân'a hâkim oldular³⁸⁸.

Kirmân'daki bu gelişmeler Şirâz'a ulaşınca buranın hâkimi Sadık Bek, Fars ve Irak askerlerini toplayıp Kirmân tarafına yolladı³⁸⁹. Kirmân'da bu gelişmeler yaşandığı sırada Gazan Han, Şam'a doğru hareket etmekteydi. Gazan Han bu gelişmeler üzerine etrafa emirler yollayarak büyük bir ordunun toplanmasını ve bu isyanın sona erdirilmesini emretti. Kısa bir süre sonra Ciyurgatay, Isfahân şihnesi Hermençi ve Timur Bûka, Afgan askerleriyle birlikte yanına çok sayıda asker alarak Kirmân'a gelip şehrin dışında çadır kurdular ve asker toplamak için etrafa haber gönderdiler. Bu haber üzerine Luristan Atabeyi Nâsireddîn Ahmed, Şebankâra Padişâhı Celâleddîn Tayyib Şâh'ın oğlu Nizameddîn Hasan, Irak, Sircân ve Yezd askerleri bu durumu ortadan kaldırmak için Kirmân'a gelip şehri muhasara ettiler. Muhasaranın uzun sürmesi üzerine, elçiler o sıralarda Diyarbakır'da bulunan Gazan Han'a şehrin durumunu tekrar bildirdiler. Bunun üzerine Gazan Han bu isyanı ortadan kaldırmak için Muhammed Şâh'a Kirmân yarlığını tekrar verdi ve Hâce Sadreddîn Ebherî, onun veziri olarak görevlendirip onları Kirmân'a yolladı³⁹⁰.

³⁸⁶ Ali Han Vezîrî, *Târihi Kirmân*, C. I, s. 468, n. 99.

³⁸⁷ Hondmîr, *Târih-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 271; Abbâs İkbâl, *Târih-i Moğol*, s. 419.

³⁸⁸ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Simtü'l-ulâ*, s. 85; *Târih-i Vassâf*, s. 235-236; Ali Han Vezîrî, *Târihi Kirmân*, C. I, s. 468, n. 98; *Yâddâştây-i Kazvîni*, C. III, s. 249.

³⁸⁹ *Târih-i Vassâf*, s. 236; Hondmîr, *Târih-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 272.

³⁹⁰ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Simtü'l-ulâ*, s. 86-87; *Târih-i Vassâf*, s. 237; Hamdullâh Mustevfî, *Târih-i Güzide*, s. 535; Ali Han Vezîrî, *Târihi Kirmân*, C. I, s. 469, n. 99; *Yâddâştây-i Kazvîni*, C. III, s. 249.

Bu kuşatma yaklaşık olarak bir yıl sürdü³⁹¹. Ancak şehirde kıtlık baş gösterince Mahmûd Şâh teslim olmak zorunda kaldı³⁹². Bunun sonucunda Mahmûd Şâh yakalanıp ordugâha gönderildi. Ancak Mahmûd Şâh yoldayken zehir içti³⁹³ ve Hemedân³⁹⁴ yakınlarında Safer ayının ikinci günü 700 (17 Ekim 1300)³⁹⁵ yılında öldü³⁹⁶.

Muhammed Şâh Kirmân'a ulaştığı zaman Fars ve Irak askerleri şehri ona teslim ettiler³⁹⁷. Başka bir rivayette ise Muhammed Şâh Kirmân'a ulaştığı zaman Ayâcî Gûrgân; Karâvnâs askerlerinden uluşan yirmi bin atıyla birlikte Kirmân'a saldırmıştı. Bu durum üzerine Muhammed Şâh askerleriyle birlikte Cîruft yakınlarına gidip burada iki ay kaldı. Ayâcî Gûrgân ve yanındaki askerler geri gidince Muhammed Şâh Kirmân şehrine geri göndü³⁹⁸. Muhammed şehre geldikten sonra başta Hâce İmâdeddîn ve Hâce Zahîreddîn olmak üzere Kirmân'da fitne çıkaran herkesi öldürdükten³⁹⁹ sonra şehrin idari ve imar işleriyle ilgilenmeye başladı. Vezaret ve naipliği Behâ el-Melik Nasîreddîn Hasan'a verdi. İstîfâ divanına ise Tâceddîn Ebûbekir Şâh'ı getirdi.

Öte yandan bu isyan sırasında Kirmân şehri çok zarar görmüştü. Muhammed Şâh şehrin bu durumunu Hâce Sadreddîn'in⁴⁰⁰ yardımıyla Moğol sarayına bildirdi. Bunun üzerine Kirmân'dan alınan yıllık vergide 140 bin Dinâr indirim yapıldı. Bu destekle birlikte Muhammed Şâh Kirmân'ın imar işlerini halledip, şehirde birçok yapı inşa ettirdi⁴⁰¹.

Muhammed Şâh güzel yüzlü, asil ve adil bir Sultan'dı. Ancak şarap ve eğlenceye çok düşküdü. Nitekim çok şarap içtiği için genç yaşta çeşitli hastalıklara yakalanıp 6.

³⁹¹ Târîh-i Habîbü'l-siyer (C. III, s. 272) bu kuşatmanın üç ay sürdüğünü yazmaktadır. Târîh-i Güzîde (s. 535) kuşatmanın bir buçuk yıl sürdüğünü yazmaktadır.

³⁹² Gıyâseddîn Süyük Şâh ve Türkmenler, Mahmûd Şâh'tan iki ay önce teslim olmuşlardı. Bkz. Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, s. 470, n. 99.

³⁹³ Muhammed Şâh Kirmân'a geldikten kısa bir süre sonra Tebriz'de tutuklu bulunan Nasîreddîn Yülük Şâh ile Kivâmeddîn Vezirin'in öldürülme emrini verdi. Hemedân yakınlarında Nâsireddîn Yülük Şâh'ın ölüm haberini alan Mahmûd Şâh yanında bulundurduğu zehri içerek kendini öldürdü. Bkz. Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 93; Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, s. 469-470, n. 99.

³⁹⁴ Hamdullâh Mustevfî ise onun Isfahân yakınlarında öldüğünü yazmaktadır. Bkz. Hamdullâh Mustevfî, *Târîh-i Güzîde*, s. 535.

³⁹⁵ Târîh-i Vassâf (s. 238)'da onun 699 yılının 2. Safer ayında öldüğünü yazmaktadır. Yine aynı şekilde Abbâs İkbâl (*Târîh-i Moğol*, s. 420)'de onun 699 yılında öldüğünü yazmaktadır. Krş. *Yâddâştây-i Kazvînî*, C. III, s. 250.

³⁹⁶ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 89; Hamdullâh Mustevfî, *Târîh-i Güzîde*, s. 535; *Yâddâştây-i Kazvînî*, C. III, s. 249-250; Abbâs İkbâl, *Târîh-i Moğol*, s. 419-420.

³⁹⁷ Hamdullâh Mustevfî, *Târîh-i Güzîde*, s. 535; Muineddîn Netenzi, *Târîh-i Mülûk-i Şebânkâra*, s. 29.

³⁹⁸ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s.89-90.

³⁹⁹ Hamdullâh Mustevfî, *Târîh-i Güzîde*, s. 535; Muineddîn Netenzi, *Târîh-i Mülûk-i Şebânkâra*, s. 29.

⁴⁰⁰ Hâce Sadreddîn kısa bir süre sonra Muhammed Şâh'ın yanından kaçıp Sîrcân'a oradan da Fârs'a gitmişti. Bu kaçışta etkili olan etken ise Muhammed Şâh'ın Kirmân'daki asileri ortadan kaldırırken çok sert davranmasıydı. Bkz. Hamdullâh Mustevfî, *Târîh-i Güzîde*, s. 536; Muineddîn Netenzi, *Târîh-i Mülûk-i Şebânkâra*, s. 30; V. Minorsk, "Kutlug-Han", *İ. A.*, C. VI, s. 1054.

⁴⁰¹ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 90-94; Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, s. 471, n. 99.

Cemâziyelevvel 702 (27 Aralık 1302)⁴⁰² yılında 29 yaşındayken öldü. Onun naaşı Terken Hatun medresesine gömüldü. Onun ölümünden 20 gün sonrada Hasan Şâh ölünce Kirmân tahtına Şâh Cihan geçti⁴⁰³.

İ. Sultan Kutbeddîn Şâh Cihan

Kutbeddîn Şâh Cihan; Siyurgatmış'ın oğlu ve Muzafferettin Muhammed Şâh'ın yeğenydi. O, Kutbeddîn lakabını atası Kutbeddîn Muhammed Şâh'tan almıştı.

Muzafferettin Muhammed Şâh'ın öldüğü haberi İlhanlı sarayına ulaşınca, Kirmân hükümranlığı Gazan Han tarafından Şâh Cihan'a verildi (15 Receb 702/5 Mart 1303). Kendisi bu haberi aldığıında İlhanlı sarayında bulunmaktaydı. Şâh Cihan yarlığ hükmünü aldıktan sonra Kirmân'a doğru hareket etti ve aynı yılın Şevvâl (Mayıs-Haziran) ayında Kirmân tahtına oturdu⁴⁰⁴.

Şâh Cihan; cesaretli, güçlü ve atik bir kişiliğe sahip olmasına rağmen genç ve tecrübesizdi. Bu durum ise onun Kirmân'daki yönetim şekline uygun siyasetin yürütülmesini engelliyordu. Nitekim Şâh Cihan Kirmân tahtına geçtikten sonra Moğol hazinesine verilen yıllık vergiyi ödemediği gibi Gazan Han'ın ölümüyle birlikte Kirmân'da kendisine muhalefet olan ve Gazan Han'a yakın olan kişileri öldürmeye başlamıştı. Bu kişilerin başında ise Gazan Han tarafından Kirmân vezirliğine tayin edilen Mevlân'a Mücededdîn Gilî gelmektedir. Şâh Cihan, Sîrcân'ı Mevlâna Sadreddîn'den almak için Mücededdîn Gilî'yi vezirlikten azlettirip öldürdükten sonra Sîrcân üzerine ordu gönderdi. Öte yandan İlhanlı tahtına oturan Olcaytu bu durumu haber alınca Şâh Cihan'ı Kirmân tahtından azlettirerek yerine Melik Nâsireddîn Muhammed b. Burhan'ı Kirmân'a vali olarak tayin etti (706/1306-1307). Vezirlik makamına ise Sîrcân hâkimi Sadreddîn getirildi⁴⁰⁵.

Şâh Cihan'a gelecek olursak; yaklaşık olarak iki çocuk yıl Kirmân'da hüküm sürdükten sonra Olcaytu'dan gelen emir üzerine Kirmân tahtını bırakmak zorunda kaldı⁴⁰⁶.

⁴⁰² Bazı kaynaklarda onun ölüm tarihi hakkında verilen bilgiler farklılık arz etmektedir. Örneğin Târih-i Habîbü'l-siyer (C. III, s. 271) onun ölüm tarihi olarak 701 yılını vermektedir. Lubb et-Tevârih (s. 223) ise onun 703 yılında 23 yaşında öldüğünü yazmaktadır.

⁴⁰³ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 79-90; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 732; Hondmîr, *Târih-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 271; Ali Han Vezîrî, *Târihî Kirmân*, C. I, s. 478-479; *Târih-i Vassâf*, s. 238; *Târih-i Cihan Âra*, s. 123; Abbâs İkbâl, *Târih-i Moğol*, s. 420.

⁴⁰⁴ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 95-96; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 732; Hondmîr, *Târih-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 272; Ali Han Vezîrî, *Târih-i Kirmân*, C. I, s. 470; *Târih-i Şâhî Karâhutâiyân-i Kirmân*, s. 84; *Yâddâştây-i Kazvinî*, C. III, s. 250-251.

⁴⁰⁵ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s.95-96; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 732; *Târih-i Şâhî Karâhutâiyân-i Kirmân*, s. 74-75; Hâfız-ı Ebrû, *Coğrafya-yu Hâfız-ı Ebrû*, C. III, s. 95.

⁴⁰⁶ Abdullatif Kazvinî, *Lubb el-Tevârih*, s. 223; Ali Han Vezîrî, *Târihî Kirmân*, C. I, s. 471; Hamdullâh Mustevfî, *Târih-i Güzide*, s. 536.

Bazı kaynaklar Olcaytu tarafından kendisine Fars bölgesinin iktâ olarak verildiğini ve bunun üzerine Şâh Cihan'ın orayı yerleşip refah bir hayat sürdüğünü⁴⁰⁷, bazı kaynaklar ise onun Şîrâz'a babasının karısı Gerduçin'in yanına gidip orada yaşamına devam ettiğini ve orada birçok mal ve mülk elde ettiğini yazmaktadır⁴⁰⁸. Şâh Cihan'ın, Kutlug Han (lakabı Mahtûm Şâh idi)⁴⁰⁹ adında bir kızı vardı. Kaynakların verdiği malumata göre Şâh Cihan daha hayatta iken kızını, Muhammed Mübârizüddin b. Muzaffer ile evlendirmişti⁴¹⁰.

Şâh Cihan'ın ölüm tarihi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Hamdullâh Mustevfî, onun Şîrâz'da bir müddet yaşadığını ve burada öldükten sonra Kirmân'a getirilerek babası Siyurgatmış'ın medresesine (Yeni Kapı) gömüldüğünü yazmaktadır⁴¹¹.

Daha önce de anlattığımız gibi Melik Nâsireddîn Muhammed b. Burhan, Olcaytu tarafından Kirmân'a vali olarak tayin edilince, Kirmân doğrudan doğruya Moğollar tarafından ilhak edilmiş oldu. Bu durumla birlikte bölgede yaklaşık olarak bir asra yakın hâkimiyet sağlamış olan Kutlughan Hanedanlığı yıkılmış oldu.⁴¹²

⁴⁰⁷ Ali Han Vezîrî, *Târihi Kirmân*, C. I, s. 471; *Târih-i Şâhi Karâhutâiyân-i Kirmân*, s. 75.

⁴⁰⁸ Hamdullâh Mustevfî, *Târih-i Güzide*, s. 537; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 732; Hondmîr, *Târih-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 272; Abdullatif Kazvinî, *Lubb el-Tevârih*, s. 223; Abbas İkbâl, *Târih-i Moğol*, s. 420; V. Minorski, "Kutlug-Han", *İ. A.*, C. VI, s. 1054.

⁴⁰⁹ Bu isim Lubb et-Tevârih (s. 223)'te Hâtûn Kutlug; Habîbü'l-siyer (s. 272)'de Han Kutlug; *Târih-i Kirmân* (s. 471)'de Kutlug Türkân; *Ravzatu's-safa* (s. 732) ve *Târih-i Güzide* (s. 537, n. 1)'de Han Kutlug şeklinde yazılmıştır.

⁴¹⁰ Mahmûd Kütübî, *Târih-i Âl-i Muzaffer*, be ihtimâm u tehşîye-yi Abdülhüseyn Nevâî, Tahran 1364 hş., s. 37-38; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 732; Hamdullâh Mustevfî, *Târih-i Güzide*, s. 537, n. 1; Hondmîr, *Târih-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 272; Ali Han Vezîrî, *Târihi Kirmân*, C. I, s. 471.

⁴¹¹ Hamdullâh Mustevfî, *Târih-i Güzide*, s. 537, n. 1; krş. Yılmaz Öztuna, "Kutluğ-Hanlar veya Kirmân Karahıtayları" *T. A.*, C. XXII, s. 392.

⁴¹² Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s.95-96; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 732; *Târih-i Şâhi Karâhutâiyân-i Kirmân*, s. 74-75; Hâfiz-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfiz-ı Ebrû*, C. III, s. 95.

SONUÇ

Kirmân coğrafyası bulunduğu konum itibariyle tarih boyunca sürekli muhtelif hareketliliklere sahne olmuş ve bu hareketlilikler sonucunda da bölgede pek çok hanedan hâkimiyet kurmuştur. Kutlughan Hanedanlığı ise bunlardan sadece bir tanesidir. Hanedanın kurucusu olan Barâk Hâcîb, Kutlughan Hanedanlığı'nı kurmadan önce akıllı bir politika takip etmişti. Nitekim kızlarını gerek Moğollar ve gerekse Harezmsâhlar, Yezd Atabeyleri ve Fars Atabeyleri ile evlendirmek suretiyle çok sağlam ilişkiler kurmuştu. Öte yandan Barâk Hâcîb, Harezmsâhlar'ı bertaraf edip, Kirmân'da hanedanı kurduktan sonra Müslüman olmuş, bununla birlikte Abbâsi Halifesinden “Kutlug Sultan” ve ayrıca Ögedey Han'dan da “Kutlug Han” unvanını alarak hem Abbâsilerin hemde İhanlıların desteğini almıştı.

Onun Hicri 632 yılındaki ölümünden sonra başa geçen halefleri de onun yürütmüş olduğu politikayı, yanı siyasi evlilikleri başarılı bir şekilde devam ettirmişlerdi. Özellikle İlhanlı Hanları ile yapılan siyasi evlilikler Kirmân bölgesinin uzun bir müddet bu sülalenin hâkimiyetinde kalmasını sağlamıştı.

Barâk Hâcîb 'in halefleri arasında iki kişi öne çıkmaktadır. Bunlardan birinci Terken Hatun, ikincisi ise Kızı Padişâh Hatun'dur. Adaleti ve hayrı seven bir kişilik olan Terken Hatun kendi saltanatını muhafaza etmek için üvey oğulları Sultan Haccâc ve Siyurgatmış ile çok çetin mücadelelere girişmişti. Buna rağmen Terken Hatun zamanında Kirmân halkı çok rahat bir dönem geçirdi. Terken Hatun Kirmân'da elinden geldiğince faziletlere hürmet etmeye, yeni yerleşim yerleri açmaya, hayır müesseseleri ve binaların arttırılmasına, insaf ve intizamlı gayret göstermişti. Sağlam iradeli ve güçlü duygulara sahip olan Kutlug Türkan Hatun zamanında Kutlughanlılar parlak bir dönem yaşamıştır. Onun ölümünden sonra hanedanın başına geçen Padişâh Hatun; Türü faziletlerle süslenmiş bulunan iyi huylu güzel bir kadındı. Kirmân tahtına oturunca âlimlere ve fazıllara büyük bir ikramda bulunmuştu. Yaradılışının güzelliği, nezaketi ve yüksek istidatları onu hem kendi devrinde, hem de kendinden sonra gelenler arasında ebedi kılmıştı. O çok iyi bir hattat, şair ve tezhipçiydi.

Onun ölümünden sonra Kirmân tahtına geçen kişiler pek bir varlık gösteremediler. Bunun sonucunda Kirmân hâkimiyeti Olcaytu tarafından bu hanedandan alınıp, buraya Melik Nâsıreddîn Muhammed b. Burhan vali olarak tayin edildi. Bu durum Kutlughanlılar'ın Kirmân'da hâkimiyetlerinin sonu olacaktı. Kutlughanlılar'dan sonra Moğollar buraya valiler atamaya başladılar. Daha sonra ise bu bölgeye Muzâfferiler hâkim oldular.

Türkiye'de bu konuyla ilgili çalışmalar neredeyse yok denilecek kadar azdır. Yapılmış olan çalışmalar ise hanedanlık hakkında kısmi bilgiler içermektedir. Bu çalışmaların başında Bahriye Üçok'un yazmış olduğu *İslâm Devletlerinde Türk Nâibeler ve Kadın*

Hükümdarlar adlı kitabı ve bu kitabında ele aldığı konunun bir özeti sayılabilecek bir makalesi gelmektedir. Her iki çalışmada konumuzla ilgili ayrıntılı bilgi vermese de, hanedanın iki kadın hükümdarı olan Kutlug Terken Hatun ve Padişâh Hatun hakkında verdiği geniş malumatlardan dolayı, Üçok'un eser ve makalesi tezimizde istifade ettiğimiz kaynaklar arasındadır. Bu çalışmalar dışında Bertold Spuler'in Türkçeye çevrilmiş olan *İran Moğolları* adlı eserinde konumuzla ilgili özet bilgiler yer almaktadır.

Biz gerek Kirmân coğrafyası ve gerekse Kutlughanlılar'ın siyasi tarihi hakkında ana kaynaklar ışığında geniş bilgiler vermeye çalıştık. Bu kaynakların başında ise Kutlughanlılar'ın (Kirmân Karahıtayları) tarihini anlatan ve Terken Hatun'un saltanatı döneminde, onun münşîliğini yapmış olan Nâsıreddîn Münşî Kirmânî'nin yazmış olduğu *Sımtü'l-ulâ li'l-Hazreti'l-'ulyâ* gelmektedir. Biz bu konunun daha iyi anlaşılabilmesini sağlamak için bu kaynağı bâzı alarak dönemine ait yazılmış yerli-yabancı diğer kaynak ve araştırma eserleriyle de karşılaştırarak mukayeseli bir bakış açısı sergilemeye çalıştık. Ele aldığımız bu çalışmanın hem Kutlughanlılar hemde Ortaçağda Kirmân coğrafyasında kurulmuş diğer hanedanlara dair araştırma yapan sosyal bilimcilere başvuru mahiyetinde bir araştırma eseri niteliği taşıyacağını ve Ortaçağ Tarih araştırmalarına bir fayda sağlayacağını umuyoruz.

KAYNAKÇA

Abd el-Muhammed ÂYETÎ, *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*, Tahran 1383 hş.

Ahmed Ali Han Vezîrî, *Coğrâfyâ-yi Kirmân*, tashîh u tehşîye Bâstânî-i Pârîzî (Muhammed İbrahim), Tahran 1383 hş.

-----, *Târihî Kirmân*, C. I, tashîh u tehşîye Bâstânî-i Pârîzî (Muhammed İbrahim), Tahran 1364 hş.

Ahmed bin MAHMÛD, *Selçuk-Nâme*, C. I, (Haz. Erdoğan Merçil), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977.

AKYOL, Hasan, “Kirman Selçukluları”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012.

Alaaddin Ata Melik CÛVEYNÎ, *Tarih-i Cihan Güşa*, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK Basımevi, Ankara 2013.

-----, *Târih-i Cihangüşây-i Cüveynî*, be tashîh-i Muhammed Kazvînî, Tahran 1387 hş.

AŞTÎYANÎ, Abbâs İkbâl, *Târîhi Kâmil-i İnan (ez Guzeşte ta be İmrûz)*, C. II, Tahran 1375 hş.

-----, *Târîhi Moğûl*, Tahran 1387 hş.

AYAN, Ergin, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Oğuz İsyânı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013.

BARTHOLD, V.V. , *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), TTK Basımevi, Ankara 1990.

BARTHOLD, W. , “Soğd”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. X, MEB, İstanbul 1966, s. 736.

-----, “Barâk Hâcîb ”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. II, MEB, İstanbul 1979, s. 307-38

-----, “Hâfız Ebrû”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. V, I. Kısım, MEB, İstanbul 1987, s. 77.

-----, “Kara-Hitay”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.VI, MEB, İstanbul 1977, s. 273-274.

-----, “Tâhirîler”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. XI, MEB, İstanbul 1979, s. 636.

-----, “Argun”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. I, MEB, İstanbul 1950, s. 560-561.

BAZİN, Marcel, “Kirmân”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. XXVI, TDV, Ankara 2002, s. 62-63.

BELÂZURÎ, *Fütûhu'l Büldân (Ülkelerin Fethi)*, (Trc. Mustafa Fayda), Siyer Yayınları, İstanbul 2013.

BEZER, Gülay Ögün, “Terken”, *İslam Ansiklopedisi*, C. XL, TDV, İstanbul 2011, s. 509

BÜCHNER, V. F. , “Şebânkâre”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. XI, MEB, İstanbul 1979, s. 369.

Ebû'l-Ferec İBNÜ'L-İBRÎ, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, (Çev. Şerafeddin Yaltkaya), TTK Basımevi, Ankara 2011.

Efdâleddîn Ebû Hâmîd Ahmed b. Hâmîd KİRMÂNÎ, *İkdü'l- ulâ li'l-Mevkifi'l-a'lâ*, tashîh u ihtimâm Ali Muhammed Âmirî-i Naîmi; mukaddime Bâstânî-i Pârîzî, Tahran 1356 hş.

-----, *Târîhi Efzal ya Bedâyiü'l-Ezmân fî Vekâyî-i Kirmân*, ferâhem âverde Mehdî Beyânî, Tahran 1326 hş.

Fîrûz Mîrzâ FERMÂNFERMÂ, *Sefernâme-yi Kirmân u Beluçîstân*, nşr. Nizâm Mâfi, IsfaHan 1360 hş.

GENÇ, Reşat, “Terken” Türk Ansiklopedisi, C. XXXI, MEB, Ankara 1982, s. 116.

Gıyâseddîn b. Himâmeddîn HONDMÎR, *Târîh-i Habîbü'l-siyer fî Ahbâri Efrâdi'l-beşer*, C. II-III, nşr. Muhammed Debîr Siyakî, Tahran 1370 hş.

GÖMEÇ, Sadettin, “Terken Unvanı Hakkında”, *AÜDTCFTD*, 17, 2, Ankara 2010, ss. 107-114.

Gregory Abû'l FARAC (Bar Hebraeus), *Abû'l Farac Tarihi*, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), C. II, TTK Basımevi, Ankara 1999.

Hâfîz-ı EBRÛ, *Coğrafya-yı Hâfîz-ı Ebrû*, nşr. Sadık Seccâdî, C. III, Tahran 1375 hş.

HAİG, T. V. , “Saffârîler”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. X, MEB, İstanbul 1966, s. 59-60.

Hamdullâh Mustevfî-i KAZVÎNÎ, *Nuzhetü'l Kulûb*, tashîh u tehşîye G. Le Strange, Tahran 1389 hş.

-----, *Târîh-i Güzîde*, nşr. Abdülhüseyin Nevâ'i, Tahran 1364 hş.

Hasan CAFERÎ, *Târîh-i Yezd*, be kûşeşi İreç Afşâr, Tahran 1389 hş.

HERZFELD, E. , “Bem”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. II, MEB, İstanbul 1979, s. 512.

HINZ, Walther, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, (Çev. Acar Sevim), Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1990.

HUART, Cl. , “Ebû Ali”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. IV, MEB, İstanbul 1964, s. 10.

-----, “Ebû Kâlicâr”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. IV, MEB, İstanbul 1964, s. 33.

-----, “Sircân”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. X, MEB, İstanbul 1966, s. 699.

-----, “Fersah”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. IV, MEB, İstanbul 1964, s. 574.

İbnü'l ESÎR, *El-Kâmîl fi't-Târîh*, C. VII, VIII, XI, X, XII, (Türkçe Trc. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın), Bahar Yayınları, İstanbul 1987.

Kadı Ahmed Gaffârî-i KAZVÎNÎ, *Târîh-i Cihan Âra*, Tahran 1338 hş.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Harezmsâhlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, TTK Basımevi, Ankara 2000.

-----, “Kavurd”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. VI, MEB, İstanbul 1977, s. 456-458.

KANAR, Mehmet, *Farsça-Türkçe Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul 2008.

KILIÇER, M. Esad, “Ehl-i Re'y”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. X, TDV, İstanbul 1994, s. 520.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, “Hâcîb ”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. V, I. Kısım, MEB, İstanbul 1987, s. 30.

-----, “Cüveynî”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. III, MEB. İstanbul s. 249-255.

KÖYMEN, Mehmet Altay, “Kirmân Selçukluları Tarihi”, *AÜDTCFD*, S. II, Ankara 1943, ss. 127-134.

KRAMERS, J. K. , “Kirmân”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. VI, MEB, İstanbul 1977, s. 815-820.

KURTULUŞ, Rıza, “Muzafferîler”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXI, TDV, İstanbul 2006, s. 419.

Mahmûd KÜTÜBÎ, *Târîh-i Âl-i Muzaffer*, be ihtimâm u tehşiye-yi Abdülhüseyin Nevâî, Tahran 1364 hş.

MERÇİL, Erdoğan, *Fars Atabegleri Salgurlular*, TTK Basımevi, Ankara 1991.

-----, *Kirmân Selçukluları*, TTK Basımevi, Ankara 1987.

-----, *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara 1989.

-----, “Gazneliler’in Kirmân Hâkimiyeti (1031 - 1034)”, *Tarih Dergisi*, S. 24, İstanbul 1970, ss. 35-44.

-----, “Saffâr, Ya’kûb b. Leys” *İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXIII, TDV, İstanbul 2008, s. 463-464.

MERNİSSİ, Fatıma, *Hanım Sultanlar (İslâm Devletlerinde Kadın Hükümdarlar)*, (Çev. M. Ali Kayabol-Filiz Nayır), Cep Kitapları Yayınları, İstanbul 1992.

MİNORSKY, V. , *Hudûdü’l-Âlem Mine’l-Meşrik İle’l-Magrib*, (Çev. Abdullah Duman-Murat Ağarı) Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008.

-----, “Kutlug-Han”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. VI, MEB, İstanbul 1977, s. 1053-1054.

MİRHOND, Muhammed b. Hondşâh Belhî, *Ravzatu’s-safâ fî Sîreti’l-enbiyâ ve’l-Mülûk ve’l-Hülefâ*, nşr. Abbâs Zeryâb, Tahran 1358 hş.

Muhammed b. Ali b. Süleyman er-RÂVENDÎ, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, C. I, (Çev. Ahmet Ateş), TTK Basımevi, Ankara 1999.

Muhammed İbrâhîm HABÎSÎ, *Selcûkiyân u Guz der Kirmân*, mukaddime, tashîh u teşhiye Bâstânî-i Pârîzî (Muhammed İbrâhîm), Tahran 1373 hş.

Nâsireddîn Münşî KİRMÂNÎ, *Sımtü’l-ulâ li’l-Hazreti’l-‘ulyâ*, be tashîh u ihtimâm Abbâs İkbâl Âştîyânî, Tahran 1328 hş.

NESEVÎ, *Celalüttin Harezemşah*, (Trc. Necip Asım), İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1934.

ÖĞÜT, Salim, “Ehl-i Hadîs” *İslâm Ansiklopedisi*, C. X, TDV, İstanbul 1994, s. 508.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Barâk Hâcîb ”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. V, TDV, Ankara 2002, 61-62.

ÖZTUNA, Yılmaz, “Kutluğ-Hanlar veya Kirmân Karahıtayları” *Türk Ansiklopedisi*, C. XXII, MEB, Ankara 1975, s. 392.

PAGLIARO, Ant. , “Parsîler”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. XI, MEB, İstanbul 1964, s. 510.

POLO, Marko, *Markopolo Seyahatnamesi*, (Haz. Filiz Dokuman), C. I, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul tarihsiz.

Reşîdüddîn FAZLULLAH, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, (Çev. İsmail Aka-Mehmet Ersan-Ahmad Hesamipour Khelejani) TTK Basımevi, Ankara 2013.

-----, *Câmi'ü't-Tevârih Selçuklu Devleti*, (Farsçadan Çevirenler Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş), Selenge Yayınları, İstanbul 2010.

SERTKAYA, Pınar, *Türk Tarihinde Terkenler*, Selçuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011.

Sıbt İbnu'l-CEVZÎ, *Mir'âtü'z-Zaman Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim, TTK Basımevi, Ankara 2011.

SOLMAZ, Sefer- SERTKAYA, Pınar, “Kutluhanlı Hanedanlığı'nda Terkenlik”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 6, Yıl 2011, ss. 301-316.

SPULER, Bertold, *İran Moğolları*, (Çev. Cemal Köprülü), TTK Basımevi, Ankara 2011.

STRECK, M. , “Batîha”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. II, MEB, İstanbul 1979, s. 334.

SÜMER, Faruk, “Argun”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. III, TDV, İstanbul 1991, s. 356-357.

Târîh-i Sistân (Telîf der Hudûd-i 445-725), be tashîhi Muhammed Tekî Behâr (Melik el-Şûera), Tahran 1381 hş.

Târîh-i Şahî Karâhitâyân-i Kirmân (Anonim), tashîh u tehşîye Bâstânî-i Pârîzî, Tahran 1379 hş.

TAŞAĞIL, Ahmet, “Kutluhanlılar”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. XXVI, TDV, Ankara 2002, s. 493.

-----, “Karahıtay”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. XXIV, TDV, Ankara 2002, s. 415.

TOGAN, Zeki Velidi, “Hamdullâh Müstevfî”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. V, I. Kısım, MEB, İstanbul 1987, s. 186-188.

-----, “Handmîr”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. V, I. Kısım, MEB, İstanbul 1987, 210-211.

-----, “İbnü'l Esîr”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. V, II. Kısım, MEB, İstanbul 1987, s. 851-852.

-----, “Reşid-üd-Dîn Tabîb”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. IX, MEB, İstanbul 1964, s. 705-712.

ÜÇOK, Bahriye, “Kirman’da Müslüman Kutlug Devletinde İki Kadın Hükümdar”, *AÜİFD*, IX, Ankara 1961, ss. 81-98.

-----, *İslâm Devletlerinde Kadın Hükümdarlar*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011.

Yâddâştây-i Kazvîni, C. III, be kûşeş-i İreç Âfşâr, Tahran 1363 hş.

Yahya b. Abdullatif KAZVİNÎ, *Lubb et-Tevârih*, Tahran, 1363 hş.

YAZICI, Tahsin, “Mîrhond”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. VIII, MEB, İstanbul 1979, s. 360-361.

YINANÇ, Mükrimin Halil, “Celâleddîn Harezmsâh”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. III, MEB, İstanbul 1963, s. 50.

YÖRÜKAN, Yusuf Ziya, *Ortaçağ Coğrafyacılarından Seçmeler*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2013.